HISTORY OF INDIA.

૨૭૫૪

COMPILED BY

MANEKJI HORMASJI KANGA

Second Assistant, Gokuldás Tejpál School.

BOMBAY:

RINTED AT THE STANDARD PRINTING PRESS.

No. 17 & 18, PARSI BAZAR STREET, FORT.

1886.

P.ice 8 Annas.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

બનાવનાર

માણેકજી હોરમસજી કાંગા

ગોકળદાસ તેજપાળ સ્કુલના બીજા આસિસ્ટંટ.

———:O:———

મુંબઇ:

'ધી સ્ટેન્ડર્ડ પ્રીંટીંગ પ્રેસ'માં છાપ્યો છે.

નં○ ૧૭ તથા ૧૮, પારસી બજાર સ્ટ્રીટ, કોટ.

સને ૧૮૮૯.

કિંમત આઠ આના.

અનુક્રમણિકા.

——:o:——

પ્રકરણ ૧ લું.

પ્રકરણ ૨ જું.

પ્રકરણ ૩ જું.

પ્રકરણ ૪ થું.

પ્રકરણ ૫ મું.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

પાનું.

પ્રકરણ ૭ મું.

પ્રકરણ ૮ મું.

પ્રકરણ ૯ મું.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

૨૭૫૪.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૧ લું.

હિંદુસ્તાનનો વિસ્તાર અને વસ્તી. હિંદુસ્તાનનો વિસ્તાર પંજાબની ઉત્તરેથી તે કન્યાકુમારી સુધી ૧૮૦૦ મૈલ કરતાં વધારે, અને તેની પોહોળાઇ આસરે ૧૫૦૦ મૈલની છે. એની વસ્તી આસરે સાડી પચીસ કરોડની ગણાયછે. આખા હિંદુસ્તાનના ⅔ બે તૃત્યાંશ ભાગપર બ્રિટિશ અમલ ચાલેછે, અને બાકીના ⅓ એક તૃત્યાંશ ભાગપર દેશી રાજાઓ રાજ કરેછે. બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનની વસ્તી ૧૯,૯૦,૦૦,૦૦૦ ઓગણીશ કરોડ નેવુ લાખની છે, અને તેના ૧૨ ભાગ અથવા પ્રાંત કર્‍યા

બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનના ૧૨ ભાગ. છે:—૧ લો પંજાબ, ૨ જો મુંબઇ, ૩ જો બંગાળા, ૪ થો મદ્રાસ, ૫ મો વાયવ્યખુણાના પ્રાંતો, ૬ ઠો અયોધ્યા, ૭ મો મધ્ય પ્રાંત, ૮ મો બિરાર, ૯ મો અજમેર, ૧૦ મો કુર્ગ, ૧૧ મો બ્રિટિશ બ્રહ્મ દેશ, ૧૨ મો આસામ. આ દરેક પ્રાંત ઉપર અકેકો અમલદાર હોયછે, અને એ સર્વે વાઇસરાયના હાથ નીચે રહી તેના કહ્યાસર અમલ ચલાવેછે. હિંદુસ્તાનમાં મૂળ

મૂળ વતનિ. વતનિઓ રજપૂતાનામાં જંગલી ભીલ, બંગાળામાં સંતાલ, અને મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં કોંધ એટલે પર્વતવાસી હતા. આ લોકો પછી આસરે ઇ૦ સ૦ ૩૦૦૦ વરસ પેહેલાં હિંદુઓના વડાવા, આર્ય લોકે મધ્ય એશિઆમાંથી આવી હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઇ કરી એ દેશના પોતે ધણી થયા, અને વેદ ધર્મ દાખલ કર્યો. ઇ૦ સ૦ પેહેલાં ૩૨૭માં મહાન સિકંદરે હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઇ કરી, તે પેહેલાના ઇતિહાસ વિશે આપણને ઘણી થોડીજ માહેતી છે; અને તે પણ ઘણી સહરાવેલી કથા તેમજ કોતરેલા લેખ તથા શિક્કા પરથી માલમ પડેછે. હિંદુઓના સર્વથી જુના

હિંદુઓના ચાર વર્ગ. ગ્રંથ વેદ છે, તેમાં પેહેલા બ્રાહ્મણ, બીજા ક્ષત્રિ, ત્રીજા વૈસ્ય, અને ચોથા શુદ્ર એવા તેમના ચાર વર્ગ કર્‍યાછે. એ પછી રામાયણ, મહાભારત અને એવાં બીજાં પુસ્તકો

રચાયાં. પુસ્તકો ઉપરથી આપણને માલમ પડેછે કે અસલના વખતમાં પણ હિંદુઓ કાવ્ય, શિલ્પ, જ્યોતિશ, વૈદક ઇત્યાદિ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન ધરાવતા. ઇ૦ સ૦ ૬૦૦ વરસ પેહેલાં હિંદુસ્તાનમાં એક બીજો ધર્મ ઉત્પન્ન થયો.

બૌધ્ધ ધર્મ. એ ધર્મનો સ્થાપનાર ગૌતમ બૌધ હતો. એના નામ ઉપરથી એ ધર્મનું નામ બૌધ ધર્મ પડયું. ગૌતમ તેમજ તેના ચેલાઓએ એ ધર્મ છેક સિલોન (લંકા), નેપાળ, ટિબેટ, ચિન, શ્યામ, બ્રહ્મદેશ, અને જાપાન સુધી ફેલાવ્યો; અને જોકે બ્રાહ્મણોએ તેમના ઉપર હુમલા કરી તેમને નસાડયા, તોપણ હાલ તેમની વસ્તી ૫૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ પચાસ કરોડ ઉપરની ધારવામાં આવેછે. ગૌતમ પોતે એક રાજકુંવર હતો. તેણે રાજપાટ સઘળું છોડી દઇ જંગલમાં જઇ વાસો કરયો, અને તે પોતાની ૮૦ વરસની વયે લોકોમાં બોધ કરી ઇ૦ સ૦ પેહેલાં ૫૪૩ માં મરણ પામ્યો.

જઇન ધર્મ. એ પછી જઇન ધર્મ ઉત્પન્ન થયો, જે ઉપર કહેલા બેઉ ધર્મોના ચોકસ તત્વ ઉપર રચાયલોછે.

હિંદુસ્તાનનો થોડો ભાગ સમશીતોષ્ણમાં, અને થોડો ભાગ ઉષ્ણ કટિબંધમાં આવેલોછે તેથી તે ઘણોજ રસાળ છે; અને આજ કારણને માટે તેની આસપાસના તેમજ દુર દેશના રાજાઓએ ઘણા અસલના વખતથી આ દેશ પર ચઢાઇઓ કરી હતી.

હિંદુસ્તાન અને યુરોપ વચ્ચેનો વેપાર. યુરોપ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચેનો જળમાર્ગ શોધી કાઢયો તે પેહેલાં ત્યાંનો વેપાર મધ્ય એશિઆમાં થઇ જમીન રસ્તે ચાલતો હતો; ત્યાંથી અરબ વેપારીઓ જળમાર્ગે રાતા સમુદ્ર અને ઇરાની અખાતના બંદરો સુધી, અને વળી ત્યાંથી ભૂમધ્ય સમુદ્રને માર્ગે વેનિસ અને જિનોઆના લોકો આખા યૂરોપમાં ચલાવતા.

બાબ ૨ જો.

અસલના હિંદુ રાજ્ય કરતાં કુટુંબો તથા તેમના મુલકો.

કૌરવ તથા પાંડવ. ૧ લું—હસ્તિનાપૂર—જે દિલ્હીથી આસરે ૬૦ મૈલ દુર ધારવામાં આવેછે, ત્યાં પાંડવ રાજ્ય કરતા હતા. તેમની સાથે કૌરવ કુટુંબે કોઇ જગ્યાના વાંધાને લીધે ઇ૦ સ૦

પાણીપતની લડાઇ ઇ૦સ૦પુ૦ ૫૦૦૦ પુ૦ આસરે ૫૦૦૦ વરસપર પાણીપતના મેદાનમાં લડાઇ ચલાવી હતી. પાંડવના વંશે પછી દિલ્હીમાં રાજ કર્યું હતું, એવું ધારવામાં આવેછે.

મગધ પ્રાંત. ૨ જું—મગધ (હાલ જેને બાહાર પ્રાંત કહિએ છીએ) ત્યાં ચંદ્રગુપ્તના પૂર્વજો રાજ્ય કરી ગયા. આ વંશના રાજ્યમાં બૌધ ધર્મનો ફેલાવો થયો.

૩ જું—ગુજરાતમાં કૃષ્ણે રાજ્ય ચલાવ્યું, જે પાંડવનો મિત્ર અને મદદગાર હતો.

વિક્રમાદિત્ય ઇ.સ. પુ. ૫૭. ૪ થું—માળવામાં ઉજ્જનનો રાજા વિક્રમાદિત્ય ઇ. સ. પૂ. ૫૭ માં રાજ્ય કરી ગયો. એના વખતથી હિંદુ સંવત ગણાયછે. આ પછી ઇ. સ. ૭૮ માં હિંદુ રાજા શાલિવાહન શક લોકની સામો થયો. અને તેણે એક બીજો સન સ્થાપ્યો.

૫ મું—અયોધ્યામાં ચંદ્ર તથા સુર્ય વંશના રાજાઓ રાજ્ય કરી ગયા. પેહેલા વંશને ક્ષત્રિની, અને બીજાને બ્રાહ્મણોની મદદ હતી.

૬ ઠું—મુંબઇની વાયવ્યકોણુ તરફ શાહકુળના રાજા રાજ્ય કરી ગયા ઇ. સ. ૬૦–૨૩૫.

વલ્લભીરાજા. ૭ મું—કચ્છ અને તેની આસપાસની જગ્યામાં વલ્લભી રાજાઓએ રાજ્ય કર્યું.

ચેરા વંશ. ૮ મું—મલબાર અને ત્રાવણકોરમાં ચેરા વંશે રાજ્ય કર્યું.

આ શિવાય બીજાં ઘણાંક હિંદુ રાજ્યો હતાં, જેને વિશે આપણે ચોકસ કહી શકતા નથી.

પ્રકરણ ૨ જું.

મુસલમાની રાજ્ય પેહેલાં પરદેશી હુમલા :—

સેમિરેમિસ ઇ.સ. પૂ. ૨૦૦૦. એવું ધારવામાં આવેછે કે ઇ. સ. પૂ. સુમારે ૨૦૦૦ વરસ ઉપર એસિરિઆની રાણી સેમિરેમિસે, **સિસોસ્ત્રિસ ઇ.સ. પૂ. ૧૩૦૮.** અને ઇ. સ. પૂ. ૧૩૦૮ માં મિસર દેશના રાજા સિસોસ્ત્રિસે હિંદુસ્તાનપર ચઢાઇ કરી હતી; પણ તેઓએ કોઇપણ જગ્યાપર સત્તા ચલાવી હોય એવું લાગતું નથી.

દારાની ચઢાઇ ઇ. સ. પૂ. ૫૧૮

ત્રીજી માનવાજોગ ચઢાઇ પારસી રાજા દારા (ડરાયસ)એ ઇ. સ. પૂ. ૫૧૮ માં કરી. તેણે સિંધુ નદીના કાંઠા ઉપરનો દેશ જીતી લેઇ ત્યાં અમલ ચલાવવાને એક હાકેમ નિમ્યો. દારા રાજા હિંદુસ્તાનમાથી પુષ્કળ દ્રવ્ય અને સોનું લઇ ગયો.

મહાન સિકંદરની ચઢાઇ ઇ. સ. પૂ. ૩૨૭

ચોથી સ્વારી ગ્રિસ દેશના રાજા મહાન સિકંદરે ઇ. સ. પૂ. ૩૨૭ માં કરી. એની સામે પંજાબનો પોરસ રાજા થયો, પણ તે જેલમ નદીને કાંઠે હારી ગયો અને તેનો કુંવર માર્યો ગયો. સિકંદર ઇ. સ. પે. ૩૨૩ માં મરણ પામ્યો, ત્યારે તેના બોહોળા રાજ્યના ભાગ થયા, જેમાં એના લશકરના સરદાર સેલ્યુકસને હિસ્સે બાકટ્રિયા અને હિંદુસ્તાન આવ્યાં.

સેલ્યુકસ ઇ. સ. પે. ૩૧૨

સેલ્યુકસ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો ત્યારે મગધનો રાજા ચંદ્રગુપ્ત તેની સામે થયો (ઇ. સ. પે. ૩૧૨), પણ થોડા વખતમાં એ બન્ને રાજાઓ વચ્ચે સંધિ થઇ, અને સેલ્યુકસે પોતાની દીકરી ચંદ્રગુપ્ત સાથે પરણાવી. આ પછી ગ્રીક લોકો પોતાની સત્તા વધારી શકયા નહીં. સેલ્યુકસના પૌત્ર એન્ટિઓકસે

એન્ટિઓકસ.

પણ ચંદ્રગુપ્તના પૌત્ર અસોક જોડે સંધિ કરી. આ અસોક રાજાએ બૌધ ધર્મનો બહુ ફેલાવો કર્યો હતો. એની પછી રફતે રફતે જે થોડી જગ્યા તેમના હાથમાં હતી તે સઘળી તેઓ ખોઇ બેઠા.

પ્રકરણ ૩ જું.

હિંદુસ્તાનપર મુસલમાન રાજાઓના હુમલા તથા તેમની કારકીર્દિ.

હજરત મહમદ ઇ. સ. ૫૭૦ માં મક્કામાં જન્મ્યો હતો, અને તે મુસલમાન ધર્મનો સ્થાપનાર હતો. એણે પોતાનો ધર્મ આખા અર્બસ્તાનમાં ફેલાવ્યો, અને ઇ. સ. ૬૩૨ માં એના મરણ પછી એના ખલીફાઓએ એ ધર્મ સિરિઆ, મિસર, ઇરાન, તુર્કસ્તાન, અને અફગાનિસ્તાનમાં પ્રસાર કર્યો.

ઓસમાને કાફલો મોકલ્યો ૬૪૭.

મહમદના મરણ પછી ૧૫ વરસે ઓસમાન નામના એક અરબે થાણા અને મુંબઇના કીનારા ઉપર એક દરિઆઇ કાફલો લૂટ મેળવવા માટે મોકલ્યો, પરંતુ તેમાં તેનું કાંઇ વળ્યું નહીં.

મહમદ કાસિમે સિંધપર ચઢાઇ કરી ઇ. સ. ૭૧૨.

ઇ. સ. ૬૬૪ માં અરબ લોકો કાબુલ સુધી વધ્યા, અને ઇ. સ. ૭૧૨ માં બસરાના હાકેમના ભત્રિજા મહમદ કાસિમે સિંધપર ચઢાઇ કીધી. આ વખતે સિંધમાં દાહીર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો, અને તેની રાજ્યધાની દેવલનગર જેને હાલ કરાંચી કહેછે તે હતુ. એ રાજાને કાસિમે હરાવી આખો સિંધ પ્રાંત જીતી લીધો, અને ત્યાંની વસ્તીનો નાશ કર્યો. દાહીર પણ લડતાં માર્યો ગયો. કાસિમની આ ફતેહ થયા છતાં તેની સત્તા નામનીજ રહી, અને થોડા વખતમાં તે જગ્યા રજપૂત લોકોએ પાછી જીતી લીધી. હિંદુસ્તાનમાં જે મુસલમાન વંશે રાજ્યનો પાયો નાંખ્યો, અથવા જીતો મેળવીને પોતાની ખરી રાજ્ય સત્તા સ્થાપી, તે ગિઝની વંશ હતો.

ગિઝની વંશની સ્થાપના.

ઇ. સનની નવમી સદીમાં સેમેનીસ નામે ઓળખાતો તાતાર વંશ ખોરાસાનમાં રાજ્ય કરતો હતો અને તેમનું પાયતખ્ત બોખારા હતું. આ

અલપ્તગીન ૯૭૬.

વંશના પાંચમા રાજાનો અલપ્તગીન નામે એક તુર્કી ગુલામ હતો, જે પાછળથી ખોરાસાનનો હાકેમ થયો. પણ રાજાનો કાળ થયાથી એ ગિઝનીમાં નાહાસી ગયો, જ્યાં તે ઇ. સ. ૯૭૬ માં સ્વતંત્રપણે રાજ કરવા લાગ્યો. એની પછી એનો ગુલામ તેમજ જમાઇ સબક્તગીન ગિઝનીના રાજ્યનો ધણી થયો. એણે બલૂચિસ્તાન, તુર્કસ્તાન વગેરે મૂલકો જીતી પોતાનું રાજ્ય વધાર્યું. આથી લાહોરના રાજા

પેશાવરઆગળ લડાઇ ૯૭૭

જયપાળે એની ઉપર પેશાવર આગળ ઇ. સ. ૯૭૭ માં હુમલો કર્યો, પણ ત્યાંથી હાર ખાઇ તેને પાછું ફરવું પડયું. સબક્તગીન હવે જયપાળ ઉપર વેર લેવાને પંજાબ ઉપર ચઢી આવ્યો. જયપાળની મદદે દિલ્હી, કનોજ, કલીંજર અને અજમેરના રાજાઓ આવ્યા હતા, પરંતુ તેમનો પરાભવ થયો. સબક્તગીને સિંધુ

નદી આગળની કેટલીક જગ્યા જીતી લીધી, અને પુષ્કળ લૂટ મેળવી પાછો ગયો. સબક્તગીન ઇ. સ. ૯૯૭માં મરણ પામ્યો, અને એની પાછળ એનો છોકરો મહમદ પોતાની ૩૦ વરસની વયે ગાદીએ બેઠો.

બાબ ૨ જો.

મહમદ ગિઝનવી ૯૯૭–૧૦૩૦

મહમદ ગિઝનવી ૯૯૭-૧૦૩૦—મહમદ પોતાના બાપની સાથે જયપાળ અને તેના મળતીઆઓ સામો ઘણી બાહાદુરીથી લડયો હતો. એના બાપના મરણ પછી એણે "સુલતાન" પદ ધારણ કર્યું. લૂટ મેળવવાના તથા પોતાનો ધર્મ હિંદુસ્તાનમાં ફેલાવવાના વિચારથી એણે આ દેશપર ૧૨ સ્વારીઓ કરી. એ સ્વારીઓમાં એણે પુષ્કળ દોલત મેળવી, લાખોના જાન લીધા, અને લાખોને મુસલમાન કરી ગુલામ તરીકે વેચ્યા.

પેહેલી સ્વારી ૧૦૦૧ જયપાળ ઉપર.

પેહેલી સ્વારી ૧૦૦૧ માં—એણે લાહોરના રાજા જયપાળ ઉપર કરી અને તેને પેશાવર આગળ હરાવી પકડયો. જયપાળે તેને ખંડણી આપવા કબૂલ કરી ત્યારે તેને છોડયો. જયપાળ આગલી તેમજ આ હારથી જે અપમાન પામ્યો હતો તે ન સહન થવાથી પોતાની ગાદીપર પોતાના છોકરા અનંગપાળને બેસાડી પોતે બળી મુઓ.

બીજી સ્વારી ૧૦૦૪--ભાટીઆના રાજા પર.

બીજી સ્વારી ૧૦૦૪ માં—એણે મુલતાન પાસે ભાટીઆના રાજા વિજયરાય ઉપર કરી અને તેને હરાવ્યો, કારણકે એ રાજા ખંડણી અટકાવી બેઠો હતો.

ત્રીજી સ્વારી ૧૦૦૫–અબદુલ ફ્રાતલોદી પર.

ત્રીજી સ્વારી ૧૦૦૫ માં—આ સ્વારી એણે મુલતાનના સરદાર અબદુલ ફ્રાતલોદી સામે કરી તેને હરાવ્યો.

ચોથી સ્વારી ૧૦૦૮–અનંગપાળ પર.

ચોથી સ્વારી ૧૦૦૮ માં—આ ચઢાઇ મહમદે લાહોરના રાજા જયપાળના છોકરા અનંગપાળ સામે કરી. એ રાજા દિલ્હી, કલિંજર, કનોજ અને બીજા રજપુત રાજાઓ સાથે મળી જઇ સામો લડવા ગયો, પણ વૈહિંદગઢ આગળ હાર્યો. આ પછી મહમદે નગરકોટનું દેહેરું લૂટયું, જ્યાંથી પુષ્કળ દ્રવ્ય એને મળ્યું.

પાંચમી સ્વારી ૧૦૧૦–મુલતાન પર. પાંચમી સ્વારી ૧૦૧૦ માં—આ સ્વારીમાં એણે મુલતાન જીતી લીધું, અને ત્યાંના સરદાર અબદુલ ફાતલોદીને કેદ કીધો.

છઠી સ્વારી ૧૦૧૧–થાણેશ્વર પર. છઠી સ્વારી ૧૦૧૧ માં—સરસ્વતી અને જમના નદીની વચ્ચે થાણેશ્વરપર કરી અને હજારો હિંદુઓને કેદ કરી ગુલામો તરીકે વેચ્યા.

સાતમી તથા આઠમી સ્વારી ૧૦૧૪–૧૦૧૫–કાશ્મીર પર. સાતમી તથા આઠમી સ્વારી ૧૦૧૪–૧૦૧૫માં—આ વખતે મહમદ ગિઝનવીએ કાશ્મિર ઉપર ચઢાઇ કરી પણ તેમાં એને સખત હાની થઇ અને માર ખાઇ પાછું જવું પડયું.

નવમી સ્વારી ૧૦૧૯–કનોજ પર. નવમી સ્વારી ૧૦૧૯ માં—આ સ્વારી એણે કનોજ ઉપર કરી. ત્યાંનો રાજા એની સામે લડયો નહીં, પણ એને તાબે થઇ દ્રવ્ય આપ્યું, તેથી મહમદે તેને કાંઇ દુઃખ દીધું નહીં—ત્યાંથી મહમદ મથુરાં* ગયો. આ નગરમાં એણે વીશ દિવસ સુધી લૂટ ચલાવી અને હિંદુઓને ગુલામ કરી બબે રૂપીએ તેમને વેચ્યા.

દસમી તથા અગીયારમી સ્વારી ૧૦૨૨–૨૩ કલીંજર પર. દસમી તથા અગીયારમી સ્વારી ૧૦૨૨–૨૩માં—આ ચઢાઇ એણે કલીંજરના રાજા ઉપર કરી. આ વખતે અનંગપાળના છોકરા જયપાળ બીજાએ આ રાજાને મદદ કરી; તેનું પરિણામ એ નિપજ્યું કે મહમદે લાહોર ખાલસા કર્યું, અને ત્યાં રાજ્ય ચલાવવાને એક મુસલમાન સૂબો નિમ્યો. હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાન રાજ્યની સ્થાપના આ વખતથી થએલી ગણાયછે. આગળ જોકે મુસલમાનોએ ચઢાઇ કરી ઘણીક જીતો મેળવી હતી ખરી, તોપણ હિંદુસ્તાનની એકે જગ્યાના તેઓ ધણી થયા ન હોતા.

બારમી સ્વારી ૧૦૨૪–સોમનાથ પર. બારમી સ્વારી ૧૦૨૪ માં—આ વખતે મહમદે પોતાની છેલ્લી ચઢાઇ ગુજરાતમાં સોમનાથપર કરી, અને ત્યાંનું અતિ સુંદર દેહેરૂં લૂટયું. ત્રણ દિવસ

---

* મથુરાં—જમના નદીના પશ્ચિમ કિનારાપર, આગ્રાથી ૩૦ મૈલ દૂર.

સુધી લડાઇ ચાલી, અને જોકે તેનો બચાવ કરવાને ચામુંડનો પાટવીકુંવર વલ્લભસેન, તેનો ભત્રિજો ભીમદેવ, અને બીજા રજપૂત રાજા તથા સરદારો આવ્યા હતા, તોપણ આખરે મહમદ જીત્યો. આ દેહેરૂં લગભગ સો વરસ સુધી ભાંગી હાલતમાં પડી રહ્યું, અને પછી કુમારપાળ, જે ૧૧૬૬ માં મરણ પામ્યો, તેણે પાછું સમરાવ્યું.

મહમદ ગિઝનવી મરણ પામ્યો ૧૦૩૦.

મહમદ ગિઝનવી ઈ. સ. ૧૦૩૦ માં તેની ૬૩ વરસની વયે ગિઝનીમાં મરણ પામ્યો. એણે વિદ્યા અને હુનરોને બહુ ઉત્તેજન આપ્યું. એના વખતમાં વિખ્યાત ઇરાની કવી ફિરદોસી થઇ ગયો. એના મરણ પછી ગિઝનીની ગાદીને માટે એના બે છોકરા–મહમદ અને મસુદ વઢ્યા, જેમાં મસુદે પોતાના ભાઇને આંધળો કર્યો, અને પછી રાજ્ય કરવા લાગ્યો. મસુદ પછી બીજા કેટલાક રાજાઓ થયા, જેઓ માંહોમાંહે વઢી નાશ પામ્યા, અને પંજાબ શિવાય સઘળી જગ્યા ખોઇ બેઠા. ગિઝનીની ગાદીએ છેલ્લો રાજા બેરામ હતો. એણે પોતાની છોકરી ઘોરવંશના એક રાજાને પરણાવી. તેમની વચ્ચે કંઇ ભાંજગડ ઉઠવાથી બેરામે પોતાના જમાઇને મારી નાખ્યો. આથી મરનારના ભાઇ અલાઉદ્દીન ઘોરીએ એના રાજ્યમાં

ગિઝની બાળી નાખ્યું ૧૧૫૨.

મોટાં લશ્કર સાથે કુચ કરી, અને ગિઝની લુટી બાળી નાખ્યું ૧૧૫૨. બેરામ હિંદુસ્તાન નાસી આવવા નિકળ્યો, પણ રસ્તામાંજ મરણ પામ્યો. બેરામ પછી એના

ગિઝની વંશની સમાપ્તિ ૧૧૮૬

છોકરા ખુશરૂ, અને પછી એના પૌત્ર ખુશરૂમલેકે લાહોરમાં રાજ્ય કર્યું. આ પછી અલાઉદ્દીન ઘોરીના ભત્રિજા શાહબુદ્દીન અથવા મહમદ ઘોરીએ તેના હાથમાંથી લાહોર પણ જીતી લીધું. આ પ્રમાણે ગિઝની વંશની સમાપ્તિ થઇ ઇ. સ. ૧૧૮૬.

બાબ ૩ જો.

(૨) ઘોરી વંશ ૧૧૮૬-૧૨૦૬.

મહમદ ઘોરી ૧૧૮૬-૧૨૦૬.

અલાઉદ્દીન ઘોરીના ભત્રિજા શાહબુદ્દીન અથવા મહમદ ઘોરીએ ગિઝની વંશના છેલ્લા પાદશાહ ખુશરૂમલેકપર ૧૧૮૬ માં ચઢાઇ કરીને લાહોર જીતી લીધું. આ વખતે હિંદુસ્તાનમાં ચાર મોટાં રજપૂત રાજ્યો હતાં—દિલ્હીમાં તુવાર,

ચાર રજપૂત રાજ્યો.

અજમેરમાં ચોહાણ, કનોજમાં રાઠોડ, અને ગુજરાતમાં વાઘેલા વંશના રજપૂતો રાજ્ય કરતા હતા. દિલ્હીના તુવાર રાજાને કંઇ સંતાન ન હોવાથી તેણે અજમેરના કુંવર પૃથુરાજને દત્તક કરી લીધો, જેથી પૃથુરાજ દિલ્હી તેમજ અજમેરના રાજ્યનો ધણી થયો. જ્યારે મહમદ ઘોરીએ દિલ્હી ઉપર ૧૧૯૧ માં ચઢાઇ કરી, ત્યારે આ પૃથુરાજ તેની સામો થયો અને તેને પાણી-

પાણીપતની લડાઇ ૧૧૯૧.

પતના* મેદાનમાં હરાવ્યો. આ પછી રજપૂતો માંહોમાંહે લડી ઘણા નબળા પડી ગયા. કનોજના રાજાનો કુંવર જયચંદ જે પૃથુરાજનો મસીઆઇ ભાઇ હતો તેણે પૃથુરાજની અદેખાઇ કરી, અને તેની સામે લાંબો વખત સુધી લડયો. મહમદ ઘોરી ૧૧૯૧ માં હાર ખાધા પછી ગિઝની ગયો હતો, તે રજપૂતોને નબળા થઇ ગયલા જોઇ ૧૧૯૩ માં એક મોટાં લશ્કર સહિત પાછો હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવ્યો. પૃથુરાજ પાછો એની સામો થયો;

સ્થાનેશ્વરની લડાઇ ૧૧૯૩.

પણ ૧૧૯૩ માં † સ્થાનેશ્વરના મેદાનમાં એ હારી ગયો ને દુશ્મનના હાથમાં પકડાયો, જેણે એને મારી નખાવ્યો. ત્યારપછી મહમદે અજમેર લૂંટયું, અને એના ગુલામ કુતુબુદ્દીનને ત્યાંનો સૂબો નિમી એ પાછો ગિઝની ગયો. એક વરસ પછી પાછી હિંદુસ્તાન ઉપર એણે ચઢાઇ કરી, અને કનોજ તથા બનારસ જીતી લીધાં. કનોજના રાઠોડ રજપૂતો મારવાડમાં નાસી ગયા અને ત્યાં તેઓએ રાજ્ય ચલાવ્યું. મહમદ ઘોરીએ આ પછી ગુજરાત, અયોધ્યા, બંગાળા, અને બહાર જીતી લીધાં. એણે હિંદુસ્તાનપર બધી

મહમદ ઘોરીનું મરણ ૧૨૦૬

મળી ૯ સ્વારીઓ કરી. ઇ. સ. ૧૨૦૬ માં ગિઝની જતાં પંજાબની ઉત્તર તરફના ગખકર નામે ઓળખાતી એક પાહાડી જાતના કેટલાક લોકોએ એના તંબુમાં ઘુસી જઇ એને મારી નાખ્યો. એના મરણથી ઘોરી વંશની સમાપ્તિ થઇ.

બાબ ૪ થો.

(૩) ગુલામ વંશ ૧૨૦૬-૧૨૯૦.

કુતુબુદ્દીન ૧૨૦૬-૧૨૧૦.

કુતુબુદ્દીન ૧૨૦૬-૧૨૧૦.

મહમદ ઘોરીને કંઇ સંતાન ન હોવાથી એના મરણ પછી એના જુદી જુદી જગ્યાએ નિમેલા

---

* પાણીપત—દિલ્હીની ઉત્તરે આસરે ૫૦ મૈલ દૂર.

† સ્થાનેશ્વર—પાણીપતની ઉત્તરે આસરે ૫૦ મૈલ દૂર.

સૂબાઓ ત્યાંના ધણી થઇ પડયા. તેમાં કુતુબુદ્દીને હિંદુસ્તાનમાં સુલતાન પદ ધારણ કર્યું. એ પ્રથમ મહમદ ઘોરીનો તુર્કી ગુલામ હતો; પરંતુ તેની હોશિઆરીને લીધે મહમદે તેને દિલ્હીનો સૂબો બનાવ્યો હતો, જ્યાં તેણે ૨૦ વરસ સુધી ઘણી ચાલાકીથી સૂબા તરીકે હોદ્દો બજાવ્યો, અને સુલતાન તરીકે માત્ર ચાર વરસ રાજ્ય કરી ઇ. સ. ૧૨૧૦ માં મરણ પામ્યો. એ ઘણો ઉદાર અને માયાળુ રાજા હતો. એણે દિલ્હીમાં કુતુબમિનાર બંધાવ્યો જે હજી દીઠામાં આવેછે. એની ઉદારતા એવી હતી કે "કુતુબુદ્દીન જેવો ઉદાર" એવી એક કેહેવત થઇ પડી હતી.

આરામ ૧૨૧૦-૧૨૧૧.

આરામ ૧૨૧૦-૧૨૧૧. આરામ કુતુબુદ્દીનનો દીકરો હતો. એનામાં એના બાપ જેવા રાજ્ય ચલાવવાના ગુણો ન હતા, તેથી સૂબાઓએ એની સામે બંડ ઉઠાવ્યાં, અને એના બનેવી અલ્તમસે એને પદભ્રષ્ટ કરી એની ગાદી છીનવી લીધી.

અલ્તમસ ૧૨૧૧-૧૨૩૬.

અલ્તમસ ૧૨૧૧-૧૨૩૬. અલ્તમસ કુતુબુદ્દીનનો ગુલામ તથા જમાઇ હતો. ગુલામ વંશમાં એ સર્વથી મોટો રાજા હતો. એણે બંગાળા, તથા સિંધ મુસલમાન સૂબાઓ પાસેથી જીતી લીધાં; અને ઉજ્જન, ગ્વાલિઅર, તથા કેટલાંક રજપૂત રાજ્યો સ્વતંત્ર હતાં તેમને વશ કર્યાં. ઇ. સ. ૧૨૧૭માં મોગલ લોકનો સરદાર જેંઘિસખાં ચઢાઇ કરતો કરતો છેક હિંદુસ્તાનના ઘાટો ઓળંગી માંહે આવ્યો પણ સિંધુ નદીને લીધે તેને પાછું ફરવું પડયું. અલ્તમસ ઇ. સ. ૧૨૩૬ માં મરણ પામ્યો.

જેંઘિસખાંની ચઢાઇ ૧૨૧૭.

રૂકનુદ્દીન ૧૨૩૬-૧૨૩૬.

રૂકનુદ્દીન ૧૨૩૬-૧૨૩૬. રૂકનુદ્દીન અલ્તમસનો છોકરો હતો. એ ઘણી માઠી ચાલનો રાજા હતો. એનામાં એના બાપ જેવા રાજ્ય ચલાવવાના ગુણો ન હોવાથી, એની બેન રજીઆબેગમે સાત માસ પછી એને ગાદીએથી ઉઠાડી મેલ્યો—૧૨૩૬.

રજીઆબેગમ ૧૨૩૬-૧૨૩૯.

રજીઆબેગમ ૧૨૩૬-૧૨૩૯. રજીઆબેગમ અલ્તમસની શાહજાદી હતી. એ ઘણી હોશિઆર અને રાજકારભાર ઘણી સારી રીતે ચલાવતી હતી. પાછળથી તેણીના હબશી ગુલામ જમાલ સાથે પ્યારમાં પડયાથી અલટુન્યા નામે એક તુર્ક સરદારે આ બેગમ તથા તે હબશી બન્નેને કેદ કર્યાં. જ્યારે તેણીએ અલટુનિઆ સાથે પરણવાનું વચન આપ્યું ત્યારે તે સરદારે તેણીને છોડી. પણ ઉમરાવો અને મુખ્ય કરીને રજીઆબેગમનો ભાઇ બેરામ આથી ગુસ્સે થયા અને તેઓએ ઠામ ઠામ બંડ ઉઠાવ્યાં. આનું પરિણામ એ થયું કે રજીઆ અને તેણીનો ભરથાર માર્યાં ગયાં ઇ. સ. ૧૨૩૯.

બેરામ ૧૨૩૯-૧૨૪૧.

બેરામ ૧૨૩૯-૧૨૪૧. બેરામ અલ્તમસનો બીજો છોકરો અને રજીઆબેગમનો ભાઇ હતો. એ ઘણો તામસી, બુદ્ધિહીન અને ઘાતકી રાજા હતો. એના વખતમાં મોગલ લોકો લાહોર ઉપર ચઢી આવ્યા ત્યારે એણે તેમની સામે લડવાને કેટલુંક લશ્કર મોકલ્યું, પણ તે લશ્કરે દુશ્મનો સામે લડવાને બદલે એને પકડી મારી નાખ્યો ઇ. સ. ૧૨૪૧.

મસુદ ૧૨૪૧-૧૨૪૬.

મસુદ ૧૨૪૧-૧૨૪૬. મસુદ બેરામનો ભત્રિજો અને રૂકનુદ્દીનનો છોકરો હતો. એ પણ દુર્બળ અને ખરાબ ચાલનો રાજા હતો. એના વખતમાં મોગલ લોકો બે વાર એના રાજ્ય પર ચઢી આવ્યા, અને બેઉ વખત એનાં સરદારોએ તેમને મારી પાછા કાઢયા. ચાર વરસ પછી તુર્ક સરદારોએ એને પકડી કેદ કર્યો, અને રાજગાદી નાસિરૂદ્દિનને આપી.

નાસિરૂદ્દીન ૧૨૪૬-૧૨૬૫.

નાસિરૂદ્દીન ૧૨૪૬-૧૨૬૫. નાસિરૂદ્દીન અલ્તમસનો પૌત્ર હતો. એ ઘણો સદ્‌ગુણી અને ભણેલો રાજા હતો. સઘળો રાજકારભાર પોતાના વજીર ગ્યાસુદ્દિન બલબનને સોંપી પોતે કુરાનનો ઉતારો કરવામાં, અને એવાં એવાં બીજાં કામોમાં પોતાનો વખત કાઢતો. એને એકજ બેગમ હતી અને તેણીનાંજ હાથનું રાંધેલું જમતો. એનાં

રાજ્યમાં મોગલો ચઢી આવ્યા તેમને, તેમજ મેવાડ અને બીજી જગ્યાના રજપૂતો લડવા ઉઠયા હતા તેમને એના વજીર બલબને હરાવ્યા, અને રાજ બચાવી રાખ્યું. નાસિરૂદ્દીન અપુત્ર હતો તેથી તેના મરણ પછી બલબન ગાદીએ બેઠો.

ગ્યાસુદ્દીન બલબન ૧૨૬૫–૧૨૮૭.

ગ્યાસુદ્દીન બલબન ૧૨૬૫–૧૨૮૭ ગ્યાસુદ્દીન બલબન મુળ અલ્તમસનો ગુલામ હતો. તેણે ગાદીએ બેસતાં પેહેલાં એ કર્યું કે તુર્ક સરદારો અને ઉમરાવો જેઓ નબળા રાજાઓ વટીક પર પોતાની સત્તા ચલાવતા, તે બધાને મારી નાખ્યા. મેવાડના રજપૂતો જ્યારે એની સામા થયા ત્યારે આ રાજાએ તેમને હરાવી હજારોને કાપી નાખ્યા. મોગલ લોકોની વારંવારની ચઢાઇથી ઘણા રાજાઓ દિલ્હીમાં આવી રહયા તેમને એણે આશ્રય આપ્યો. એનો વડો છોકરો મહમદ વિદ્યાને ઘણું ઉત્તેજન આપતો. બંગાળામાં ૧૨૭૯માં એક મોટું બંડ થયું, તે પણ આ રાજાએ બેસાડી દીધું, અને શાહજાદા બધરાખાંને ત્યાંનો હાકેમ ઠરાવ્યો. એનો વડો શાહજાદો મહમદ જે મુલતાનનો સૂબો હતો. તે પંજાબમાં મોગલ લોકો સામે લડતાં માર્યો ગયો, તેના ખેદથી ગ્યાસુદ્દીન પોતાની ૮૦ વરસની વયે ૧૨૮૭માં મરણ પાંમ્યો. આ બાદશાહ સક્ત અને જુલમી હતો.

કૈકુબાદ ૧૨૮૭–૧૨૯૦.

કૈકુબાદ ૧૨૮૭–૧૨૯૦. બલબનના બીજા શાહજાદા બધરાખાંનો એ પુત્ર હતો. બલબનની ધારણા એના વડા છોકરા મહમદના પુત્ર ખુશરૂને ગાદી આપવાની હતી, પણ એના મરણ પછી ઉમરાવોએ કૈકુબાદને આપી, અને ખુશરૂને મુલતાનનો સૂબો કીધો. કૈકુબાદે પોતાની જુવાની બદફેલીમાં ગુજારી, અને રાજકારભાર નાજીમુદ્દીન નામના વજીરને સોંપ્યો. નાજીમુદ્દીને રાજા થવાના વિચારથી પહેલાં ખુશરૂને મારી નખાવ્યો, અને પછી પાદશાહ અને તેના બાપ બધરાખાં (બંગાળાના સૂબા) વચ્ચે કજીઓ કરાવ્યો; પણ આખરે એ બાપ દીકરા વચ્ચે પાછી સલાહ થઇ અને બધરાખાંએ આ વજીરની સંઘળી લુચ્ચાઇ પોતાના છોકરાને બતાવી આપી, તેથી એવું થયું કે નાજીમુદ્દીનને વીખ દઇ

ગુલામ વંશની સમાપ્તિ ૧૨૯૦ મારી નાંખ્યો, અને જલાલુદ્દીન ખિલજી નામના સરદારને પોતાનો વજીર બનાવ્યો. આ વજીરે પાદશાહનો અને તેના વારસનો પ્રાણ લેવડાવી પોતે રાજપદ ધારણ કરયું. આ પ્રમાણે મહમદ ઘોરીના ગુલામ કુતુબુદ્દીનના વંશનો અંત આવ્યો ઇ. સ. ૧૨૯૦.

ગુલામ વંશના રાજાઓનાં નામ, તથા તેમની કારકીર્દિનાં વરસો.

કુતુબુદ્દીન	૧૨૦૬—૧૨૧૦	૪ વરસ.
આરામ	૧૨૧૦—૧૨૧૧	૧ વરસ.
અલ્તમસ	૧૨૧૧—૧૨૩૬	૨૫ વરસ.
રૂકનુદ્દીન	૧૨૩૬—૧૨૩૬	૭ માસ.
રજીઆબેગમ	૧૨૩૬—૧૨૩૯	૩ વરસ.
બેરામ	૧૨૩૯—૧૨૪૧	૨ વરસ.
મસુદ	૧૨૪૧—૧૨૪૬	૫ વરસ.
નાસિરૂદ્દીન	૧૨૪૬—૧૨૬૫	૧૯ વરસ.
ગ્યાસુદ્દીન બલબન	૧૨૬૫—૧૨૮૭	૨૨ વરસ.
કૈકુબાદ	૧૨૮૭—૧૨૯૦	૩ વરસ.

બાબ ૫ મો.

(૪) ખિલજી વંશ ૧૨૯૦—૧૩૨૦.

જલાલુદ્દીન ખિલજી ૧૨૯૦—૧૨૯૫.

જલાલુદ્દીન ૧૨૯૦-૯૫. જલાલુદ્દીન ખિલજી મૂળમાં તાતાર ઓલાદનો હતો. એના વખતમાં આગળની માફક મોગલો દિલ્હી સુધી ચઢી આવ્યા તેમને મારી એણે પાછા કાઢયા. ઇ. સ. ૧૨૯૪ માં એના ભત્રિજા અલાઉદ્દીન ખિલજીએ ૮૦૦૦ સ્વારો લઇ દક્ષિણ પર સ્વારી કરી, અને ત્યાંના રાજા રામદેવને હરાવી તેની રાજધાનીનું શેહેર દેવગિરિ, જે હાલ દોલતાબાદ કહેવાય છે તે જીતી લીધું. આ પછી એલિચપુર પણ છાપો મારી લઇ લીધું. આ જીતો મેળવીને એ પાછો ફરયો ત્યારે એનો કાકો

અલાઉદ્દીનની દક્ષિણ પર સ્વારી ૧૨૯૪.

એલિચપુરની લડાઇ ૧૨૯૩.

જલાલુદ્દીન એને સામો મળવા આવ્યો; પણ આ દુષ્ટ માણસે રાજા થવાના વિચારથી એને મારી નાંખ્યો ઇ. સ. ૧૨૯૫. આ વાત સાંભળતાંજ મરનાર પાદશાહની બેગમે પોતાના બાળ છોકરા ઇબ્રાહીમની દુવાઇ ફેરવી.

ઇબ્રાહીમ ૧૨૯૫–૧૨૯૫.

ઇબ્રાહીમ ૧૨૯૫–૧૨૯૫. ઇબ્રાહીમ જલાલુદ્દીન ખિલજીનો બાળ શાહજાદો હતો. અલાઊદ્દીન પોતાની ધારણા પાર ન પડેલી જોઇને એક મોટું લશ્કર લઇ તે બાળ રાજાને પકડવા ગયો. ઇબ્રાહીમ આવાં મોટાં લશ્કર જોડે લડવાને અશક્ત હોવાથી મુલતાનમાં પોતાના મોટા ભાઇ પાસે નાસી ગયો; આથી વગર હરકતે ગાદી અલાઊદ્દીનને હાથ આવી.

અલાઊદ્દીન ૧૨૯૫–૧૩૧૫.

અલાઉદ્દીન ખુની ૧૨૯૫–૧૩૧૫. અલાઉદ્દીને ગાદીએ બેઠા પેહેલાં બેગમ અને તેણીના બન્ને શાહજાદાને પકડી મારી નાખ્યાં. એના ઘાતકી કામોને માટે એ "અલાઉદ્દીન ખુની"ના નામથી ઓળખાય છે. આ ખુની પણ જબરા પાદશાહે ઘણીક જગ્યાઓ જીતી લઇ રાજ્યની હદ ઘણી વધારી.

ગુજરાત પર ચઢાઈ ૧૨૯૭. ૧૨૯૭ માં એણે ગુજરાત પર ચઢાઇ કરી તેની રાજધાની અણહિલવાડ જીતી લઇ બાળી નાંખ્યું. ગુજરાતનો રાજા કરણ નાસી ગયો અને રાણી કમળાદેવી જે ઘણીજ ખુબસુરત ગણાતી હતી તેની જોડે પાદશાહ પરણ્યો. ૧૨૯૮ માં મોગલ લોકોનો સરદાર કતલગખાં દિલ્હી પર મોટું લશ્કર લઇ ચઢી આવ્યો, તેને અલાઉદ્દીને મારી પાછો કાઢયો.

રણસ્થંભોર ૧૩૦૦માં અને ચિતોડ૧૩૦૩માં જીતી લીધો. ૧૩૦૦માં એણે રણસ્થંભોરનો કિલ્લો જીતી લીધો; અને ૧૩૦૩માં ચિતોડનો કિલ્લો જીતી લઇ ત્યાંના માહારાજાને કેદ કર્યો. આ માહારાજાને તેની દીકરીએ યુક્તિથી છોડવ્યો.

કાફુરની દક્ષિણ પર ચઢાઇ ૧૩૦૬–૧૩૧૨. જ્યારે અલાઊદ્દીને ગુજરાત પર ચઢાઇ કરી ત્યારે ત્યાં મલિક કાફુર નામનો એક ખુબસુરત ગુલામ બંધીવાન થયો હતો. તેની હોશિયારી

જોઇ અલાઉદ્દીને તેને મોટી પદવીએ ચઢાવ્યો. આ પાદશાહે મલિક કાફુરને લશ્કર આપી દક્ષિણ પર ચઢાઇ કરવા મોકલ્યો; ત્યાં એણે ૧૩૦૬–૧૨ સુધીમાં ચાર સ્વારીઓ કરી અને માળવા, ખાનદેશ તથા મહારાષ્ટ્ર જીતી લીધા. મહારાષ્ટ્રની રાજધાની દેવગિરીના રાજા રામદેવને તાબે કરી દિલ્હી લાવ્યો, અને પછી તેલંગણ, કર્ણાટક, અને મલબાર જીત્યાં. આ પાદશાહની આગળના કોઇપણ પાદશાહની સત્તા આટલી બધી ફેલાઇ ન હતી. અલાઉદ્દીનના ભત્રિજા સુલેમાન રાજગાદી લેવાના વિચારથી આ પાદશાહ પર ગોળીઓ ફેંકી, જેથી તે ઘણી સખત ઇજા થયા વગર બેભાન થઇ પડયો. સુલેમાન તેને મરી ગયલો સમજી ગાદી લેવા દોડયો. પણ અલાઉદ્દીન થોડા વખતમાં હોશિયાર થઇ છાવણીમાં ગયો, અને સુલેમાનને પકડી મારી નાંખ્યો.

અલાઉદ્દીન મરણ પામ્યો ૧૩૧૫.

કાફુરે પણ રાજા થવાના વિચારથી પોતાના ધણીનો ઘાટ ઘડવાની યુક્તિઓ રચવા માંડી. દારૂના વ્યસનથી અલાઉદ્દીનનું તન અને મન તદન બગડી ગયાં હતાં, તેથી કાફુરની ઉસકેરણીથી તેણે પોતાના શાહજાદા અને બેગમને કેદ કર્યા, તથા પોતાના ભાઇ અલફ્ખાં, તેમજ એના સેનાપતિ અલ્પખાંને મારી નાંખ્યા. આ પછી એના રાજમાં બંડ ઉઠયાં, અને એવું કહેવાય છે કે કાફુરે એને વિખ દઇ મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૩૧૫.

આ રાજા ઘણો બુદ્ધિશાળી પણ સ્વભાવે ઘણો જંગલી હતો. એણે એકવાર એક નવો પંથ સ્થાપી પેગમ્બર થવાનો અને મહાન સિકંદરની માફક દુનિઆના બીજા દેશો જીતવાનો વિચાર કર્યો, પણ દિલ્હીના વૃદ્ધ માજીસ્ટ્રેટ અલા-ઉલ-મુલકના સમજાવ્યાથી તે વિચાર એણે છોડી દીધા. એણે પોતાના ભત્રિજાઓને આંધળા કરી મારી નાંખ્યા એટલુંજ નહીં પણ ઇ. સ. ૧૩૧૧ માં ૧૫૦૦૦ મોગલોને કાપી નખાવ્યા કારણ કે તેઓ એની સત્તાની સામા થયા.

ઉમર ૧૩૧૫–૧૩૧૬.

ઉમર ૧૩૧૫–૧૩૧૬.

મલિક કાફુરે અલાઉદ્દીનના સર્વથી નાના છોકરા ઉમરને નામના રાજા તરીકે ગાદીએ બેસાડયો, અને

તેના બે મોટા છોકરાને આંધળા કરી ત્રીજા શાહજાદા મુબારકને મારવાને મારા મોકલ્યા. પણ મુબારક તેમના હાથમાંથી બચી ગયો, અને કાફુરને મારી નાંખી તથા ઉમરની આંખો ફોડી પોતે ગાદીએ બેઠો.

મુબારક ૧૩૧૬-૧૩૨૦.

વજીર ખુશરૂખાં

મુબારક અલાઉદ્દીનનો ત્રીજો છોકરો હતો. એણે ખુશરૂખાં નામના એક વટલેલ ઢેડને પોતાનો વજીર બનાવ્યો. એ ગાદીએ આવ્યો તેની ખુશાલીમાં એણે ૧૭૦૦૦ બંધીવાનોને છોડી મુક્યા. આ પછી એણે દક્ષિણ પર ચઢાઇ કરી ત્યાંના રાજા હરપાળને પકડી તેની ચામડી ઉતારી મારી નાંખ્યો. એનો વજીર ખુશરૂખાં જેના હાથમાં સઘળી સત્તા હતી તેણે મલબારમાં ફોજ લઇ જઇ તે દેશ લૂંટયો. અને પછી મુબારકને મારી નાંખી પોતે પાદશાહ થયો, ઇ. સ. ૧૩૨૦. મુબારક, ખિલજી વંશનો છેલ્લો પાદશાહ હતો.

ખિલજીવંશની સમાપ્તિ ૧૩૨૦

ખુશરૂ ૧૩૨૦-૧૩૨૦.

દેવળદેવી.

ખુશરૂએ ગાદીએ બેસતાં અલાઉદ્દીનના કુટુંબના સઘળા મરદને મારી નાંખ્યા, અને અલાઉદ્દીનના વડા છોકરાની વહુ દેવળદેવી જોડે પોતે પરણ્યો, તેમજ પોતાના બીજા સગાઓને પાદશાહી કુટુંબની સ્ત્રીઓ જોડે પરણાવ્યા. એની માઠી ચાલને લીધે એના રાજ્યમાં બંડ ઉઠયાં, અને પંજાબના સૂબા ગ્યાસુદ્દીન તઘલખે એને હરાવી મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૩૨૦.

ખિલજી વંશના રાજાઓનાં નામ, તથા તેઓની કારકીર્દિનાં વરસો.

જલાલુદ્દીન ખિલજી......૧૨૯૦—૧૨૯૫...... ૫ વરસ.

ઇબ્રાહીમ ....૧૨૯૫—૧૨૯૫......થોડા દિવસ.

અલાઉદ્દીન ખુની.........૧૨૯૫—૧૩૧૫.....૨૦ વરસ.

ઉમર ....૧૩૧૫—૧૩૧૬...... ૧ વરસ.

મુબારક ....૧૩૧૬—૧૩૨૦..... ૪ વરસ.

ખુશરૂ ....૧૩૨૦—૧૩૨૦...... થોડા માસ.

બાબ ૬ ઠો.

(૫) તઘલખ વંશ ૧૩૨૦–૧૪૧૨.

ગ્યાસુદ્દીન તઘલખ ૧૩૨૦—૧૩૨૫.

ગ્યાસુદ્દીન ૧૩૨૦-૧૩૨૫. ગ્યાસુદ્દીન તઘલખ જાતનો તુર્ક હતો. એના છોકરા જુનાખાં અથવા જે મહમદ તઘલખના નામથી ઓળખાયછે તેણે દક્ષિણમાં ચઢાઇ કરી; અને ગ્યાસુદ્દીન પોતે બંગાળાના સૂબા બગારાખાં, જેની સામે ત્યાંના લોકે જુલમ ગુજારવાનું તોહમત મુક્યુ હતું તેની તપાસ કરવા ગયો. ત્યાંથી પાછા ફરતાં જુનાખાંએ પોતાના બાપને આવકાર દેવાને માટે એક મોટો તંબુ ઉભો કર્યો હતો. તેના પડવાથી તે ઇ. સ. ૧૩૨૫ માં મરણ પામ્યો. તંબુ પડતી વખતે મહમદ ત્યાં ન હોવાથી એવું માનવામાં આવેછે કે એણે આ કામ જાણી જોઇને કર્યું.

મહમદ તઘલખ ૧૩૨૫—૧૩૫૧.

મહમદ તઘલખ ૧૩૨૫-૧૩૫૧. મહમદ તઘલખ એક ઘણો ભણેલો અને બાહાદુર રાજા હતો, પણ પોતાના ઘેલાં કામોને માટે તે પ્રખ્યાત હતો. એણે દક્ષિણમાં પાછી સ્વારી કરી, અને તે તાબે કર્યું. આ પછી એણે ચિનપર સ્વારી કરવાને એક મોટું લશ્કર મોકલ્યું, પણ હિમાલય પર્વત ઓળંગતાં થાક અને ભૂખમરાથી, તેમજ થંડીથી તેના બધાં માણસો મરી ગયાં. એના વખતમાં બંગાળામાં બંડ ઉઠયું અને તે સ્વતંત્ર થયું. ગુજરાતમાં પણ બ્રાહ્મણીવંશ સ્વંતત્રપણે રાજ કરવા લાગ્યો. આ ગાંડા રાજાએ પોતાની રાજધાની દિલ્હીમાંથી કાઢી નાખી આઠસે મૈલ છેટે દોલતાબાદમાં કરવાના વિચારથી લોકોને ત્યાં જવાનો હુકમ કર્યો, તેમાં પણ તે નિષ્ફળ થયો, અને હજારો માણસ રસ્તામાં રખડી મૂઆં. ખેડુતો જ્યારે એના જુલમથી કંટાળી જઇ ગામ છોડી ગયા, ત્યારે એણે પોતાના લશ્કરને તેમની પાછળ શિકારે મોકલી તેમને મારી નંખાવ્યા. મહમદ તઘલખ સિંધ ઉપર સ્વારી કરતાં ઇ. સ. ૧૩૫૧ માં ઠઠ્ઠા શેહેરમાં મરણ પામ્યો.

મહમદ ઠઠ્ઠા શેહેરમાં મરણ પામ્યો ૧૩૫૧.

ફિરોઝશાહ ૧૩૫૧--૧૩૮૮.

ફિરોઝશાહ ૧૩૫૧-૧૩૮૮. ફિરોઝશાહ મહમદ તઘલખનો ભત્રિજો હતો. એણે ઘણી દયાળુ રીતે રાજ્ય કર્યું અને બંગાળા અને દક્ષિણના મુસલમાન રાજ્યોનુ સ્વતંત્રપણુ કબુલ કર્યું. એણે ઘણા સુધારાનાં કામો કર્યાં. એના વખતમાં એની રૈયત આબાદ અને સુખી થઇ. એણે તળાવ, મુસાફરખાનાં, દવાખાનાં, પૂલો, અને મદ્રેસા બંધાવ્યાં. હિંદુસ્તાનમાં જમના નદીની પ્રસિદ્ધ નેહેર એણે બંધાવી, અને સતલજ નદીની પાસે ફિરોઝપુર નામે શેહેર વસાવ્યું. આ રાજા ઇ. સ. ૧૩૮૮ માં પોતાની ૯૦ વર્ષની ઉમરે મરણ પામ્યો.

ગ્યાસુદ્દીન બીજો ૧૩૮૮—૧૩૮૯.

ગ્યાસુદ્દીન બીજો ૧૩૮૮-૧૩૮૯. આ રાજા ફિરોઝશાહનો પૌત્ર હતો. એનામાં રાજ્ય ચલાવવાના ફિરોઝશાહ જેવા જરા પણ સારા ગુણો હતા નહીં. એણે માત્ર ૫ મહિના રાજ્ય કર્યું. એના રાજ્યમાં બખેડા ઉઠયા તેમાં તે માર્યો ગયો.

અબુબકર ૧૩૮૯—૧૩૮૯.

અબુબકર ૧૩૮૯-૧૩૮૯. આ રાજા ફિરોઝશાહનો બીજો પૌત્ર હતો. એણે માત્ર એક વરસ રાજ્ય કર્યું અને એને ફિરોઝશાહના વડા છોકરા નાસિરૂદ્દીને ગાદીએથી ઉઠાડી મેલ્યો.

નાસિરૂદ્દીન ૧૩૮૯--૧૩૯૨.

નાસિરૂદ્દીન ૧૩૮૯-૧૩૯૨. નાસિરૂદ્દીને પોતાના બાપને રાજ્ય ચલાવવામાં પેહલાં સારી મદદ કરી હતી, પણ પાછળથી એની ખરાબ ચાલને માટે એને રાજ્યમાંથી કાઢી મુકયો હતો. એ ત્રણ વરસ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો.

સિકંદર ૧૩૯૨--૧૩૯૨.

સિકંદર ૧૩૯૨-૧૩૯૨ સિકંદર નાસિરૂદ્દીનનો છોકરો હતો. એ માત્ર ૪૫ દિવસ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો.

મહમદશાહ ૧૩૯૨-૧૪૧૨.

મહમદશાહ ૧૩૯૨-૧૪૧૨. મહમદશાહ નાસિરૂદ્દીનનો બીજો છોકરો હતો. એ બાળ રાજાના વખતમાં માળવા, ગુજરાત અને ખાનદેશમાં બંડ ઉઠયાં, અને તેઓ સ્વતંત્ર થયાં. એજ વખતે દક્ષિણમાં એક ભારે દુકાળ પડયો જે ૧૨ વરસ સુધી રહ્યો. આવા ધભરાટની અંદર ઇ. સ. ૧૩૯૮ માં ક્રૂર તાતાર સરદાર તૈમૂરલંગ હિંદુસ્તાન પર ચઢી આવ્યો અને મહમદશાહને હરાવી દિલ્હી જીતી લીધું.

તૈમૂરલંગની ચઢાઇ ૧૩૯૮. પાંચ દિવસ સુધી એણે ત્યાં કતલ ચલાવી અને કેદીઓનો ભારે જમાવ થયાથી ૧૫ વરસ ઉપરની વયનાને કતલ કરાવ્યા. એજ વરસની આખરે પાછા ફરતાં તૈમૂરલંગે મિરત લૂંટી ત્યાં પણ ભારે કતલ ચલાવી. મહમદશાહ ગુજરાતમાં ભરાઇ બેઠો હતો તે તૈમૂરલંગના ગયા પછી પાછો આવ્યો, અને ૧૪૧૨ સુધી એણે માત્ર નામનો અમલ કર્યો. એના મરણથી તઘલખ વંશનો છેડો આવ્યો.

દોલતખાં લોદી ૧૪૧૨-૧૪૧૪. (૧૫ માસ) મહમદશાહના મરણ પછી દોલતખાં લોદી નામના એક અફ્ગાન સરદારે ઇ. સ. ૧૪૧૪ સુધી (૧૫ માસ) દિલ્હીમાં રાજ્યાધિકાર ચલાવ્યો, અને તેના હાથમાંથી સૈયદ ખીજરખાંએ રાજ્ય છિનવી લીધું.

તઘલખવંશના રાજાઓનાં નામ તથા, તેઓની કારકીર્દિનાં વરસો.

ગ્યાસુદ્દીન તઘલખ	......૧૩૨૦—૧૩૨૫......	૫ વરસ.
મહમદ તઘલખ	......૧૩૨૫—૧૩૫૧......	૨૬ વરસ.
ફિરોઝશાહ	............૧૩૫૧—૧૩૮૮......	૩૭ વરસ.
ગ્યાસુદ્દીન બીજો	......૧૩૮૮—૧૩૮૯......	૫ મહિના.
અબુબકર	..............૧૩૮૯—૧૩૮૯......	૧ વરસ.
નાસિરૂદ્દીન	............૧૩૮૯—૧૩૯૨......	૩ વરસ.
સિકંદર	..............૧૩૯૨—૧૩૯૨......	૪૫ દિવસ.
મહમદશાહ	............૧૩૯૨—૧૪૧૨......	૨૦ વરસ.

બાબ ૭ મો.

(૬) સૈયદવંશ ૧૪૧૪–૧૪૫૦

સૈયદ ખીજરખાં ૧૪૧૪–૧૪૨૧.

સૈયદ ખીજરખાં ૧૪૧૪-૧૪૨૧. સૈયદ ખીજરખાં મોગલોનો સૂબો છઉં એવું ખુલ્લી રીતે કેહેવડાવીને દિલ્હીમાં પોતે અમલ ચલાવવા લાગ્યો. એ ઉદાર અને ન્યાયી હતો. એણે સાત વરસ રાજ્ય કર્યું. ૧૪૨૧ માં એના મરણને માટે દિલ્હીના સઘળા લોકે ત્રણ દિવસ શોક પાળ્યો. એની પછી એનો છોકરો મુબારક ગાદીએ આવ્યો.

સૈયદ મુબારક ૧૪૨૧–૧૪૩૫.

સૈયદ મુબારક ૧૪૨૧-૧૪૩૫. આ રાજા ઉદાર અને મળતાવડા સ્વભાવનો હતો. એણે મોગલો તથા ગખ્ખરો સામે લડાઇઓ કીધી. એના વજીરે એને મારી નાંખી એના ભત્રિજા મહમદને ગાદીએ બેસાડયો.

સૈયદ મહમદ ૧૪૩૫–૧૪૪૪.

સૈયદ મહમદ ૧૪૩૫-૧૪૪૪. આ રાજા ઘણો નબળો અને દુરાચરણી હતો. માળવા તથા જુવાનપુરના રાજાઓએ એની કેટલીક જગ્યા જીતી લીધી. એ ઇ. સ. ૧૪૪૪ માં મરણ પામ્યો.

સૈયદ આલમ ૧૪૪૪–૧૪૫૦.

સૈયદ આલમ ૧૪૪૪-૧૪૫૦. એણે માત્ર ૭ વરસ રાજ્ય કર્યું; અને એ રાજ્ય ચલાવવાને યોગ્ય ન હોવાથી લાહોરના સૂબા બહલોલ લોદીએ એના હાથમાંથી રાજ્ય લઇ લીધું ઇ. સ. ૧૪૫૦

સૈયદ વંશના રાજાઓનાં નામ તથા તેઓની કારકીર્દિનાં વરસો.

સૈયદ ખીજરખાં.........૧૪૧૪—૧૪૨૧...... ૭ વરસ.
સૈયદ મુબારક ....૧૪૨૧—૧૪૩૫......૧૪ વરસ.
સૈયદ મહમદ............૧૪૩૫—૧૪૪૪...... ૯ વરસ.
સૈયદ આલમ ....૧૪૪૪—૧૪૫૦...... ૬ વરસ.

બાબ ૮ મો.

(૭) લોદીવંશ ૧૪૫૦–૧૫૨૬.

બહલોલ લોદી ૧૪૫૦–૧૪૮૮.

બહલોલ લોદી ૧૪૫૦–૧૪૮૮. બહલોલ લોદી જાતનો અફગાન હતો. એણે જવાનપુરના રાજા સાથે ૨૫ વરસ લડાઇ ચલાવી તે જગ્યા જીતી લીધી, અને પોતાના રાજની હદ વધારી. આ રાજા ઇ. સ. ૧૪૮૮ માં મરણ પામ્યો.

સિકંદર લોદી ૧૪૮૮–૧૫૧૭.

સિકંદર લોદી ૧૪૮૮–૧૫૧૭. સિકંદર બહલોલનો દીકરો હતો. એણે બહાર પ્રાંતમાં લડાઇ ચલાવી તે જીતી લીધો. એના વખતમાં કેટલાંક બંડ ઉઠયાં, તે એણે તુરત સમાવી દીધાં. એ ઘણો ખબરદાર રાજા હતો, પણ એણે હિંદુઓને બહુ પીડા કરી અને તેમના દેહેરાં તોડ્યાં. એનાં વખતમાં પોર્તુગીઝ લોકો કાલિકટ બંદરે ઉતર્યા (૧૪૯૮).

ઇબ્રાહિમ લોદી ૧૫૧૭-૧૫૨૬.

ઇબ્રાહિમ લોદી ૧૫૧૭–૧૫૨૬. આ પાદશાહ એના બાપ જેવા સારા ગુણો ધરાવતો ન હતો. એના હાથ નીચેના અમલદારો એની મગરૂબી અને નિર્દયપણાથી કંટાળી ગયા, અને તેમાંના પંજાબના સૂબા દોલતખાં લોદીએ કાબુલના સુલતાન બાબરને ઇબ્રાહિમના હાથમાંથી રાજ્ય લઇ લેવાને બોલાવ્યો. બાબર ૧૫૨૬ માં હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો, લાહોર જીતી લઇ બાળી નાંખ્યું, અને દિલ્હી પર ચઢાઇ કરી. ઇબ્રાહિમ

પાણીપતની લડાઇ ૧૫૨૬. તેની સામો લડવા ગયો પણ ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં પાણીપતના મેદાનમાં માર્યો ગયો. બાબર આ લડાઇ પછી દિલ્હીનો ધણી થયો, જેથી લોદી વંશની સમાપ્તિ થઇ.

લોદી વંશના રાજાઓનાં નામ, તથા તેઓની કારકીર્દિનાં વરસો.

બહલોલ લોદી	૧૪૫૦—૧૪૮૮	૩૮ વરસ.
સિકંદર લોદી	૧૪૮૮—૧૫૧૭	૨૯ વરસ.
ઇબ્રાહિમ લોદી	૧૫૧૭—૧૫૨૬	૯ વરસ.

બાબ ૯ મો.

(૮) મોગલ વંશ ૧૫૨૬–૧૫૪૦, ૧૫૫૫–૧૮૬૨.

બાબર ૧૫૨૬–૧૫૩૦.

બાબર ૧૫૨૬–૧૫૩૦. બાબર ઇ. સ. ૧૪૮૨ માં જનમ્યો હતો. એની બાહાદુરીને માટે એને લોકો "બાબર" એટલે "સિંહ" કરી કહેતા. એનું ખરૂં નામ "ઝાહિરૂદ્દીન" હતું. એ તૈમૂરલંગથી છઠ્ઠી પેઢીએ ઉતરેલો હતો. ૧૪૯૪ માં એ કાબુલમાં એના બાપના મરણ પછી ગાદીએ બેઠો, અને ત્રણ વરસ પછી એણે સમરકંદ જીતી લીધું. પાછળથી એના દુશ્મનોએ એના રાજ્યમાંથી એને ત્રણ વાર કાઢી મેલ્યો, અને ત્રણે વાર હિંમતથી પોતાનો દેશ એણે પાછો જીતી લીધો. બાબરે દિલ્હીની પાદશાહી લીધા પછી પોતાના છોકરા હુમાયુંને બીજા મુસલમાન સરદારોને વશ કરવા મોટું લશ્કર આપી મોકલ્યો. ચાર મહિનામાં હુમાયુંએ ગ્વાલિઅરથી જુવાનપુર સુધીનો દેશ જીતી લીધો, અને સઘળાને તાબે કર્યા; પણ અજમેર તથા મેવાડનો રાજા સંગ્રા તેમજ ચંદેરિનો હાકેમ મેદનીરાય અને મારવાડ તથા જેપુરના રજપૂતો બાબરની સત્તા સામા થયા. એમની અને બાબર વચ્ચે આગ્રા પાસે **સિક્રિની લડાઇ ૧૫૨૭.** સિક્રિ આગળ ૧૫૨૭માં એક મોટી લડાઇ થઇ, જેમાં રજપૂતો હાર્યા. પછી બાબરે ચંદેરિગઢને **ચંદેરિનો ઘેરો ૧૫૨૮.** ૧૫૨૮ માં ઘેરો ઘાલ્યો. રજપૂતો બાબર સામે ઘણી બાહાદુરીથી લડ્યા; અને જ્યારે તેમને જીતવાની આશા રહી નહીં ત્યારે તેઓએ પોતાના બૈરાં છોકરાંને મારી નાંખ્યાં અને તેઓ સઘળા માર્યા ગયા ત્યાંસુધી લડ્યા. મેદનીરાય પણ લડતાં રણમાં પડ્યો. આ જીતો મેળવ્યા પછી ૧૫૨૯ માં બાબરે બંગાળા અને બહાર પ્રાંતો જીતી લીધા.

એવું કહેવાય છે કે જ્યારે બાબરનો વડો છોકરો હુમાયું માંદો પડ્યો ત્યારે એણે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે મારા છોકરાનો પ્રાણ ઊગાર અને એનું દુઃખ મને આપી મારો પ્રાણ લે–એમ તે હુમાયુંના બિછાનાંની આસપાસ બંદગી કરતો ત્રણ વાર ફર્યો. મુસલમાન તવારિખ

લખનારાઓ કહેછે કે આથી હુમાયું બચ્યો અને બાબર મરણ પામ્યો

બાબર મરણ પામ્યો ૧૫૩૦.

૧૫૩૦. એની લાસ કાબુલ લઇ જવામાં આવી હતી. એ કવિતા અને ગાયનનો ઘણો શોખી હતો. એણે પોતાની રૈયતના સુખને માટે મુસાફરખાનાં, તળાવો ઇત્યાદિ બંધાવ્યાં. એ ઘણા મળતાવડા સ્વભાવનો અને ઉદાર મનનો હતો.

હુમાયું ૧૫૩૦-૧૫૪૦, ૧૫૫૫-૧૫૫૬.

હુમાયું ૧૫૩૦-૧૫૪૦-૧૫૫૫-૧૫૫૬.

એના ભાઇ કામરાન, હિંદાલ અને મિરજા અસ્કરિ.

ચાંપાંનેર જીત્યો ૧૫૩૪.

બાબરનો વડો છોકરો હુમાયું ૧૫૦૭ માં જનમ્યો હતો. એના બાપના મરણ પછી ૧૫૩૦ માં એ દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો. એણે પોતાના ભાઇ કામરાનને કાબુલ, કંદહાર અને પંજાબનો થોડોક ભાગ આપ્યો; અને હિંદાલ તથા મિરજા અસ્કરિ નામના બીજા બે ભાઇઓને સારા સારા પ્રાંતો આપી દીધા. ૧૫૩૪ માં હુમાયુંએ ગુજરાતનો રાજા બાહાદુરશાહ, જે ત્યાં સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરતો હતો, તેને હરાવી તેનો મજબુત ગઢ ચાંપાંનેર માત્ર ૩૦૦ સ્વાર લઇ દિવાલ પર પોતે ચઢી જઇ જીતી લીધો. અહિંયાંથી એને પુષ્કળ દ્રવ્ય મળ્યું. દિલ્હી પાછા ફરતાં હુમાયુંએ પોતાના ભાઇ મિરજા અસ્કરિને તે જગ્યાનો હાકેમ નિમ્યો, પણ દુશ્મનોએ તે કીલ્લો તુરત તેના હાથમાંથી પાછો લઇ લીધો. આ પછી બંગાળા અને બહારમાં શેરખાં (શિરશાહ) નામના પઠાણે બળવો ઉઠાવ્યો. એણે તરવારના એકજ ઝટકાથી એક સિંહને માર્યો તેથી એનું નામ શેરખાં પડયું હતું. હુમાયું એની સામે લડવા ગયો અને ચુનારગઢ જીતી લીધો. શેરખાંએ પછી પટણા અને કાશીની વચ્ચે હુમાયુંના લશ્કર પર છાપો માર્યો અને ૧૫૩૯ માં તેને હરાવ્યો. હુમાયું ઘણી મુશકેલીથી આગ્રે નાસી ગયો, અને પોતાના ભાઇઓની મદદ મળતાંજ

કનોજની લડાઇ ૧૫૪૦.

૧૫૪૦ માં કનોજ આગળ શિરશાહ સામે લડયો, પણ પાછો હારી ગયો. આથી શિરશાહ દિલ્હીમાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો.

બાબ ૧૦ મો.

(૯) સુર અથવા અફગાન વંશ ૧૫૪૦-૧૫૫૬.

શિરશાહ ૧૫૪૦-૧૫૪૫.

શિરશાહ ૧૫૪૦-૧૫૪૫. શિરશાહ અફગાન સરદાર હતો. એ પોતાની હુશિયારી અને બહાદુરીથી બંગાળાનો ધણી થઇ પડ્યો. આ રાજા દિલ્હીમાં રાજ્ય ચલાવવાને આવ્યો, તેથી ત્યાંની રૈયત દલગીર થઇ નહીં કેમકે એણે તેમના કલ્યાણને માટે ઘણા ઉપાયો લીધા—મેહેસુલ લેવાની રીતમાં સુધારો કર્યો.—મુસાફરખાનાં, રસ્તા, અને તળાવો બંધાવ્યાં, અને રાજ્યમાં ઘણા સુધારા કર્યા. એ રાજા ઉપર એવો દોષ મુકવામાં આવેછે કે જ્યારે માળવાનો રાજા માલદેવ એની સામો થયો, અને રૈસતન (રેઝીન)ના કિલ્લામાં પોતાના લસ્કર સહિત **રાજા માલદેવ** બહાદુરીથી તેણે ટકાવ કર્યો, ત્યારે એણે તે સઘળાના જીવ ઉગારવાનું વચન આપી દગાથી તેમને કાપી નાંખ્યા. શિરશાહ ઇ. સ. ૧૫૪૫માં બુંદેલખંડમાં કલિંજરને ઘેરો ઘાલતાં દારૂખાનું સળગવાથી દાઝીને મરણ પામ્યો.

સલિમશાહ ૧૫૪૫-૧૫૫૩.

સલિમશાહ ૧૫૪૫-૫૩. શિરશાહ પછી તેનો છોકરો સલિમશાહ ગાદીએ બેઠો. એ ઘણો અદલ રાજા હતો. એ માત્ર ૧૫૫૩ સુધી રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો. એની પછી એનો છોકરો ફિરોઝ ગાદી પર આવ્યો.

ફિરોઝ ૧૫૫૩-૧૫૫૩.

ફિરોઝ ૧૫૫૩-૧૫૫૩ આ રાજાએ માત્ર ત્રણ દિવસ રાજ્ય ચલાવ્યું; એને એના કાકા મહમદ આદિલશાહે મારી નાંખી પોતે રાજ્યપદ ધારણ કર્યું.

મહમદ આદિલશાહ ૧૮૫૩-૧૮૫૫.

મહમદ આદિલશાહ ૧૮૫૩-૧૮૫૫ મહમદ આદિલશાહ ઘણો જુલમી રાજા હતો. એનો વજીર હેમુ નામનો કોઇ નીચ વરણનો હિંદુ હતો. એ રાજાના વખતમાં ઠેકાણે ઠેકાણે બંડ ઉઠ્યાં,

અને રાજ્યના પાંચ ભાગ થઇ ગયા. દિલ્હીનો ધણી ઇબ્રાહિમ સુર જે પાદશાહી (અફગાન) કુટુંબનો હતો તે થયો. એ અફગાન વંશનો ચોથો રાજા ગણાય છે. ઇબ્રાહિમને હાંકી કાઢીને તેનો પિત્રાઇ ભાઇ સિકંદર પછી રાજા થયો. એ આ વંશનો પાંચમો રાજા કહેવાય છે. આ રાજાના વખતમાં હુમાયું ઇરાનથી એક લશ્કર લઇ પાછો હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવ્યો, અને સિકંદરને ઇ. સ. ૧૫૫૬ માં સરહિંદની લડાઇમાં હરાવી લાહોર, આગ્રા અને દિલ્હી પાછાં કબજે કર્યાં.

સરહિંદની લડાઇ ૧૫૫૬.

સુર અથવા અફગાન વંશના રાજાઓનાં નામ, તથા તેમની કારકીર્દિનાં વરસો.

શિરશાહ	૧૫૪૦—૧૫૪૫	૫ વરસ.
સલિમશાહ	૧૫૪૫—૧૫૫૩	૮ વરસ.
(ફિરોઝ	૧૫૫૩—૧૫૫૩)	૩ દિવસ.
મહમદ આદિલશાહ	૧૫૫૩—૧૫૫૫	૨ વરસ.
ઇબ્રાહિમ સુર	૧૫૫૫—૧૫૫૫	થોડા દિવસ.
સિકંદર સુર	૧૫૫૫—૧૫૫૬	૧ વરસ.

બાબ ૧૧ મો.

હુમાયું ૧૫૩૦ માં કનોજ આગળ હારી ગયો ત્યાર પછી ઘણીજ મુશકેલીથી સિંધ તરફ નાઠો, અને ત્યાંથી મારવાડ ગયો. ત્યાં એને કંઇ આશ્રય ન મળવાથી એ અમરકોટ ગયો, જ્યાંના રજપૂત રાજાએ એને મદદ આપી. આ જગ્યાએ ઇ. સ. ૧૫૪૩ માં અકબરનો જન્મ થયો. અમરકોટમાં થોડો વખત રહ્યા પછી ૧૫૪૪ માં એ ઇરાન ગયો, ને પોતાના છોકરા અકબરને કંદહાર પોતાના ભાઇ પાસે મોકલાવી દીધો. ઇરાનના રાજા તમસ્પે એને શિહા પંથ કબુલ કરાવી એક મોટું લશ્કર આપ્યું. આથી એણે તુરત કાબુલ અને કંદહાર જીત્યાં (ઇ. સ. ૧૫૪૭) અને પોતાનો ભાઇ કામરાન જે એની સામે કાવત્રાં કરતો માલમ પડયો, તેની એણે આંખો ફોડાવી નાંખી ૧૫૫૩. આ પછી હુમાયુંએ એના બહાદુર સરદાર બેરામ સાથે લાહોર ઉપર કુચ કરી, અને ત્યાંના હાકેમ તારતારખાંને

અકબરનો જન્મ ૧૫૪૩.

હરાવી વગર હરકતે આગળ વધ્યો. ઇ. સ. ૧૫૫૬ માં સિકંદર સુર જે દિલ્હીમાં રાજ્ય કરતો હતો, તેને હરાવી એણે પોતાના રાજ્યનો થોડોક ભાગ પાછો જીતી લીધો; પણ એજ વરસમાં પોતાના મેહેલની સીડી પરથી પડી જવાથી એ મરણ પામ્યો.

હુમાયું મરણ પામ્યો. ૧૫૫૬.

અકબર ૧૫૫૬–૧૬૦૫

અકબર ૧૫૫૬–૧૬૦૫ હુમાયુંનો છોકરો અકબર ઇ. સ. ૧૫૪૩ માં અમરકોટમાં જનમ્યો હતો. એનું ખરું નામ જલાલુદ્દીન હતું. એ પોતાના જન્મથી તે ઇ. સ. ૧૫૫૫ સુધી કંદહાર અને કાબુલમાં રહ્યો હતો. જ્યારે હુમાયું મરણ પામ્યો, ત્યારે એ માત્ર ૧૩ વરસની વયનો હતો. આ કારણને માટે પાંચ વરસ સુધી સઘળો રાજકારભાર એના પ્રધાન બેરામે ચલાવ્યો. સિકંદર સુર અને મહમદ આદિલશાહનો વજીર હેમુ અકબરની સામે લડવાને એક મોટું લસ્કર લઇ ગયા. પેહેલાં હેમુએ કેટલીક જગ્યા ઘણી બાહાદુરીથી લડાઇ કરીને જીતી લીધી, પણ પાછળથી પાણીપતના મેદાનમાં બેરામે તેને હરાવ્યો, અને મારી નાંખ્યો ઇ. સ. ૧૫૫૬. સિકંદર પણ થોડા વખતમાં અકબરને તાબે થયો. ઇ. સ. ૧૫૬૦ માં અકબરે પોતાના પ્રધાનના હાથમાંથી ૧૮ વરસની વયે સઘળી સત્તા છિનવી લીધી, કારણકે એ કરડા અને તીખા સ્વભાવનો થયો હતો, એટલુંજ નહી, પણ પોતાની સત્તાનો ગેરઉપયોગ કરવા લાગ્યો હતો. બેરામે પોતાની સત્તા ખોવાથી એક બંડ ઉઠાવ્યું, પણ અકબરે તુરત તે બેસાડી દીધું. આ પછી બેરામ મક્કે જવા નિકળ્યો, પણ ગુજરાતમાં તેને કોઇ પઠાણે મારી નાંખ્યો ઇ.સ. ૧૫૬૦.

પાણીપતની લડાઇ ૧૫૫૬.

બેરામને મારી નાંખ્યો ૧૫૬૦

ખાનઝમાન, રાજબાહાદર, આદમખાં, અબદુલખાં અને બીજા ત્રણ મુસલમાન સરદારો અકબરની સત્તા સામા થયા, અને બંડ ઉઠાવ્યાં. અકબર એ સઘળા સામે સાત વરસ સુધી લડયો, અને તેમને વશ કર્યા (૧૫૬૦—૧૫૬૭).

આ પછી આ પાદશાહ જેપુરનો રાજા ભારમલ, ઉદેપુર (ચિતોડ)ના સંગ રાજાનો છોકરો ઉદયસિંગ, અને જોધપુરના રાજા માલદેવ જોડે ૧૫૬૭–૧૫૭૨ સુધી લડયો, અને ચિતોડ જીતી લઇ અકબર જોધપુરના રાજા

અકબરે ચિતોડ જીતી લીધા ૧૫૬૭.

માલદેવની છોકરી જોડે પરણ્યો. જાંહાંગીર આ રાણીનો કુંવર હતો. અકબરે સઘળા રજપૂત રાજાઓને વશ કર્યા ખરા, પણ તેઓએ પાછળથી પોતાના રાજ્યનો ઘણો ખરો ભાગ જીતી લીધો, અને ઉદેપુર રાજધાની કરી.

અકબરે પોતાના લાંબાં રાજ્યમાં ગએલી જગ્યાઓ પાછી જીતી લીધી, અને ઘણી નવી જીતો મેળવી:—

૧૫૭૩—ગુજરાત જીતી લઇને પોતાના રાજ્ય સાથે જોડી નાંખ્યું.

૧૫૭૬—બંગાળા પાછું જીતી લીધું.

૧૫૮૬—કાશ્મિર સર કર્યું.

૧૫૯૨—ઓદિઆ તાબે કર્યું.

૧૫૯૨—સિંધ જીતી લીધું.

૧૫૯૪—કંદહાર પાછું મેળવ્યું.

૧૫૯૫—અકબરે અહમદનગર જીતવાને પોતાના છોકરા મોરાદ અને એના આગલા વજીર બેરામના છોકરા મિરજાખાંને મોકલ્યા, પણ

ચાંદબીબી ત્યાંની રાણી ચાંદબીબીએ ઘણી બાહાદુરીથી તે જગ્યાનો બચાવ કર્યો, અને મોરાદ અને મિરજાખાંના લશ્કરને મારી કાઢ્યું. આખરે ૧૫૯૯ માં જ્યારે એ રાણીનું તેણીના વેરીઓએ ખુન કર્યું, ત્યારે ત્યાંની થોડીક જગ્યા અકબરે જીતી લીધી, અને ચાંદબીબીના છોકરા નિઝામશાહને ગ્વાલિઅરના કિલ્લામાં કેદ કર્યો; બાકીની થોડીક

મલીકઅંબર. જગ્યા ત્યાંના હબસી વજીર મલીકઅંબરે પોતાના મરણ (૧૬૨૬) સુધી બચાવી રાખી. આ જગ્યા પણ આખરે અકબરના પૌત્ર શાહજહાંએ ૧૬૩૭ માં જીતી લીધી.

૧૬૦૧—અકબરે ખાનદેશ ખાલસા કર્યો.

આ પ્રમાણે આ પાદશાહે પોતાની સત્તા ઘણી ફેલાવી, તેમજ પોતાની રૈયતને ઘણી સુખી કરી. બધા મુસલમાન રાજાઓમાં એ ઉત્તમ રાજા હતો. એણે હિંદુઓ ઉપરનો જજીઆવેરો કાઢી નાંખ્યો, અને ધર્મને માટે કોઇને પીડા કરી નહીં: પોતે ઘણો ભણેલો હોવાથી દરેક જાતની વિદ્યાને એ ઉત્તેજન આપતો. એણે મેહેસૂલ લેવાની રીતમાં સુધારો કર્યો, હિંદુઓને તેમની લાયકી પ્રમાણે ઉંચા હોદ્દા આપ્યા, ગેરવાજબી કરો કાઢી નાંખ્યા, અને સતી થવાની માઠી ચાલનો અટકાવ

કર્યો. અકબરના વખતમાં ઘણાક મહાન પુરૂષો હતા, જેમાં મુખ્ય રાજા ટોડરમલ નામે એક હિંદુ, જે મેહેસૂલ ખાતાનો વડો હતો તે, અને અબુલફાઝલ જેણે "આઇને અકબરી" નામના પુસ્તકમાં અકબરનું જન્મ ચરિત્ર લખ્યું છે, તેઓ હતા. અકબરને ત્રણ છોકરા હતા—(૧) સલીમ જેણે ૧૬૦૧ માં પોતાના બાપ સામેજ બંડ ઉઠાવ્યું હતું, અને જે અકબર પછી ગાદીએ બેઠો, (૨) મોરાદ જે ૧૫૯૯ માં મરણ પામ્યો, અને (૩) ડેનિઅલ જે ૧૬૦૪ માં મરણ પામ્યો. એનો વડો પુત્ર સલીમ સારી ચાલનો ન હોવાથી અકબરને ઘણું દુઃખ લાગતું, તોપણ મરતી વેળા એણે પોતાના સઘળા ઉમરાવોને બોલાવી તેમના દેખતાં સલીમને રાજ્યનો વારસ ઠરાવ્યો, જેથી કરીને કે એના મરણ પછી રાજ્યમાં ગાદી માટે કાંઇ બખેડા થાય નહીં. અકબર ઇ. સ. ૧૬૦૫ માં મરણ પામ્યો. એની લાસ આગ્રામાં દાટવામાં આવી હતી.

અકબરના છોકરા સલીમ, મોરાદ, ડેનિઅલ.

અકબર મરણ પામ્યો ૧૬૦૫

સલીમ ૧૬૦૫–૧૬૨૭.

સલીમ ૧૬૦૫–૧૬૨૭. અકબરના વડા છોકરા સલીમે ગાદીએ બેસતાં જાંહાંગીર એટલે "દુનિયાં જીતનાર" એવું નામ ધારણ કર્યું. એણે અહમદનગર, બિજાપુર, અને ગોવળકોંડાના રાજ્યો પર હુમલો કરી ખંડણી લીધી, અને એના છોકરા શાહજહાંએ ઉદેપુર, ઉપર હુમલો કરી ત્યાંના રાણાને હરાવ્યો. આરંભમાં સલીમે એના બાપનાં કીધેલાં સર્વ કામો જારી રાખ્યાં, પણ પાછળથી તેમ કર્યું નહીં.

જાંહાંગીર નુરજહાં જોડે પરણ્યો ૧૬૧૧. ઇ. સ. ૧૬૧૧ માં જાંહાંગીર નુરજહાં સાથે પરણ્યો. નુરજહાં અયાઝ નામના કોઇ ગરીબ ઇરાની ઉમરાવની ઘણી રૂપાળી બેટી અકબરના જનાનખાનામાં તેણીની મા જોડે જતી. જ્યારે અકબર જીવતો હતો ત્યારે સલીમે તેને જોઇને તેની સાથે પરણવા માગ્યું, પણ અકબરે તેમ ન કરતાં તેને શીર અફગાન નામના એક બાહાદુર હાકેમ સાથે પરણાવી. જ્યારે સલીમ ગાદીએ બેઠો ત્યારે તેણીની સાથે પરણવાના વિચારથી તેણીના ભરથારને સમજાવ્યો; પણ જ્યારે તેણે તેમ કરવા ના કહી ત્યારે જાંહાંગીરે તેને

મારી નખાવ્યો. આથી નુરજહાં ઘણી ગુસ્સે થઇ, પણ આખરે થોડા વખતમાં તેણી સલીમ જોડે પરણી, અને તેણીના બાપ અને ભાઇને તેણીએ મોટી મોટી પદ્વિઓ અપાવી.

સલીમના છોકરા ખુશરૂ, પરવીઝ, શાહજહાં અને શહેરિઆર.

સલીમને પોતાના છોકરાઓથી ભારે દુ:ખ ખમવું પડયું હતું. એના વડા છોકરા ખુશરૂએ એની સામે બંડ ઉઠાવ્યું, પણ તે આ પાદશાહે તુરત બેસાડી દીધું, અને ખુશરૂને ગ્વાલિઅરના કિલ્લામાં કેદ કર્યો, જ્યાં તે ૧૬૨૧ માં મરણ પામ્યો. એનો બીજો છોકરો પરવીઝ જેને એણે દક્ષિણનો સુબો બનાવ્યો હતો તે ૧૬૨૬માં મરણ પામ્યો. ઇ. સ. ૧૬૨૩ માં એના ત્રીજા છોકરા શાહજહાંએ પણ બંડ ઉઠાવ્યું, કારણકે સલીમની મરજી પોતાના ચોથા છોકરા શહેરિઆરને ગાદી આપવાની હતી.

મોહોબતખાંએ સલીમને કેદ કર્યો ૧૬૨૬.

ઇ. સ., ૧૬૨૫ માં નુરજહાંને મોહોબતખાં નામના એક અમીર જોડે કજીઓ થયો, કારણકે એ અમીરે સલીમના બીજા છોકરા પરવીઝનો પક્ષ કર્યો હતો. નુરજહાંએ એનાપર ખોટાં તોહોમતો મુકી એને ઘણો સતાવ્યો, તેથી આ અમીરે ૫૦૦ રજપૂત સ્વારો લઇ સલીમને કેદ કર્યો ૧૬૨૬. નુરજહાંએ સલીમને છોડવવાના ઘણાક ઉપાયો લીધા, અને આખરે તેને છોડવ્યો.

સલીમ મરણ પામ્યો ૧૬૨૭.

કેદમાંથી છુટયા પછી તે થોડા વખતમાં કાશ્મિરથી લાહોર જતાં તેની ૬૦ વરસની વયે ઇ. સ. ૧૬૨૭ માં મરણ પામ્યો.

કેપ્તન હોકિન્સ ૧૬૦૭.

આ રાજાની દરબારમાં ઇ. સ. ૧૬૦૭ માં "કમ્પનીએ" કેપ્તન હોકિન્સ નામના એક ગૃહસ્થને મોકલ્યો હતો; અને પછી ઇંગ્લાંડના

સર ટોમસ રો ૧૬૧૫.

પેહેલા જેમ્સ રાજા તરફથી અંગ્રેજી એલચી સર ટોમસ રો ૧૬૧૫ માં આવ્યો હતો. એ બન્નેને સલીમે પેહેલાં સારો આવકાર દીધો, પણ પાછળથી મોક્રિબખાં નામના સુબાના, તેમજ નુરજહાંનો ભાઇ અસોફખાં જે વજીર થયો હતો તેના, અને સલીમના છોકરા શાહજહાંના સમજાવ્યાથી પાદશાહે તેમને દરબાર છોડી જવાનો હુકમ કર્યો.

સલીમ સમજણો વાળો અને ઇનસાફી પણ દારૂડીઓ હતો. પોતાની

રૈયતની ફરિયાદ પોતે સાંભળવાને માટે પોતાના ઓરડાની અંદરથી તે જમીન સુધી એક લાંબી સાંકળ રાખતો; જે સાંકળનો છેડો તેના મહેલમાં હતો તેની સાથે ઘંટા બાંધેલા હતા; માટે જ્યારે કોઇ ફરિયાદ કરવા જતો, ત્યારે તે સાંકળ તે ખેંચતો, જેથી ઘંટાનો અવાજ થતો, અને પાદશાહ તે માણસને પોતાની આગળ બોલાવીને તેની ફરિયાદ સાંભળી લેતો.

શાહજહાં ૧૬૨૭-૧૬૫૮.

શાહજહાં ૧૬૨૭-૧૬૫૮.

શાહજહાંએ જેવા પોતાના બાપના મરણના સમાચાર સાંભળ્યા કે તુરત એ આગ્રે ગયો. એનો ભાઇ શહેરિઆર એની સામો થયો, પણ શાહજહાંએ તેને હરાવી મારી નાંખ્યો. દક્ષિણનો સુબો ખાંજહાં લોદી પણ આ પાદશાહની સામો થયો

ખાંજહાં લોદીએ બંડ ઉઠાવ્યું

(૧૬૨૮) અને અહમદ નગરના રાજા સાથે મળી જઇ લડવા તૈયાર થયો. શાહજહાંએ અસોફખાંને એક લશ્કર આપી મોકલ્યો, જેણે ખાંજહાંને હરાવ્યો.

૧૬૨૯.

આ પાદશાહે કાબુલ તથા દક્ષિણમાં લડાઇઓ ચલાવી, અને જય મેળવ્યો. બિજાપુર તથા ગોવળકોંડાના રાજ્યો, જે આ વખત સુધી સ્વતંત્ર રહ્યાં હતાં, તેમની ઉપર ચઢાઇ કરી ખંડણી લીધી. મરેઠી રાજ્યનો સ્થાપનાર શિવાજીનો બાપ શાહજી બિજાપુરની ચઢાઇની વખતે શાહજહાં સામે ઘણી બાહાદુરીથી લડયો હતો. શાહજહાંએ ૧૬૩૧ માં બંગળામાં પોર્ટુગીઝ લોકના જે થાણા હતાં, તે સઘળાં લઇ લીધાં, અને તેમને ત્યાંથી હાંકી કાઢયા. ઇ૦ સ૦ ૧૬૩૭ માં કંદહાર શાહજહાંને હાથ આવ્યું પણ ૧૬૪૯ માં ઇરાનીઓએ તે પાછું જીતી લીધું. નુરજહાં સલીમના મરણ પછી રાજ્યની સઘળી ખટપટ છોડી દેઇ એકાંત જગ્યામાં જઇ રહી, જ્યાં તેણી ૧૬૪૬ માં મરણ

નુરજહાં મરણ પામી ૧૬૪૬.

પામી. શાહજહાંને ચાર છોકરા હતા—દારા, સુજા, ઔરંગઝેબ, અને મુરાદ. એ ચારેમાં જુદા જુદા ગુણો હતા. દારા—બાહાદુર પણ ભોળો હતો; સુજા—

શાહજહાંના છોકરા—દારા સુજા, ઔરંગઝેબ અને મુરાદ.

વિષયી અને હિચકારો હતો; ઔરંગઝેબ—લોભી બુદ્ધિવાન, બાહાદુર, અને કપટી હતો; અને મુરાદ—વિષયી અને કમ અકલનો પણ બાહાદુર હતો. આ ચાર છોકરા શિવાય પાદશાહબેગમ અને રોશનરાય નામની શાહજહાંને બે છોકરી હતી.

ઈ૦ સ૦ ૧૬૫૭ માં શાહજહાં ઘણો માંદો પડ્યો, ત્યારે દારા તેના બાપ પાસે આગ્રે હતો, સુજા–બંગાળામાં, ઔરંગઝેબ–દક્ષિણમાં, અને મુરાદ ગુજરાતમાં હતો.

ઔરંગઝેબના છળભેદ.

જ્યારે આ છોકરાઓએ પોતાના બાપના મંદવાડના સમાચાર સાંભળ્યા, ત્યારે સુજા અને મુરાદે ગાદીના ધણી થવાના વિચારથી પાયતખ્ત ભણી કુચ કરી. ઔરંગઝેબ, પ્રખ્યાત સરદાર મિરજુમલાને પોતાના પક્ષમાં લઇ, પોતાના બેવકુફ ભાઇ મુરાદ સાથે મળી ગયો, અને તેને સમજાવ્યું કે મારે તો મક્કે જઇ ભક્તિ કરી મારો વખત કાઢવો છે; પણ હું એમ કરૂં તે પેહેલાં મારી ઇચ્છા તને ગાદી અપાવવાની છે, કારણકે તારા શિવાય બિજા ભાઇઓ રાજ્ય ચલાવવાને યોગ્ય નથી. મુરાદે ઔરંગઝેબના બોલવા પર પૂરૂ ભરોસો રાખ્યો, અને તેની સાથે મળી ગયો. પેહેલાં દારાએ પોતાના ભાઇ સુજાને ૧૬૫૭ માં કાશી આગળ હરાવ્યો; પણ

કાશીની લડાઇ ૧૬૫૭.

ઉજ્જનની લડાઇ ૧૬૫૮.

આગ્રાની લડાઇ ૧૬૫૮.

૧૬૫૮ માં ઔરંગઝેબ અને મુરાદે દારાના સેનાપતિ જસવંતસિંહને પેહેલાં ઉજ્જન આગળ, અને પછી તેજ વરસમાં દારાને આગ્રા આગળ હરાવ્યો. એમ કહેછે કે દારાના હાથીને કંઇ લાગ્યાથી તે ઘણો મસ્તાન થયો, માટે દારા નીચે ઉતરી પડ્યો; પણ લશ્કરને તે વિષે કંઇ ખબર ન હોવાથી, તેમજ વળી હાથીને ખાલી જોવાથી, તેઓએ એમ વિચાર્યું કે દારા માર્યો ગયો—અને તેથી તેઓ સઘળા નાસી ગયા. દારા આગ્રા આગળ હારી ગયા પછી દિલ્હીમાં નાસી ગયો. ઔરંગઝેબે આ ફતેહ મેળવ્યા પછી તુરત પોતાના બાપને એક કિલ્લામાં પૂર્યો, અને દારાની પુઠે દિલ્હી ગયો. રસ્તે જતાં ઔરંગઝેબે મુરાદને કેદ કર્યો, અને દિલ્હીમાં પોતાના નામની દુવાઇ ફેરવી ઈ૦ સ૦ ૧૬૫૮.

ઔરંગઝેબે પોતાના નામની દુવાઇ ફેરવી ૧૬૫૮.

શાહજહાં ૧૬૬૮ માં બંદીખાને રહીને મૂઓ. તાજમેહેલ જે એક અતી સુંદર ઇમારત છે, તે આ પાદશાહે પોતાની બેગમ મુમતાજમહાલની યાદગીરી સારૂ બંધાવ્યો હતો. શાહજહાં ન્યાયી

શાહજહાં મરણ પામ્યો ૧૬૬૮. અને ખબરદાર હતો, અને પ્રજાપર ઘણું હેત રાખતો હતો. એણે એક ઘણુંજ સુંદર તખ્ત બનાવ્યું જે બનાવવાનો ખરચ ૬॥ કરોડ રૂપીઆનો થયો હતો.

ઔરંગજેબ ૧૬૫૮–૧૭૦૭.

ઔરંગજેબ અથવા આલમગિર પેહેલો ૧૬૫૮–૧૭૦૭. ઔરંગજેબ અથવા આલમગિર પેહેલાએ પોતાના ભાઇઓને દગાથી તેમજ ખુલ્લી રીતે લડાઇઓ કરીને વશ કર્યા :—દારા જ્યારે મુલતાનથી નાસી જતો હતો ત્યારે તેને પકડયો, અને ૧૬૫૯માં તેને મારી નાંખ્યો. **કજવાની લડાઇ ૧૬૫૯.** સુજા ૧૬૫૯ માં કજવાની લડાઇમાં હારી જઇ આરાકાન નાસી ગયો, જ્યાં તે ૧૬૬૦માં મરણ પામ્યો; અને મુરાદને કંઇ બહાનું કાઢી ૧૬૬૧ માં મારી નાંખ્યો. આ પ્રમાણે એણે પોતાના હરીફોને મારી નાંખી "આલમગિર" અથવા દુનિયાં જીતનારના નામથી રાજ્ય ચિન્હો ધારણ કર્યાં. શાહજહાંને બંદીખાનેથી છોડવવાને જોધપુરના રાજા જસવંતસિંહે અને બીજા કેટલાકોએ યુક્તિઓ કરી, પણ તેમાં તેઓ ફાવ્યા નહીં.

ઔરંગજેબે પોતાના બાપથી ઉલટી રીતે ચાલીને હિંદુઓ ઉપર ભારે વેરો નાંખ્યો, અને તેમના ઉપર ઘણી તરેહના ધર્મ સંબંધી જુલમો ગુજાર્યા. આથી તેના રાજ્યમાં શાંતી રહી નહીં. **નારોળમાં બંડ ૧૬૭૬.** દિલ્હીની નૈરૂત્ય કોણે નારોળ ગામમાં સતરામી નામના હિંદુઓએ બંડ ઉઠાવ્યું, અને ઔરંગજેબના લશ્કરને ઘણીકવાર મારી હાંકી કાઢયું. આખરે જ્યારે એ રાજા પોતે એક લશ્કર લઇ ત્યાં ગયો, અને તેમને હરાવ્યા, ત્યારે તેઓ તાબે થયા, ઇ. સ. ૧૬૭૬.

જોધપુરના રાજા જસવંતસિંહે ઔરંગજેબને હિમ્મતથી એક કાગળ લખી હિંદુઓપર જુલમ નહીં ગુજારવાને સમજાવ્યો; પણ આ પાદશાહે તે ઉપર કંઇ ધ્યાન આપ્યું નહીં એટલુંજ નહીં, પણ ૧૬૭૭ માં જસવંતસિંહના મરણ પછી એ તેની સ્ત્રી અને બે કુંવરો ઉપર પણ જુલમ ગુજારવા લાગ્યો; આથી જેપુરનો રાજા રામસિંહ, મેવાડનો રાજસિંહ, અને બીજા ઘણાક રજપૂત રાજાઓ ઔરંગજેબની

સામા થયા. એમને વશ કરવાને પાદશાહે પોતાના છોકરા મોઆજીમ, આજમ, અને અકબરને એક મોટું લશ્કર આપી મોકલ્યા, જેઓએ તેમને હરાવી તેમના ઉપર બહુ જુલમ ગુજાર્યો. ઔરંગજેબે ૧૬૮૩–૧૭૦૭ સુધી દક્ષિણમાં લડાઇઓ ચલાવી અને ૧૬૮૬ માં બિજાપુર, ૧૬૮૭ માં ગોવળકોંડા, અને ૧૭૦૦ માં સતારા જીતી લીધાં.

અંગ્રેજી એલચી સર વિલિયમ નોરિસ ૧૭૦૧. ઇ. સ. ૧૭૦૧ માં અંગ્રેજી એલચી સર વિલિયમ નોરિસે ઔરંગજેબની ભેટ લીધી હતી. આ પાદશાહે પોતાની સત્તા છેક કન્યાકુમારિ સુધી ફેલાવી, અને જમાબંધીની ઉપજના ૩૬ કરોડ રૂપીઆ વસુલ કર્યા. એના જુલમને લીધે રજપૂતો જેઓ લાંબો વખત થયા મોગલ વંશના રાજાઓના મિત્ર હતા, અને લડાઇ વખતે તેમને મદદ કરતા, તે લોકો

ઔરંગજેબ મરણ પામ્યો ૧૭૦૭. તેમજ મરેઠા લોકો એના કદા વેરી થયા, જેમને એ મરણ પામ્યો ત્યાંસુધી વશ કરી શકયો નહીં. ઔરંગજેબ ૧૭૦૭ માં અહમદનગરમાં પોતાની ૮૯ વરસની વયે મરણ પામ્યો.

ઔરંગજેબ પછી બીજા ૧૧ રાજા થઇ ગયા. એમના વખતથી

મોગલ વંશનો અંત ૧૮૬૨. રાજ્યની પડતી થવા લાગી, અને છેલ્લા પાદશાહ મહમદ બાહાદુરશાહના વખતમાં મોગલ રાજ્યનો અંત આવ્યો ૧૮૬૨.

ઔરંગજેબને પાંચ શાહજાદા હતા—મહમદ જે ૧૬૬૭ માં ગ્વાલિયરમાં મરણ પામ્યો, મોઆજીમ, અકબર, આજમ, અને કામબક્ષ. મોઆજીમ શાહઆલમ ૧ લા ના નામથી ગાદીએ બેઠો. આજમ એની

આગ્રાની બીજી લડાઇ ૧૭૦૭. સામો થયો, પણ ૧૭૦૭ માં આગ્રા આગળની લડાઇમાં માર્યો ગયો. કામબક્ષ પણ મોઆજીમ

હૈદ્રાબાદની લડાઇ ૧૭૦૮. સામો લડવા ગયો પણ ૧૭૦૮ માં હૈદ્રાબાદની લડાઇમાં માર્યો ગયો.

બાબ ૧૨ મો.

શાહઆલમ ૧ લો ૧૭૦૭–૧૭૧૨.

શાહઆલમ ૧ લો ૧૭૦૭-૧૭૧૨. આ રાજાએ મરેઠા, રજપૂત, અને શીખ લોકો સાથે દોસ્તી કરી પોતાની નબળાઇ દેખાડી. એ ઇ૦સ૦ ૧૭૧૨ માં મરણ પામ્યો. એના રાજ્યમાં ઉદેપુર, મારવાડ, અને જેપુરના રાજાઓ સ્વતંત્ર થયા. એણે પોતાના છેલ્લાં પાંચ વરસ શીખ લોકોને વશ કરવામાં કાઢયાં, પણ તેમાં એ ફાવ્યો નહીં.

જહાંદારશાહ ૧૭૧૨–૧૭૧૩.

જહાંદારશાહ ૧૭૧૨–૧૭૧૩. જહાંદારશાહ શાહઆલમનો વડો છોકરો હતો. એણે જુલફિકરખાં નામના સરદારની મદદથી પોતાના ભાઇ ભત્રિજાને મારી નાંખી ગાદી લીધી. એનો બીજો ભત્રિજો ફરૂખશિર જે બચી ગયો હતો, તેને બાહારના સુબા સૈયદ હસને

આગ્રાની (૩૭) લડાઇ ૧૭૧૩. અને અલ્લાહાબાદના સુબા સૈયદ અબદલ્લાએ મદદ આપી. આગ્રા આગળ એક મોટી લડાઇ થઇ જેમાં જુલફિકરખાં અને જહાંદારશાહ બન્ને માર્યા ગયા, ઇ૦ સ૦ ૧૭૧૩.

ફરૂખશિર ૧૭૧૩–૧૭૧૯.

ફરૂખશિર ૧૭૧૩–૧૭૧૯. ફરૂખશિરનું ઉપર કહેલા બે સૈયદો આગળ કંઇ ચાલતું ન હતું. એ માત્ર નામનોજ રાજા હતો. એ મારવાડના રાજા અજીતસિંહની છોકરી જોડે પરણ્યો હતો. જ્યારે એ રાજા માંદો પડયો ત્યારે હેમિલ્ટન નામના એક અંગ્રેજી વૈદે તેને સાજો કર્યો. આથી રાજાએ ખુશી થઇ તેને કેટલીએક જાગીરો આપી, અને અંગ્રેજી માલ પરથી જકાત કાઢી નાંખી ૧૭૧૬. ફરૂખશિરે સૈયદના હાથમાંથી નિકળી જવાને ઘણાં કાવત્રાં કર્યાં, પણ આખરે

રફીઉદ્દરજાત ૧૭૧૯. તેઓએ એને મારી નાંખ્યો, અને રફિઉદ્દરજાત નામના એક બાળકને ગાદી આપી. આ બાળક ત્રણ માસમાં મરણ પામ્યું ઇ૦ સ૦ ૧૭૧૯. એ પછી રફિઉદદૌલાને તેઓએ

રફિઉદદૌલા ૧૭૧૯. ગાદી આપી. એ પણ થોડા માસ રહી મરણ પામ્યો ઇ૦ સ૦ ૧૭૧૯. એના મરણ પછી એજ સૈયદો જેઓ "કીંગ મેકર" એટલે પાદશાહ બનાવનાર" કહેવાય છે તેઓએ મહમદશાહને ગાદી આપી. મહમદશાહ બાબરથી ગણતાં ૧૨મો રાજા હતો.

મહમદશાહ ૧૭૧૯–૧૭૪૮.

મહમદશાહ ૧૭૧૯–૧૭૪૮. આ રાજાના વખતમાં "પાદશાહ બનાવનાર" સૈયદો હસન અને અબદલ્લાની પડતી આવી. દક્ષિણના સુબેદાર નિઝામઉલમુલ્કે અને ઓઢિઆના સુબા સાદતખાંએ તેમની સામે બંડ ઉઠાવ્યું. હુસેન દગાથી માર્યો ગયો, અને ઇ૦ સ૦ ૧૭૦૨ માં

શાહપુરની લડાઇ ૧૭૨૦. દિલ્હી અને આગ્રાની વચ્ચે શાહપુરની લડાઇમાં અબદલ્લા હારી ગયો. પાંચ વરસ વજીર તરીકે કામ ચલાવી ૧૭૨૪ માં નિઝામઉલમુલ્ક સ્વતંત્રપણે દક્ષિણમાં રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો, જ્યાં તે ૧૭૪૮ માં મરણ પામ્યો. એના વંશજો

હૈદ્રાબાદના નિઝામો છે. આ તકનો લાભ લઇ અજમેરનો રાજા અજીત સિંહ પણ સ્વતંત્ર થયો. મહમદશાહના વખતમાં નાદિરશાહ નામના

નાદિરશાહની ચઢાઇ ૧૭૩૮.

એક ઇરાનીએ ઇ૦ સ૦ ૧૭૩૮ માં હિંદુસ્તાન પર ચઢાઇ કરી; તેણે કર્નાલની લડાઇમાં મોગલોને હરાવ્યા દિલ્હી તાબે કર્યું, ત્રીસ હજાર રહેવાસીઓને કતલ કર્યા, અને પુષ્કળ દ્રવ્ય લઇ એ પાછો ઇરાન ગયો. નાદિરશાહના લશ્કર સાથે અહમદશાહઅબદલી હીંદુસ્તાનમાં એક સરદાર તરીકે પેહેલી વખત આવ્યો હતો. અહમદશાહે આ દેશ પર પછી છ ચઢાઇઓ કરી, અને

અહમદશાહ અબદલી.

છેલ્લી લડાઇમાં મરેઠાઓને પાણીપત આગળ ઇ૦ સ૦ ૧૭૬૧ માં હરાવ્યા. (જુઓ પ્રકરણ ૪થું.) ઇ૦ સ૦ ૧૭૪૪ માં અલીમહમદ નામના એક લુટારાએ રોહિલ્લામાં સ્વતંત્ર સત્તા સ્થાપી. મહમદશાહે ૧૭૪૮ માં અહમદશાહઅબદલી જ્યારે

સરહિંદની લડાઇ ૧૭૪૮.

હિંદુસ્તાન ઉપર મોટું લશ્કર લઇ ચઢી આવ્યો ત્યારે તેને સરહિંદ આગળ હરાવ્યો, અને એજ વરસમાં એ મરણ પામ્યો.

અહમદશાહ ૧૭૪૮–૧૭૫૪.

અહમદશાહ ૧૭૪૮–૧૭૫૪.

આ રાજાના વખતમાં ઘણાખરા સઘળા સુબાઓ સ્વતંત્ર થયા. અહમદશાહઅબદલીએ ૧૭૪૮ માં

અબદલીની બીજી ચઢાઇ ૧૭૪૮.

બીજી વાર ચઢાઇ કરી ત્યારે રાજાએ તેને લાહોર તથા મુલતાન આપી શાંત પાડયો. આ વખતે મલ્હારરાવ હોલકરે એકાએક ચઢી આવી દિલ્હી જીતી લીધું. નિઝામઉલમુલ્કના પૌત્ર ગાઝીઉદ્દીનની સલાહથી અમીરોએ એ પાદશાહને પદભ્રષ્ટ કરી આંધળો કર્યો. આ રાજા ૧૭૫૪ માં કેદખાનામાં મરણ પામ્યો.

આલમગિર ૨ જો ૧૭૫૪–૧૭૫૯.

આલમગિર ૨ જો ૧૭૫૪–૧૭૫૯.

ગાઝીઉદ્દીને અહમદશાહના કાકા આલમગિરને ગાદી આપી. ગાઝીઉદ્દીન, સૈયદ હસન અને અબદલાની માફક તેમના મરણ પછી "કિંગ મેકર" (પાદશાહ બનાવનાર) થયો હતો, એટલે રાજ્યની સઘળી સત્તા એના હાથમાં આવી હતી. એ સરદાર ઘણો દગલબાજ હતો. પોતાનું કામ કાઢી લેવાને એ હરેક જાતના ઉપાયો લેવાને ડરતો નહીં. એણે એ રાજાનું ખુન કરાવ્યું, અને તેનું માથું નદીમાં નખાવી દેઇ તેની જગ્યાએ એક છોકરાને ગાદીએ

બેસાડ્યો; પણ આ પાદશાહને કોઇએ માન્યો નહીં, અને લોકો સામા થયા, તેથી ગાઝીઉદ્દીનને નાસવું પડ્યું. મરેઠા લશ્કરે સદાશિવરાવની સરદારી નીચે દિલ્હી જીતી લીધું, પણ અબદલીએ તે પાછું જીતી લઇ શાહઆલમ ૨ જાને ગાદીએ બેસાડ્યો.

શાહઆલમ ૨ જો ૧૭૫૯–૧૮૦૬.

શાહઆલમ ૨ જો ૧૭૫૯–૧૮૦૬. આ પાદશાહને એના બાપના મરણ પછી લગભગ બે વરસ બાહાર રખડવું પડ્યું. એને નાઝિમઉદદૌલા નામે એક ડાહ્યો વજીર હતો. પણ તેના મરણ પછી તેના પૌત્ર ગુલામકાદરે એ ઘરડા રાજાને હરાવી દિલ્હી જીત્યું, અને તેની આંખો ફોડી નાંખી કેદ કર્યો. મરેઠાઓએ લલિતખાં પાસેથી ૧૭૭૧ માં દિલ્હી પાછું જીતી લઇ શાહઆલમને તેના હાથમાંથી છોડવ્યો, અને પોતાના તાબામાં રાખ્યો. પણ ઇ૦ સ૦ ૧૮૦૩ માં અંગ્રેજ સરદાર લોર્ડ લેકે દિલ્હી જીત્યું ત્યારે તેને મરેઠાના હાથમાંથી છોડવી, પેનશન બાંધી આપ્યું (જુવો મરેઠાની બીજી લડાઇ.) ગુલામ-કાદરને સિંધિઆએ તેની ખરાબ ચાલને માટે પકડી રીબાવી રીબાવી મારી નાંખ્યો. શાહઆલમ ઇ૦ સ૦ ૧૮૦૬ માં મરણ પામ્યો. એના પછી એનો બીજો છોકરો અકબર ૨ જો નામનો પાદશાહ થયો ૧૮૦૬. એનું રક્ષણ એના બાપની માફક અંગ્રેજ સરકારથી થયું. એ ૧૬ મો રાજા ગણાય છે. એ રાજા ૧૮૩૭ માં મરણ પામ્યો; પછી ૧૭ મો ને છેલ્લો પાદશાહ મહમદ બાહાદુરશાહ થયો.

અકબર ૨ જો ૧૮૦૬–૧૮૩૭.

મહમદ બાહાદુરશાહ ૧૮૩૭–૧૮૬૨.

મહમદ બાહાદુરશાહ ૧૮૩૭–૧૮૬૨. એ તૈમુરના વંશનો છેલ્લો અને સત્તરમો મોગલ પાદશાહ હતો. ઇ૦ સ૦ ૧૮૫૭ માં ઉઠેલા બળવામાં સામિલ થઇ બળવાખોરોને મદદ કરી અને ઘણાંજ ક્રૂરને પાપી કર્મો કરાવ્યાં, તેથી તેને રંગુનમાં દેશ નિકાલ કર્યો, જ્યાં તે ૧૮૬૨ માં મરણ પામ્યો.

મોગલ રાજાઓનાં નામ, તથા તેમની કારકીર્દિનાં વરસો.

૧.—બાબર ......૧૫૨૬—૧૫૩૦ .... ૫ વરસ.

૨.—હુમાયું ......૧૫૩૦—૧૫૪૦–૧૫૫૫—૧૫૫૬......૧૧ વરસ.

૩.—અકબર ......૧૫૫૬—૧૬૦૫ ....૪૯ વરસ.

૪.—સલીમ ....૧૬૦૫—૧૬૨૭:..........૨૨ વરસ.
૫.—શાહજહાં ....૧૬૨૭—૧૬૫૮............૩૧ વરસ.
૬.—ઔરંગઝેબ ....૧૬૫૮—૧૭૦૭............૪૯ વરસ.
૭.–શાહઆલમ ૧લો ....૧૭૦૭—૧૭૧૨............ ૫ વરસ.
૮.—જાંહાંદારશાહ ....૧૭૧૨—૧૭૧૩............ ૧ વરસ.
૯.—ફરૂખશિર ....૧૭૧૩—૧૭૧૯............ ૬ વરસ.
૧૦.—રફિઉદ્દરજાત ....૧૭૧૯—૧૭૧૯............ ૩ માસ.
૧૧.—રફિઉદદૌલા ....૧૭૧૯—૧૭૧૯............ ૫ માસ.
૧૨.—મહમદશાહ ....૧૭૧૯—૧૭૪૮............૨૯ વરસ.
૧૩.—અહમદશાહ ....૧૭૪૮—૧૭૫૪............ ૬ વરસ.
૧૪.—આલમગિર અથવા ઔરંગઝેબ ૨ જો. ...૧૭૫૪—૧૭૫૯............ ૫ વરસ.
૧૫.—શાહઆલમ ૨ જો ......૧૭૫૯—૧૮૦૬............૪૭ વરસ.
૧૬.—અકબર ૨ જો ....૧૮૦૬—૧૮૩૭............૩૧ વરસ.
૧૭.—મહમદ બાહાદુરશાહ ...૧૮૩૭—૧૮૬૨............૨૫ વરસ.

ઔરંગઝેબ પછીના પાદશાહો ઘણા નબળા હોવાથી અને મરેઠાઓનું જોર વધતું જવાથી ઘણાંક રાજયો મોગલ રાજ્યથી સ્વતંત્ર થયાં.

સ્વતંત્ર રાજયો. મોગલ રાજ્યો ઉપર દેખરેખ રાખવાને જે સૂબેદારો અને નવાબો હતા તેઓ પણ લાગ જોઇ તે જગ્યાના પોતે ધણી થયા. આ પ્રમાણે દક્ષિણમાં નિઝામનું, મ્હૈસૂરમાં હૈદરઅલીનું, અયોધ્યા અને બંગાળામાં નવાબોનું, પંજાબમાં શીખ લોકનું, અને દક્ષિણ તથા પુર્વ કાંઠા ઉપર અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ રાજ્યો થયાં.

પ્રકરણ ૪ થું.

મરેઠી રાજ્યનું ટુંક વર્ણન.

માહારાષ્ટ્રનો વિસ્તાર તથા વસ્તી. માહારાષ્ટ્ર અથવા નર્મદાની દક્ષિણ તરફનો દેશ, દક્ષિણ હિંદુસ્તાનની વાયવ્ય દિશાએ આવેલોછે. તેનો વિસ્તાર આસરે ૧,૦૨,૦૦૦ ચોરસ મૈલનોછે, ને તે માહેલી વસ્તી આસરે ૬૦ લાખ માણસનીછે. એનો પ્રાચિન ઇતિહાસ જણાયલો નથી. પણ ઇ. સં. ૧૩૦૦ના વરસમાં અલાઉદ્દીન ખુનીએ એ દેશ ઉપર ચઢાઇ કરી, ત્યારથી તે જાણવામાં આવ્યોછે. એ રાજા પછી દિલ્હીના અફગાન રાજાઓએ એ દેશ પર ઘણીએક સ્વારીઓ કરી ને તે લૂંટયો હતો.

બ્રાહ્મણી વંશ.

આસરે ઇ. સ. ૧૩૫૦માં જાફરખાં નામના એક મુસલમાન સરદારે દક્ષિણમાં એક સ્વતંત્ર રાજ સ્થાપ્યું. એ સરદાર પેહેલાં દિલ્હીના કોઇ બ્રાહ્મણનો ગુલામ હતો, તેથી તેના વંશજો બ્રાહ્મણી વંશથી ઓળખાયછે. એ વંશના રાજાઓએ ૧૫૦ વરસ રાજ કર્યું. એ પછી ઇ. સ. ૧૫૦૦માં એ આખાં રાજ્યના પાંચ જુદાંજ સ્વતંત્ર રાજ્યો થયાં:— ૧—વરાડ, ૨—બીડર, ૩—ગોવળકોંડા, ૪—બિજાપુર, અને ૫—અહમદનગર. વરાડના રાજા ઇમાદશાહી, બીડરના બરીદશાહી, ગોવળકોંડાના કુતુબશાહી, બિજાપુરના આદિલશાહી, અને અહમદનગરના નિઝામશાહી વંશથી ઓળખાતા હતા. અહમદનગરનું રાજ્ય ૧૬૩૦માં મોગલ રાજ્ય સાથે જોડાઇ ગયું. ગોવળકોંડા અને બિજાપુરનાં રાજ્યો ૧૬૮૭ માં અને બીડર ૧૬૫૭ માં ઔરંગજેબે પોતાના રાજ્ય સાથે જોડી દીધાં. વરાડનું ૧૫૭૨ માં અહમદનગર સાથે જોડાયું.

૧-ઇમાદશાહી, ૨-બરીદશાહી, ૩-કુતુબશાહી, ૪-આદિલશાહી, ૫-નિઝામશાહી, વંશ.

આ પછી દક્ષિણમાં દિલ્હીથી સ્વતંત્ર જે મુસલમાની રાજ્યો થયાં, તેમાં ઘણાએક મરેઠા તેમના લશ્કરના સરદારો હતા. એ સરદારોમાં ભોંસલે નામે ઓળખાતું એક કુટુંબ હતું. તેમનો મુકામ દોલતાબાદની પાસે વેરોળ ગામમાં હતો. એ વંશનો માલોજી ભોંસલે પોતાની બાહાદુરીથી ઊંચી પદવીએ ચઢયો, અને પોતાના છોકરા શાહજીનાં નિઝામશાહિ વંશના જાદવરાવ નામના એક પ્રબળ સરદારની છોકરી સાથે લગ્ન કરાવ્યાં. આ લગ્નથી જે પુત્ર થયો તે શિવાજી હતો. શિવાજીના સંભાજી અને વેન્કાજી નામના બીજા બે ભાઇઓ હતા.

માલોજી ભોંસલે.

શિવાજી જન્મ્યો ૧૬૨૭.

શિવાજી મરેઠી રાજ્યનો સ્થાપનાર હતો, અને તે સ્યુનરીના કિલ્લામાં ઇ. સ. ૧૬૨૭માં જન્મ્યો હતો. તેના બાપ શાહજીને કર્ણાટકમાં રેહેવું પડતું હતું તેથી પોતાની જાગીરની દેખરેખ રાખવા, તેમજ શિવાજીને સારી રીતે ઉછેરવા માટેનું કામ તેણે દાદાજી કોંડે નામના એક બ્રાહ્મણને સોંપ્યું હતું. શિવાજીએ તેના હાથ તળે થોડા વખતમાં સારી તાલીમ લીધી, અને ૧૯ મે વરસે બિજાપુરના કેટલાક કિલ્લા તાબે કરી પુષ્કળ દોલત મેળવી. શિવાજીની આ ચાલથી ગુસ્સે થઇને બિજાપુરના રાજાએ શાહજીને કેદ કર્યો, જ્યાં તે ચાર વરસ સુધી રહ્યો. આખરે શિવાજીએજ તેને શાહજહાંની મદદથી છોડવ્યો, અને બિજાપુરના રાજાને વધારે દુઃખ દેવા લાગ્યો. આથી તે રાજાએ ૧૬૫૯ માં

શિવાજીએ અફ્ઝલખાંને મારી નાંખ્યો ૧૬૫૯.

અફ્ઝલખાં નામના એક સરદારને લશ્કર આપી શિવાજીને શિક્ષા કરવા મોકલ્યો. પણ શિવાજીએ તેને દગાથી મારી નાંખ્યો, અને પોતાની સત્તા વધારતો ગયો. ઇ. સ. ૧૬૬૩ માં તેણે સુરત લૂંટયું અને ૧૬૬૪ માં પોતાના બાપના મરણ પછી તેણે રાજા થઇ પોતાના નામના સિક્કા પડાવ્યા. જ્યારે ઔરંગજેબે બિજાપુરના રાજ્ય પર હુમલો કર્યો ત્યારે શિવાજીએ તેને ઘણી મદદ કરી, અને પોતાની બાહાદુરી બતાવી. થોડા વખત પછી ઔરંગજેબે પોતે એક કાગળ લખી શિવાજીને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. આ કાગળ લખી ઔરંગજેબની મતલબ શિવાજીને કંઇ માન આપવાની નહીં હતી—પણ મરેઠા લોકોનું જોર દિનપરદિન વધતું જોઇ, એણે શિવાજી તેમજ તેના છોકરાને બંદીખાને નાખવાનો વિચાર કર્યો હતો. ઇ. સ. ૧૬૬૬માં એ બંને બાપ દીકરા ઔરંગજેબ પાસે ગયા. આ પાદશાહે તેમને અપમાન આપી તુરત બંદીવાન બનાવ્યા. શિવાજી આથી કંઇ નિરાશ થયો નહીં, પણ ઘણીજ હોંશિઆરીથી તે અને તેનો છોકરો પોતાની રાજધાની રાયગઢમાં નાસી ગયા. આ વખતથી મરેઠા ઔરંગજેબના કદા શત્રુ થયા. ૧૬૬૮માં શિવાજીએ બિજાપુર અને ગોવળકોંડાના રાજ્યો પર ચઢાઇ કરી તેમની પાસેથી ખંડણી

શિવાજી રાજ્યાભિષેક થયો ૧૬૭૪.

લીધી. ૧૬૭૪માં શિવાજીને મોટી ધામધુમથી રાજ્યાભિષેક થયા પછી પોતે મહારાજા ધિરાજ પદ ધારણ કર્યું. બે વરસ પછી એક મોટું લશ્કર લઇ તેણે કર્ણાટક પર ચઢાઇ કરી, અને પોતાના ભાઇ વેન્કાજી પાસેથી તેના રાજ્યની પેદાસનો અર્ધો ભાગ લીધો.

શિવાજીને પોતાના છોકરા સંભાજીની આડી ચાલને માટે ઘણો સંતાપ થતો હતો. એને સુધારવાને એણે ઘણાક ઉપાયો લીધા, પણ તે સઘળા

શિવાજી મરણ પામ્યો ૧૬૮૦.

ફોકટ ગયા. શિવાજી પોતાની ૫૩ વરસની ઉમરે ૧૬૮૦ માં તાવથી રાયગઢમાં મરણ પામ્યો. એને સંભાજી અને રાજારામ નામના બે દીકરા હતા.

સંભાજી ૧૬૮૦–૧૬૮૯.

સંભાજી ૧૬૮૦–૧૬૮૯.

સંભાજી પોતાની ૨૩ વરસની વયે ગાદી પર બેઠો. કલુશા નામના એક બ્રાહ્મણને એણે પોતાનો સઘળો રાજ્ય કારભાર સોંપ્યો, અને પોતે મોજમજામાં પડયો. સંભાજી બાહાદુર પણ ઘાતકી અને વ્યસની હતો. એણે પોતાના

ભાઇ રાજારામની મા. તથા બીજા ઘણાકોને મારી નખાવ્યાં. એના બાપ જેવો એ ચાલાક હતો નહીં એટલુંજ નહીં પણ તેના કીધેલા સુધારાઓ પણ એણે ટેકવી રાખ્યા નહીં. જ્યારે એ નીશામાં ચકચૂર થયો હતો, ત્યારે મોગલ સ્વારોએ તેને એકાએક પકડી કેદ કર્યો,

ઔરંગજેબે સંભાજીને મારી નખાવ્યો ૧૬૮૯. અને ૧૬૮૯માં ઘણી ક્રૂર રીતે મારી નાંખ્યો. સંભાજીની બાયડી અને ૭ વરસના તેણીના છોકરાને પણ પકડી, ઔરંગજેબે કેદ કરી રાખ્યાં. આથી મરેઠાઓએ સંભાજીના ભાઇ રાજારામને રાજ પ્રતિનિધિ કર્યો.

રાજારામ ૧૬૮૯—૧૭૦૦.

રાજારામ ૧૬૮૯-૧૭૦૦. સંભાજીના છોકરા શિવાજી અથવા જેને ઔરંગજેબે મસ્કરીમાં શાહુ (શાહુકાર) કરી નામ આપ્યું હતું, તે બંદીખાને હોવાથી રાજારામ રાજગાદી પર બેઠો. એણે સતારામાં રાજ્ય ગાદીની બેઠક કરી. ઔરંગજેબે એની સામે લડવાને એક મોટું લશ્કર મોકલ્યું અને સતારા જીતી લીધું. આથી રાજારામ નાસી ગયો, અને ઇ. સ. ૧૭૦૦માં મરણ પામ્યો. એના મરણ પછી

શિવાજી રજો ૧૭૦૦-૧૭૦૮. એનો છોકરો શિવાજી બીજો જે દસ વરસની વયનો હતો તે ગાદીએ બેઠો, અને તે છોકરાની મા તારાબાઇ તેને નામે રાજ કરવા લાગી. આઠ વરસ સુધી તારાબાઇએ રાજ્ય કારભાર ચલાવ્યો. ઔરંગજેબે તેના મરણ સુધી (૧૭૦૭) મરેઠાઓને એકદમ વશ કરવાને તરેહ તરેહના ઉપાયો લીધા, પણ તે સઘળા નિષ્ફળ ગયા.

શાહુ ૧૭૦૮—૧૭૪૮.

શાહુ ૧૭૦૮-૧૭૪૮. સંભાજીનો છોકરો શિવાજી અથવા શાહુ ઔરંગજેબના મરણ પછી ૧૭૦૮માં છુટો થયો. એ જ્યારે બંદીખાનામાં હતો, ત્યારે એને ઔરંગજેબે કંઇપણ દુઃખ દીધું ન હતું, પણ સામી તેના પર ઘણી મેહેરબાની કરી હતી. શાહુ તુરત સતારામાં આવ્યો, અને ત્યાં ૨૪ વરસની ઉમરે પોતાની રાજધાની કરી ગાદીએ બેઠો; તારાબાઇએ "તે શાહુ રાજા પોતે નથી, પણ એક ઠગારોછે" એમ કહીને તેને પેહેલાં ગાદીએ બેસવા દીધો નહીં. પણ તેણી ફાવી નહીં, અને તેણીના છોકરા શિવાજી સાથે કોલાપુર જઇ ત્યાં તેણીએ સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. શાહુએ બંદીખાનામાં રહી ૧૮

પહેલો પેશ્વા બાલાજી વિશ્વનાથ ૧૭૧૪-૧૭૨૦.

વરસ સુધી મોજમજામાં પોતાનો વખત ગુજાર્યો હતો, માટે તે બરાબર રાજ્ય ચલાવવાને અશક્ત હતો. આથી તેણે પોતાનો સઘળો રાજ્ય કારભાર બાલાજી વિશ્વનાથ નામના એક બ્રાહ્મણને પોતાનો પ્રધાન બનાવી સોંપી દીધો ઇ. સ. ૧૭૧૪. આ અને એની પછીના સઘળા પ્રધાનો પેશ્વાના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. બાલાજી વિશ્વનાથે પ્રધાન તરીકે મરેઠી રાજ્ય ઘણું સરસ રીતે ચલાવ્યું, અને રાજ્યની હદ ઘણી વધારી. આ વખતથી રાજ્યની સઘળી સત્તા પેશ્વાઓના હાથમાં આવી. બાલાજી વિશ્વનાથ ૧૭૨૦માં મરણ પામ્યો ત્યારે શાહુએ

બીજો પેશ્વા બાજીરાવ ૧૭૨૦-૧૭૪૦.

બાલાજીના છોકરા બાજીરાવને પેશ્વા નિમ્યો. બાજીરાવ બાલાજીના હાથ નીચે દામાજી ગાયકવાડ નામે એક શૂરો સરદાર હતો. એ પોતાની બાહાદુરીથી મોટી પદવીએ ચઢયો હતો એના વંશજો હાલ વડોદરામાં રાજ્ય ચલાવેછે. દામાજી શિવાય બિજા ઘણા શૂરા પુરૂષો બાજીરાવના હાથ નીચે ચાકરી કરતા હતા, તેમાં મુખ્ય ભરવાડના વંશનો મલ્હારરાવ હોલ્કર અને પેશ્વાનાં પગરખાં સાચવનારના વંશનો રાણોજી સિંધિઆ હતો. મલ્હારરાવના વંશજો હાલ ઇંદોરમાં અને રાણોજી સિંધિઆના ગ્વાલિઅરમાં રાજ્ય ચલાવેછે. ઇ. સ. ૧૭૩૪માં સેનાપતિ ત્રિંબકરાવ ડાભાડે બાજીરાવની સત્તા સામો થયો, પણ ડભોઇની લડાઇમાં તે માર્યો ગયો.

દક્ષિણનો સૂબેદાર નિઝામ ઉલ મુલ્ક જે એક બાહાદુર અને ચતુર સરદાર હતો અને જે ૧૭૨૪માં હૈદ્રાબાદમાં મોગલ રાજ્યથી સ્વતંત્ર થઇ રાજ્ય કરવા લાગ્યો, તેણે મરેઠા લોકનું બળ ઘણું વધતું જતું જોઇને તેમની વચે માંહોમાંહે કુસંપ કરાવવાની કોશેશ કરી, અને કોલાપુરના રાજાને પેશ્વા સામે લડવાને ઉશ્કેર્યો, પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહીં. વળી જ્યારે મરેઠી ફોજે દિલ્હી ઉપર હુમલો કર્યો ત્યારે નિઝામ ઉલ મુલ્ક મોગલ પાદશાહની મદદે ગયો, પણ તેમાં

ભોપાળની લડાઇ ૧૭૩૬.

તેણે ૧૭૩૬માં ભોપાળ આગળ સખત હાર ખાધી, અને તેને માળવા પ્રાંત, ચંબલ અને નર્મદા નદીની વચ્ચેનો મુલક તેમજ ૫૦ લાખ રૂપીઆ મરેઠા લોકને આપવા પડયા. બાજીરાવનો મુખ્ય મદદગાર એનોજ ભાઇ ચિમનાજી આપા હતો.

૧૭૩૯માં મરેઠા લોકે પોર્ટુગીઝ લોકના હાથમાંથી વસાઇ જીતી લીધું. આ પ્રમાણે શાહુ રાજાના પ્રધાન અથવા બીજા પેશ્વા બાજીરાવે ઘણીક જગ્યા મોગલ રાજા તેમજ બીજાઓના હાથમાંથી જીતી

લઇ રાજ્યની હદ વધારી, અને ગુજરાત અને માળવાના રાજાઓ પાસેથી ખંડણી લીધી. બાજીરાવ ૧૭૪૦માં મરણ પામ્યો. એની પાછળ એનો છોકરો બાલાજી બાજીરાવ ત્રીજો પેશ્વા થયો ૧૭૪૦–૧૭૬૧. શાહુ રાજા સતારામાં મોજમજાહ ભોગવીને ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં મરણ પામ્યો. એને કંઇ સંતાન ન હોવાથી એણે કોલાપુરના રામરાજાને દત્તક કરી લીધો, જે એની પછી ગાદીએ બેઠો. શિવાજી જેને તેની મા તારાબાઇએ ૧૭૦૦ ના વરસમાં ગાદીએ બેસાડયો હતો તેનો દીકરો એ રામરાજા હતો. રામરાજા ૧૭૭૭ માં મરણ પામ્યો. એની પછી શાહુ ૨ જો (૧૭૭૭–૧૮૧૮) પછી પ્રતાપસિંહ અથવા બાલા સાહેબ (૧૮૧૮–૧૮૪૦) અને છેલ્લો શાહજી અથવા આપા સાહેબ (૧૮૪૦-૧૮૪૮) માત્ર નામના રાજા થઇ ગયા. રાજ્યનો સઘળો કારભાર પેશ્વા ચલવતા આવ્યા, માટે રાજ્યમાં ફેરફાર ચઢાઇ ઇત્યાદિ પેશ્વાના વર્ણનમાં આવશે.

ત્રીજો પેશ્વા બાલાજી બાજીરાવ ૧૭૪૦–૧૭૬૧.
શાહુ મરણ પામ્યો ૧૭૪૮.
રામરાજા ૧૭૪૮–૧૭૭૭.
શાહુ ૨ જો ૧૭૭૭–૧૮૧૮.
પ્રતાપસિંહ ૧૮૧૮–૧૮૩૦.
આપા સાહેબ ૧૮૪૦–૧૮૪૮.

શાહુના મરણ પછી પેશ્વાઓ પુનામાં રહી પોતાનો સઘળો કારભાર ચલાવવા લાગ્યા. મરેઠાઓમાં ત્રિંબકરાવ મામા, અને હરીપંત સરસ લડવૈયા અને સકારામ બાપુ તથા નાના ફડનવીસ, સરસ રાજ કારભારીઓ થઇ ગયા.

ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં નાના ફડનવીસના મરણ પછી મરેઠી રાજ્યની પડતી થઇ.

મરેઠી રાજાઓનાં નામ તથા સાલ.

૧.—શિવાજી.................૧૬૬૪—૧૬૮૦
૨.—સંભાજી..................૧૬૮૦—૧૬૮૯
૩.—રાજારામ ....૧૬૮૯—૧૭૦૦
૪.—શિવાજી ૨જો ....૧૭૦૦—૧૭૦૮
૫.—શાહુ ....૧૭૦૮—૧૭૪૮
૬.—રામરાજા ....૧૭૪૮—૧૭૭૭
૭.—શાહુ ૨ જો...............૧૭૭૭—૧૮૧૮
૮.-પ્રતાપસિંહ (બાળા સાહેબ)...૧૮૧૮—૧૮૪૦
૯.—શાહજી (આપા સાહેબ)...૧૮૪૦—૧૮૪૮

અંબુરની પેહેલી લડાઇ ૧૭૪૧.
ઉદગીરની લડાઇ ૧૭૬૦.

ત્રીજા પેશ્વા બાલાજી બાજીરાવે કર્ણાટકપર હુમલો કરી ત્યાંના નવાબ દોસ્ત અલીને ૧૭૪૧ માં અંબુરની લડાઇમાં હરાવ્યો. ૧૭૫૭ માં એણે કર્ણાટક પર પાછો હુમલો કર્યો, અને મ્હેસૂર અને આરકાટના નવાબ પાસેથી ખંડણી લીધી. ૧૭૬૦માં નિઝામને પાછો ઉદગીરની લડાઇમાં હરાવ્યો. આ વખતે મરેઠા લોકનો સેનાપતિ સદાશિવરાવ હતો. એણે નિઝામ ઉલ મુલ્કના છોકરા સલાબતજંગ પાસેથી ઘણાક મુલકો જીતી લીધા. આ પેશ્વાના વખતમાં મરેઠા ઉપર એક ભારે આફ્ત આવી પડી, જેથી તેમનું જોર ઘણુંજ નબળું પડી ગયું :—

અફ્ગાનીસ્તાનનો સુલતાન અહમદશા અબદલી જેણે હિંદુસ્તાન પર ૭ વાર ચઢાઇ કરી હતી, તેણે ૧૭૪૬ માં પંજાબ જીતી રાજ્ય ચલાવવા માટે એક હાકેમ ત્યાં નિમ્યો હતો. આ હાકેમને ૧૭૫૮ માં મરેઠા લોકોએ મારી હાંકી કાઢયો. તેથી ૧૭૬૧ માં અહમદશા એક મોટું લશ્કર લઇને હિંદુસ્તાન પર પાછો ચઢી આવ્યો. અને મરેઠા લોકોને પાણીપતના મેદાનમાં સખત હાર આપી. આ

પાણીપતની લડાઇ ૧૭૬૧.

લડાઇમાં સદાશિવરાવ, વિશ્વાસરાવ, જંકોજી સિંધિઆ ઇબ્રાહીમ ગાર્દી, અને બીજા ઘણાક બાહાદુર સરદારો માર્યા ગયા. બાલાજી આ હારથી ઘણોજ દલગીર થયો, અને તેજ વરસમાં પુનામાં મરણ પામ્યો.

પાણીપતની લડાઇ પછી મરેઠા લોકો માહોમાંહે લડવા તથા આપમતલબી થવા લાગ્યા. આનું પરિણામ એ થયું કે તેમના પાંચ સ્વતંત્ર રાજ્યો થયાં; અને તેઓએ જુદી જુદી જગ્યામાં પોતાની સત્તા સ્થાપી:—(૧) પેશ્વાની ગાદી પુનામાં. (૨)—ભોંસલાની નાગપુરમાં (૩)—સિંધિઆની ગ્વાલિઅરમાં, (૪)—હોલકરની ઇંદોરમાં, અને (૫) ગાયકવાડની વડોદરામાં થઇ.

ચોથો પેશ્વા માધવરાવ ૧૭૬૧–૧૭૭૨.

ચોથો પેશ્વા માધવરાવ ૧૭૬૧–૧૭૭૨.
ચેરકુલીની લડાઇ ૧૭૭૨.

આ પેશ્વાએ એક મોટું લશ્કર લઇ મ્હેસૂરના રાજા હૈદરઅલી પર બે વાર હુમલો કર્યો અને તેને ૧૭૭૨ માં ચેરકુલીની લડાઇમાં હરાવી તેની કેટલીક જગ્યા જીતી લીધી. આ પેશ્વા ઘણો બાહાદુર અને વિવેકી હતો. એ ૧૭ વરસની વયે

ગાદીએ બેઠો માટે થોડાક વખત સુધી રાજ્ય કારભાર એના કાકા રઘુનાથરાવે ચલાવ્યો. ઉમરે પુગતાંજ એણે રઘુનાથના હાથમાંથી સઘળી સત્તા લઇ લીધી, અને ઉપર કહ્યું તેમ મ્હેસુરમાં તેમજ દિલ્હીમાં લડાઇઓ ચલાવી.

પાંચમો પેશ્વા નારાયણરાવ ૧૭૭૨–૧૭૭૩.

પાંચમો પેશ્વા નારાયણરાવ ૧૭૭૨–૧૭૭૩. રઘુનાથરાવ અથવા રાઘોબા.

નારાયણરાવ માધવરાવનો ભાઇ હતો. ૧૮ વરસની વયે એ પેશ્વાની ગાદીએ બેઠો, અને રાજ્ય કારભાર પાછો એના કાકા રઘુનાથરાવે ચલાવ્યો. થોડા વખતમાં રઘુનાથરાવે એ પેશ્વાનું કાસળ કાઢયું, અને પોતે પેશ્વા તરીકે એક વરસ સત્તા ચલાવી. આખરે એને એ હોદ્દો છોડી દેવાની ફરજ પડી, કારણ કે એના પાપી કામને લીધે એ સઘળાઓને અણગમતો થયો.

છઠો પેશ્વા માધવરાવ નારાયણ ૧૭૭૪–૧૭૯૫.

છઠો પેશ્વા માધવરાવ નારાયણ ૧૭૭૪–૧૭૯૫. સુરતની સંધી ૧૭૭૫.

માધવરાવ નારાયણ એના બાપ નારાયણરાવના મરણ પછી જન્મ્યો હતો. રઘુનાથરાવ (અથવા જે રાઘોબા કરી પણ કહેવાતો) જેણે નારાયણરાવને મારી નાંખી એક વરસ પેશ્વા તરીકે રાજકારભાર ચલાવ્યો હતો, તે આ પેશ્વાની સામો થયો, અને અંગ્રેજો સાથે મળી જઇ ૧૭૭૫ માં તેણે સુરત આગળ સંધી કરી. અંગ્રેજોને તેણે મદદ બદલ સાલ્સેટ, અને મુંબઇ તથા વસાઇ આગળની કેટલીક જગ્યા આપી. અંગ્રેજોએ તેને પુનામાં પેશ્વા તરીકે ગાદીએ બેસાડવાને કર્નલ કીટિંગને એક લશ્કર આપી

આરાસની લડાઇ ૧૭૭૫.

મોકલ્યો. આ સરદારે ૧૭૭૫ માં આરાસના મેદાનમાં મરેઠા લોકોને હરાવ્યા. આ લડાઇમાં અંગ્રેજ તથા મરેઠી ફોજ પેહેલીજ વાર સામસામી થઇ. ગવર્નર જનરલ હેસ્ટિંગ્સે પાછળથી રઘુનાથ રાવ સાથની સંધી તોડી નાંખી, અને માધવરાવ નારાયણને પેશ્વા કબુલ કરી, તેના પ્રધાન નાના ફડનવીસ સાથે ૧૭૭૬ માં પુરંધર મુકામે તહનામું કર્યું, જેથી

પુરંધરનું તહનામું ૧૭૭૬.

અંગ્રેજોને માત્ર સાલ્સેટ મળ્યું. સઘળું શાંત થયા પછી મરેઠા અંગ્રેજો પાસેથી સાલ્સેટ પાછું લઇ લેવાને કાવલાં કરવા લાગ્યા, તેથી ગવર્નર જેનરલ હેસ્ટિંગ્સે પાછી રાઘોબા સાથની સુરતની સંધી કબુલ રાખી, અને રાઘોબાને ગાદીએ બેસાડવા લશ્કર મોકલ્યું. (જુઓ મરેઠા સાથની પેહેલી લડાઇ.)

કુર્દલાની લડાઇ ૧૭૯૫.

માધવરાવ નારાયણના પ્રધાન નાના ફડનવીસે ૧૭૯૫ માં નિઝામ અલી સાથે * કુર્દલા આગળ એક લડાઇ કરી તેને હરાવ્યો, કારણકે તેણે ખંડણી ભરી ન હોતી. આજ પ્રધાને રાઘોબાના છોકરા બાજીરાવ તથા તેના બીજા ભાઇઓને સ્યુનરીના કિલ્લામાં પુરી રાખ્યા હતા, તેથી આ પેશ્વા ઘણો દલગીર થયો; અને જ્યારે તેમને છોડવવાને માટે તેનું કંઇ ચાલ્યું નહીં, ત્યારે તેણે પોતાના મેહેલની અગાસી ઉપરથી ભુસકો માર્યો, અને બે દિવસમાં મરણ પામ્યો, ઇ. સ. ૧૭૯૫.

સાતમો પેશ્વા બાજીરાવ રઘુનાથ (બાજીરાવ ૨જો)

૧૭૯૫–૧૮૧૮.

સાતમો પેશ્વા બાજીરાવ ૨જો ૧૭૯૫–૧૮૧૮.

સાતમા પેશ્વા બાજીરાવ ૨ જાનું નાના ફડનવીસ પાછો પ્રધાન તરીકે કામ ચલાવવા લાગ્યો. બાજીરાવની ધારણા દોલતરાવ સિંધિઆ અને નાના ફડનવીસ જેઓ તેના ઉપર પોતાનું દબાણ ઘણું ચલાવતા હતા, તેમને દુર કરવાની હતી. આ વિચારથી એણે નાના ફડનવીસને પકડી અહમદનગર મોકલાવ્યો, પણ થોડા વખતમાં એજ પેશ્વાએ એને પાછો છોડવ્યો. આ પેશ્વાના વખતમાં મરેઠાઓ માંહોમાંહે ઘણા લડી મુઆ, અને તેથી રાજ્યનો પાયો નબળો થઇ ગયો.

નાના ફડનવીસ મરણપામ્યો ૧૮૦૦.

ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં નાના ફડનવીસ જે મરેઠી રાજ્યનો એક મોટો ટેકો હતો તે મરણ પામ્યો. એના મરણ પછી એક વરસે હોલ્કરે પેશ્વાને પુનામાંથી નસાડી મેલ્યો જેથી તે વસાઇ જઇ ભરાઇ બેઠો, અને ત્યાં

વસાઇની સંધી ૧૮૦૨.

અંગ્રેજો સાથ સલાહ કરી પાછો ગાદીએ બેઠો (જુઓ મરેઠા સાથની બીજી લડાઇ). થોડા વખત પછી એ પેશ્વા એના પ્રધાન ત્રિંબકજી ડેંગ્લેની ઉસ્કેરણીથી અંગ્રેજો સામે પાછાં કાવતાં કરવા લાગ્યો, તેથી અંગ્રેજોએ તેની સામે કેટલીક લડાઇઓ કરી ૧૮૧૮ માં તેનું સઘળું રાજપાટ લઇ લીધું, અને તેને આઠ લાખ રૂપીઆનું વર્ષાસન બાંધી આપી કનોજની પાસે બિથુરમાં રહેવા મોકલ્યો. એને કાંઇ સંતાન ન હોવાથી એણે નાના સાહેબ, જેણે ૧૮૫૭ માં બળવાની વખતે કાનપુરમાં ઘણા નિર્દયપણે અંગ્રેજ સ્ત્રી

---

* કુર્દલા—અહમદનગરથી આસરે ૬૦ મૈલ દુર.

બાજીરાવ મરણ પામ્યો ૧૮૫૩.

અને બાળકોને કાપી નાંખ્યાં હતાં, તેને પોતાનો વારસ કર્યો. બાજીરાવ ૧૮૫૩ માં મરણ પામ્યો. નાના સાહેબને અંગ્રેજોએ પેન્શન કબુલ ન રાખવાથી તેણે બળવા વખતે ભારે કતલ ચલાવી, અને નેપાળમાં નાસી ગયો, જ્યાં તે મરણ પામેલો ધારવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે બાલાજી વિશ્વનાથના અથવા પેશ્વાના વંશનો છેડો આવ્યો.

પેશ્વાઓનાં નામ તથા સાલ.

૧.—બાલાજી વિશ્વનાથ...૧૭૧૪—૧૭૨૦
૨.—બાજીરાવ ....૧૭૨૦—૧૭૪૦
૩.—બાલાજી બાજીરાવ...૧૭૪૦—૧૭૬૧
૪.—માધવરાવ ....૧૭૬૧—૧૭૭૨
૫.—નારાયણરાવ ......૧૭૭૨—૧૭૭૩ (રઘુનાથરાવ ૧૭૭૩-૧૭૭૪)
૬.—માધવરાવ નારાયણ ૧૭૭૪—૧૭૯૫
૭.—બાજીરાવ ૨ જો......૧૭૯૫—૧૮૧૮

પ્રકરણ ૫ મું.

હિંદુસ્તાનમાં યુરોપીઅન લોકનાં થાણાં.

(૧) પોર્ટુગીઝ.

ઇ. સ. ની ૧૬ મી સદી સુધી આખા યુરોપમાં પોર્ટુગીઝ લોકોએ દરિઆનો વેપાર પોતાનાજ હાથમાં રાખ્યો હતો. તેઓએ મોટી મોટી સફરો કરીને આફ્રિકા મધેના મડીરા બેટ ઇ. સ. ૧૪૨૦ માં અને કેપ વર્ડ બેટ ઇ. સ. ૧૪૬૦ માં શોધી કાઢ્યા. ત્યારપછી આફ્રિકાની પ્રદક્ષિણા કરવાનો વિચાર કર્યો.

બાર્થોલો— મોડિઆસ ૧૪૮૭.

ઇ. સ. ૧૪૮૭ માં પોર્ટુગીઝ નાવિક સરદાર બાર્થોલોમોડિયાસે આફ્રિકાના દક્ષિણ છેડા સુધી સફર કીધી; ત્યાં તેના વાહાણોને તોફાન લાગવાથી તેણે તે ભૂશિરનું નામ "કેપ ઓફ સ્ટોર્મ" (તોફાનની ભૂશિર) પાડ્યું. પણ પોર્ટુગલના રાજા બીજા જોને તેનું નામ "કેપ ઓફ ગુડ હોપ" એટલે સારી આશાની ભૂશિર એવું નામ રાખ્યું. ઇ. સ. ૧૪૯૭ માં પોર્ટુગલના રાજા ઇમાન્યુઅલે વાસ્કોડિગામાને બીજી સફરને માટે મોકલ્યો.

વાસ્કોડિગામા ૧૪૯૭. તેણે "કેપ ઓફ ગુડ હોપ" તે વટાવી એકદમ હિંદી મહાસાગર ઓળંગી ૧૪૯૮ માં મલબાર કિનારે કાલિકટ બંદરે ઉતર્યો. આ વખતે દિલ્હીમાં સિકંદરસૂર રાજ કરતો હતો, અને કાલિકટમાં હિંદુ રાજા ઝામોરીન હતો. ત્યાં છ મહિના રહ્યા કેડે તે પાછો પોર્ટુગલ ગયો.

ઇ. સ. ૧૫૦૦ ના વરસમાં કાબ્રાલ હિંદુસ્તાન ખાતે સફર કરવા નિકળ્યો. એટલાન્ટિક મહાસાગર પસાર કરતી વખતે એને તોફાન

કાબ્રાલ ૧૫૦૦.

નડયું, જેથી તે પશ્ચિમ તરફ ઘસડાઇ ગયો. આનું પરિણામ એ નિપજ્યું કે તેણે અમેરિકાનો રસાળ બ્રાઝિલ દેશ શોધી કાઢયો અને ત્યાંથી કાલિકટ આવ્યો. કાબ્રાલને ત્યાંના મૂર (અરબ) વેપારીઓ જોડે કજીઓ થયાથી તેણે તેમના વાહાણો બાળી નાંખ્યાં, અને પછી કોચિન હંકારી ગયો. અહિંયાં તેને ત્યાંના રાજાએ સારો આવકાર દીધો. કાબ્રાલ ૧૫૦૧ માં પાછો પોતાને સ્વદેશ ગયો. ઇ. સ. ૧૫૦૨ માં વાસ્કોડિગામા પાછો હિંદુસ્તાન ભણી આવ્યો અને કોચિન તથા કાના-નોરના રાજાઓ જોડે સંધી કરી, કાલિકટના ઝામોરિન રાજા સામે લડયો, પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહીં, અને પાછો પોર્ટુગલ ગયો. ઇ. સ. ૧૫૦૫ માં ફ્રાન્સિસ્કો આલ્મેડા નામના સરદારને હિંદુસ્તાનમાં પેહેલા

ફ્રાન્સિસ્કો આલ્મેડા ૧૫૦૫.

સૂબા તરીકે મોકલ્યો તે પેહેલાં, ઝામોરિને પોર્ટુગીઝ લોકોને કોચિનમાંથી હાંકી કાઢવાને ત્રણ વાર કોશેશ કરી, પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહીં. ઇ. સ.

આલ્ફોન્સો આલ્બુકર્ક ૧૫૦૯.

૧૫૦૯માં આલ્ફોન્સો આલ્બુકર્ક બીજો ગવર્નર થઇ આવ્યો. કાલિકટ લેવાને ફોકટ પ્રયત્ન કર્યા પછી તેણે ઇ. સ. ૧૫૧૦ માં ગોવા જીતી લીધું. ત્યારપછી તેજ વરસમાં ઇરાની અખાતમાં ઓર્મઝ બેટ અને ઇ. સ. ૧૫૧૧માં મલાયા દ્વિપકલ્પમાં મલાક્કા જીતી લીધા. એની જગ્યાએ બીજો સૂબો નિમાયાથી એ ઘણો દલગીર થયો, અને ૧૫૧૫ માં ગોવા આગળ

આલ્બુકર્ક મરણ પામ્યો ૧૫૧૫.

મરણ પામ્યો. આ પ્રમાણે પોર્ટુગીઝ લોકે હિંદુસ્તાન અને આસપાસની જગ્યામાં પોતાનાં થાણાં ઘણી જલદી થી વધાર્યાં પણ પાછળથી હરીફાઇને લીધે તેઓ ઘણાંખરાં ખોઇ બેઠા. હાલ તેમના હાથમાં ગોવા, દિવ અને દમણ પશ્ચિમ કાંઠે છે.

(૨) ડચ અથવા વલંદા

પોર્ટુગીઝ લોકો પછી વલંદા લોકો સતરમી સદીમાં વેપાર કરવાને

હોટમેન ૧૫૯૬.

આવ્યા. ઇ. સ. ૧૫૯૬ માં હોટમેન નામે એક

હોલાંન્ડનો રહેવાસી કેપ ઓફ્ ગુડ હોપને રસ્તેથી સુમાત્રા જઇ પહોંચ્યો, અને ત્યાં વેપાર કરવા લાગ્યો. ડચ લોકોએ પોર્તુગીઝ લોકોને મસાલાના બેટમાંથી ઇ. સ. ૧૬૧૦ માં હાંકી કાઢયા, અને જાવાની ઉત્તરે બેતેવિઆ વસાવી ત્યાં પોતાની રાજધાની કરી. ઇ. સ. ૧૬૪૦ માં મલાક્કામાંથી પણ પોર્તુગીઝ લોકોને હાંકી કાઢયા, અને પોતે ત્યાં એકલા વેપાર કરવા લાગ્યા; પણ આ વેપાર લાંબો વખત તેમના હાથમાં રહ્યો નહીં. આ વખતે અંગ્રેજો પણ વેપાર અર્થે ત્યાં આવ્યા હતા. વલંદાઓનાં મુખ્ય થાણાં નિગાપટમ, મદ્રાસની નૈરૂત્યે સાદ્રાસ, મદ્રાસની ઉત્તરે કાલિકટ અને ચિન્સુરા હતાં, જે સઘળાં અંગ્રેજોએ લેઇ લીધાં ૧૭૮૩.

પોર્તુગીઝ પાસેથી મલાક્કા જીતી લીધું ૧૬૪૦.

(૩) અંગ્રેજો.

પોર્તુગીઝ અને વલંદાઓની માફક અંગ્રેજો પણ સોળમી સદી અધવારતાં હિંદુસ્તાન ખાતે વેપાર કરવા આવ્યા. ઇ. સ. ૧૫૭૯ માં સ્ટિવન્સ નામે એક સાહસિક અંગ્રેજ પેહેલ વેહેલો હિંદુસ્તાન ખાતે આવ્યો હતો; અને પાંચ વરસ પછી ફ્રિચ, ન્યુબેરી, અને લીડસ હિંદુસ્તાનમાં વેપારી તરીકે રાણી ઇલિઝાબેથ પાસેથી એક કાગળ લઇ અકબર પાસે આવ્યા. ઇ. સ. ૧૬૦૦ ના વરસમાં એક વેપારીઓની મંડળી ઉભી થઇ, અને તેઓએ હિંદુસ્તાનમાં વેપાર કરવાને માટે રાણી ઇલિઝાબેથ પાસેથી પટો મેળવ્યો. એ મંડળીનું નામ "ઇસ્ટ ઇન્ડિસમાં વેપાર કરનારી કમ્પની અને અધીકારી" હતું.

સ્ટિવન્સ ૧૫૭૯.

વેપારીની મંડળી ૧૬૦૦.

ઇ. સ. ૧૬૧૬ માં અંગ્રેજોએ જાવાની અંદર બેન્ડમમાં, અને પછી સુરત, કાલિકટ, અને મછલીપટણમાં પેહેલાં નાની નાની કોઠીઓ ઘાલી.

અંગ્રેજોના આ પરાક્રમોથી વલંદા લોકોને તેમની અદેખાઇ આવી, અને ૧૬૨૩ માં મસાલાના બેટોમાંના આમ્બોયના નામે એક બેટમાં ૧૦ અંગ્રેજ, ૯ જાપાની, અને ૧ પોર્તુગીઝને દ્વેશભાવથી કાંઇ બાહાનુ કાઢી કતલ કરયા. આ બનાવથી અંગ્રેજોના મન ઘણાં ઉસ્કેરાયાં, અને તેઓએ જે સઘળા માર્યા ગયા તેમના વારસોને નુકસાનને પેટે આસરે ૩૬,૦૦૦ રૂપીઆ વલંદા પાસેથી અપાવ્યા. ઇ. સ. ૧૬૩૯ માં આર્માગામમાં જે અંગ્રેજોની કોઠી હતી તે ત્યાંથી તેઓએ કાઢી નાંખી અને ત્યાંના અધિકારી મિ૦ ફ્રાન્સિસ ડેએ ચંદ્રગિરિના રાજા પાસેથી મદ્રાસપટમ ખરીદ કરી ત્યાં ફોર્ટસેન્ટ જ્યોર્જ બાંધ્યો, અને મદ્રાસ વસાવ્યું.

આમ્બોયનામાં કતલ ૧૬૨૩.

ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ બાંધ્યો ૧૬૩૯.

બીજા ચાર્લસને મુંબઇ મળ્યું ૧૬૬૧.

ઇ. સ. ૧૬૬૧ માં પોર્ટુગલના રાજાએ પોતાની છોકરી કેથેરાઇનની પેરામણીમાં ઇંગ્લાંડના બીજા ચાર્લસ રાજાને મુંબઇ આપ્યું. ઇંગ્લાંડના આ રાજાએ આ બેટ ઇ. સ. ૧૬૬૮ માં કમ્પનીને વરસ દહાડે અમુક રકમ લેવાની બોલીએ પોતાનો હક વેચ્યો.

કમ્પનીને મુંબઇ મળ્યું ૧૬૬૮.

ફોર્ટ સેન્ટ ડેવિડ બાંધ્યો ૧૬૯૧.

ફોર્ટ વિલિઅમ બાંધ્યો ૧૭૦૦.

ઇ. સ. ૧૬૯૧ માં ટેગનાપટમમાં જગ્યા ખરીદ કરી કમ્પનીએ ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ, અને ૧૭૦૦ માં કલકતામાં ફોર્ટ વિલિઅમ નામે કિલ્લા બાંધ્યા.

યુનાઇટેડ ઇસ્ટ ઇન્ડિઆ કમ્પની થઇ ૧૭૦૯.

ઇ. સ. ૧૭૦૯ માં વેપાર કરનાર બીજી કમ્પની જેને "હરીફ" કમ્પની કહેતા તે અને ૧૬૦૦ માં ઉભી થએલી "ઇસ્ટ ઇન્ડિસમાં વેપાર કરનારી કમ્પની અને અધિકારી" આ બે કમ્પનીઓ જોડાઇ ગઇ, અને તેનું નામ "ધી યુનાઇટેડ ઇસ્ટ ઇન્ડિઆ કમ્પની" રાખ્યું.

(૪) ફ્રેન્ચ.

માર્ટિને પોન્ડિચરી વસાવ્યું ૧૬૭૪. ચંદ્રનગર ૧૬૮૮માં, અને માહી૧૭૨૫માં વસાવ્યાં.

ફ્રેન્ચ લોકે પણ હિંદુસ્તાનમાં વેપાર કરવાને ઇ. સ. ૧૬૦૪ માં એક કમ્પની સ્થાપી. આ પછી ઇ. સ. ૧૭૧૯ સુધીમાં એક પછી એક છ કમ્પનીઓ થઇ. ફ્રેન્ચ લોકે પેહેલાં પોતાની કોઠી સુરતમાં અને પછી ૧૬૬૯ માં મછલીપટણમાં ઘાલી. ૧૬૭૪ માં બિજાપુરના રાજા રામરાજ પાસેથી થોડી જગ્યા લઇ માર્ટિને પોન્ડિચરી વસાવ્યું. ૧૬૮૮ માં તેઓએ ઔરંગજેબ પાસેથી ચંદ્રનગર લીધું અને ૧૭૨૫માં પશ્ચિમ કિનારે માહી વસાવ્યું.

ડેન લોકોના થાણાં— ટ્રેન્કિવબાર અને સેરામપુર.

પોર્ટગીઝ, ડચ અથવા વલંદા, અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ શિવાય ડેન્માર્કના રહેવાસી ડેન લોકોએ પણ વેપારને અર્થે (૧૬૧૨-૧૬૭૦) હિંદુસ્તાનમાં કમ્પનીઓ ઉભી કરી હતી. એમના સંસ્થાનો ટ્રેન્કિવબાર અને સેરામપુર હતાં, જે અંગ્રેજોએ ૧૮૪૫માં તેમની કનેથી વેચાતાં લીધાં.

સતરમી સદી અધવારતાં હિંદુસ્તાનમાં ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજો વચ્ચે મોટી હરીફાઇ ચાલવા લાગી. બન્ને પ્રજાએ એક બીજાને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવાને ઉપાયો લીધા, અને લાંબો વખત સુધી કર્ણાટકમાં બે મોટી લડાઇઓ કરી, જેમાં આખરે અંગ્રેજોનો જય થયો.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

કર્ણાટકમાં પેહેલી લડાઇ ૧૭૪૪–૧૭૫૪.

પોન્ડિચરીનો ફ્રેન્ચ ગવર્નર ડુપ્લી અંગ્રેજોને તેમનાં થાણાં ઉપર હુમલો કરી હિંદુસ્તાનની બાહેર હાંકી કાઢવાની તક જોયા કરતો હતો, તેથી જ્યારે ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે ઓસ્ટ્રિયન સક્સેશન (આસ્ટ્રિઆની ગાદી માટે)ની લડાઇ સળગી, ત્યારે આ તક જોઇ ડુપ્લીએ ઇ. સ. ૧૭૪૬ માં બુરબોન અને મોરિશિયસના હાકેમ લાબોર્ડોનેની સરદારી નીચે એક મોટું નૌકાસૈન્ય મોકલ્યું. આ ફ્રેન્ચ સરદારે અંગ્રેજોના ફોર્ટ

ફોર્ટ સેન્ટ જયોર્જ જીતી લીધો ૧૭૪૬. સેન્ટ જયોર્જ ઉપર હલ્લો કર્યો અને તે લઇ લીધું; પણ લાબોર્ડોનેએ ચાર લાખ રૂપીઆ લઇને તે પાછું આપ્યું, અને મોરિશિયસ પાછો ગયો. ડુપ્લી આથી ચીરડાઇ ગયો અને તે આપવા ના કહી. લાબોર્ડોને મોરિશિયસથી ફ્રાન્સ ગયો, ત્યારે તેને આ કામને માટે ત્રણ વરસ બંદીખાને રેહેવું પડયું, અને ત્યાંથી છુટયા પછી તે ૧૭૫૩ માં મરણ પામ્યો.

ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ પર હુમલો ૧૭૪૬. ઇ. સ. ૧૭૪૬ માં પાછો ડુપ્લીએ ફોર્ટ સેંટ દેવિડ ઉપર હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહીં.

એક્સ લાશાપેલનું તહનામું ૧૭૪૮. અને ૧૭૪૮ માં ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે "એક્સ લાશાપેલ"નું તહનામું થયું, તેથી તેમની વચ્ચેની દુશમનાઇ થોડો વાર બંધ પડી.

અંગ્રેજોને દેવિકોટ મળ્યું ૧૭૪૮. ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં તંજોરના રાજા શાહુજી જેને એના ભાઇ પ્રતાબસિંહે ગાદીએથી ઉઠાડી મેલ્યો હતો, તેણે ગાદી મેળવવાને અંગ્રેજોની મદદ માગી. આ કામને માટે અંગ્રેજોને દેવિકોટ* મળ્યું.

હૈદ્રાબાદ અને આર્કટનીગાદી માટે વઢવાઢ ૧૭૫૦. દક્ષિણનો સુબો નિઝામ ઉલ મુલ્ક સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરી ૧૭૪૮ માં મરણ પામ્યો. તેના વડા છોકરાએ રાજ્યગાદી લીધી નહીં, પણ પોતાના છોકરા મુજફ્ફરજંગને આપી. આ ઉપરથી નિઝામ ઉલ મુલ્કનો બીજો છોકરો નાઝિરજંગ તેની સામો થયો ઇ. સ.

* દેવિકોટ—પોન્ડિચરીની દક્ષિણે ૩૭ મૈલ પર.

૧૭૫૦. એજ વરસમાં કર્ણાટકની રાજધાની આર્કટમાં* પણ ગાદી બાબત લડાઇ સળગી. આર્કટની ગાદી માટેના હરીફો અનવારૂદ્દીન અને ચંદાસાહેબ હતા. નાઝિરજંગ અને અનવારૂદ્દીને પોતાના લશ્કર ભેગાં કરયાં, અને મુજફ્ફરજંગ અને ચંદાસાહેબ જેમને દુપ્લી-ની મદદ હતી તેમની સામે લડયા. અનવારૂદ્દીન લડાઇમાં માર્યો ગયો, અને તેનો છોકરો મહમદઅલ્લી ત્રિચિનાપોલી નાસી ગયો. નાઝિરજંગ પણ પોતાની છાવણીમાં એનાજ સિપાઇઓને હાથે માર્યો ગયો, તેથી હવે વગર હરકતે મુજફ્ફરજંગ હૈદ્રાબાદનો, અને ચંદા સાહેબ કર્ણાટકના નવાબ થયો. મુજફ્ફરજંગ પણ થોડા દિવસમાં માર્યો ગયો, તેથી તેનો ભાઇ સલાબતજંગ ગાદીએ બેઠો ૧૭૫૧. આ ફતેહથી ફુલાઇ જઇને

દુપ્લી ફતેહ આબાદ ૧૭૫૧

દુપ્લીએ એક સ્તંભ ઉભો કર્યો અને ત્યાંની જગ્યાનું નામ "દુપ્લી ફતેહ આબાદ" આપ્યું. ચંદા સાહેબે અનવારૂદ્દીનનો છોકરો મહમહઅલ્લી, જે ત્રિચિનાપોલી નાસી ગયો હતો, તેની ઉપર ફ્રેન્ચ લોકોની મદદ લઇ હવે ચઢાઇ કરી. અંગ્રેજો મહમદઅલ્લીના મળતીઆ હતા. પણ આ બંધેના લશ્કર સામે તેઓ લડી શકે એવું હતું નહીં, કારણ કે ફ્રેન્ચો આ વખતે ઘણા પ્રબળ ગણાતા હતા. જ્યારે ફ્રેન્ચ અને ચંદા સાહેબે ત્રિચિનાપોલી પર

ક્લાઇવના વિચાર

ઘેરો નાંખ્યો, ત્યારે ક્લાઇવ જે તે વખતે ત્યાં હતો તેણે મદ્રાસના હાકેમ મી૦ સોન્ડર્સને એવું કહ્યું કે જો આપણે આ બંધે મોટાં લશ્કર સામે લડવા કરતાં ચંદા સાહેબ જે પોતાનું લગભગ સઘળું લશ્કર લેઇ લડવા આવ્યોછે તેની રાજધાની આર્કટ પર હુમલો કરીએ તો તે તુરત ત્રિચિનાપોલીમાંથી નિકળી પોતાના રાજનો બચાવ કરવા દોડી આવશે. આ વાત તે હાકેમે પસંદ કીધી, અને ક્લાઇવનેજ ફકત ૨૦૦ યુરોપીઅન અને ૩૦૦ દેશી સિપાઇઓ આપી આર્કટ પર મોકલ્યો. એણે ત્યાં જઇ પોહોંચતાંજ આર્કટ લેઇ લીધું. આ ખબર શાંભળીને ચંદા સાહેબે પોતાના છોકરા રાજા સાહેબને દસ હજાર માણસનું લશ્કર આપી મોકલ્યો. ક્લાઇવે આવાં મોટાં લશ્કર સામે સાત અઠવાડિયાં સુધી ટકાવ કર્યો, અને મરેઠા સરદાર મોરારીરાવની મદદ મળતાંજ તેણે રાજા સાહેબને ૧૭૫૧માં †આર્નિ આગળ હરાવ્યો;

આર્નિની લડાઇ ૧૭૫૧.

પાછા ફરતાં દુપ્લીનો બંધાવેલો દુપ્લી ફતેહઆબાદ"નો સ્તંભ એણે તોડી ફ્રેન્ચોને અપમાન કર્યું.

---

* આર્કટ—મદ્રાસની પશ્ચિમે ૬૮ મૈલ દૂર.

† આર્નિ—મદ્રાસની નૈરૃત્ય કોણે ૭૪ મૈલ દૂર.

મેજર લોરેન્સ ૧૭૫૨ માં એક મોટું લશ્કર લઇ હિંદુસ્તાન આવ્યો. તેણે કલાઇવ સાથે મળી જઇ ત્રિચિનાપોલી પર હુમલો કર્યો. વળી મહમદઅલીની મદદે તંજોરનો રાજા પ્રતાબસિંહ, મ્હૈસૂરના રાજ્યનો સરદાર નંડીરાજ, અને મરેઠા સરદાર મોરારીરાવ પણ આવ્યા હતા. આવું મોટું લશ્કર જોઇ ફ્રેન્ચ લોકો ત્રિચિનાપોલીમાંથી નાસી ગયા, અને *સ્રિરંગામના કિલ્લામાં ભરાયા, પણ થોડાં અઠવાડિયાંમાં તેમને તાબે થવાની ફરજ પડી ૧૭૫૨.

ચંદા સાહેબને મારી નાંખ્યો. ૧૭૫૨.

ચંદા સાહેબને તેના લશ્કરે તજી દીધો, તેથી તે તંજોરના લશ્કરના સરદારને શરણ થયો, જેણે તેને મારી નાંખ્યો ૧૭૫૨, અને તેનું માથું મહમદઅલી આગળ મોકલાવ્યું.

કલાઇવે કોવેલોંગ અને ચિંગલપટ જીત્યા ૧૭૫૩.

કલાઇવે ૧૭૫૩ માં †કોવેલોંગ અને ‡ચિંગલપટ નામના બે કિલ્લા જીતી લીધા અને પોતે વિલાયત ગયો.

ઇગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે આ વખતે સલાહ હોવા છતાં દુપ્લી અંગ્રેજો સામે કાવત્રાં કરતો માલમ પડયો, તેથી ફ્રેન્ચ સરકારે ૧૭૫૪માં એને પાછો બોલાવી લીધો, અને તેની જગ્યાએ ગોધ્યુને નિમ્યો. હિંદુસ્તાનમાં ફ્રેન્ચ સત્તાનો અટકાવ થયાથી દુપ્લીની ફ્રાન્સમાં ઘણી ગેરઆબરૂ થઇ, અને તે ઇ. સ. ૧૭૬૪ માં ઘણી ગરીબી હાલતમાં પેરીસ ખાતે મરણ પામ્યો. ગોધ્યુએ ૧૭૫૫ માં અંગ્રેજો સાથે સંધી કરી જે અંગ્રેજોને લાભકારી હતી.

દુપ્લી મરણ પામ્યો ૧૭૬૪.

ગોધ્યુ ૧૭૫૫.

બાબ ૨ જો.

બંગાળામાં પેહેલી લડાઇ ૧૭૫૬–૧૭૫૭.

ઔરંગઝેબના મરણ પછી બંગાળાના સુબા મુર્શીદ કુલીખાં અથવા જાફરખાંએ સ્વતંત્રપણે ત્યાં ૨૧ વરસ રાજ્ય કર્યું. એના પૌત્રના હાથમાંથી ૧૭૪૦ માં અલિવર્દીખાંએ ગાદી છીનવી લીધી. એ ઘણો પ્રબળ નવાબ હતો. એના મરણ પછી ૧૭૫૬ માં એનો પૌત્ર સુરાજા દૌલા ૧૮ વરસની વયે બંગાળા, બહાર, અને ઓઢિઆનો નવાબ થઇ ગાદીએ બેઠો. એ અંગ્રેજોને ઘણો ધિક્કારતો હતો. એના કુટુંબમાંનો કોઇ એની સામે થઇ પોતાનો જીવ બચાવવાને કલકત્તે નાસી ગયો.

સુરાજાદૌલા નવાબ થયો ૧૭૫૬.

---

* સ્રિરંગામ—ત્રિચિનાપોલીની પાસે.

† કોવેલોંગ અને ‡ ચિંગલપટ—મદ્રાસની દક્ષિણે ૨૨ મૈલ દૂર, સમુદ્રને કાંઠે.

આથી સુરાજા દૌલાએ અંગ્રેજો પાસેથી તેને માગ્યો, અને જ્યારે તેઓએ તેને સ્વાધીન કરવા ના કહી, ત્યારે એની રાજધાની મુર્શીદાબાદની

કાસીમ બજાર લુંટયું ૧૭૫૬. પાસે કાસીમ બજારમાં અંગ્રેજોની જે કોઠી હતી તે તેણે લૂંટી, અને એક મોટાં લશ્કર સહિત કલકત્તા પર ચઢી આવ્યો. અંગ્રેજોએ આવાં મોટાં લશ્કર સામે લડવાની કંઇ પણ તૈયારી કરી ન હતી, માટે તેમાંના ઘણાક વાહાણ પર નાસી ગયા. માત્ર ૧૪૬ માણુસ હોલવેલ નામના સરદારના હાથ નીચે સામે થવા ફોર્ટ વિલિઅમમાં રહ્યા; તેઓને પણ તુરત તાબે થવાની જરૂર પડી.

"બ્લેક હોલ" અથવા અંધારી કોટડી ૧૭૫૬. ૧૭૫૬—"બ્લેક હોલ" અથવા અંધારી કોટડીઃ— આ ૧૪૬ માણુસોને કેદ કરી સુરાજા દૌલાએ તેમને એક અંધારી કોટડીમાં રાતે ઘોંચી ઘાલ્યા. એ કોટડી માત્ર ૧૮ ચોરસ ફુટ હતી, અને તે ફોર્ટ વિલિઅમનું એક સાધારણ કેદખાનું હતું. સવારે જ્યારે તે કેદખાનાનું બારણું ઉઘાડયું, ત્યારે માત્ર ૨૩ જણ જીવતા દેખાયા; બાકીના ખરાબ હવાથી, ગરમીથી, તેમજ પાણી ન મળવાથી મરણ પામ્યા.

આ સમાચાર જેવા મદ્રાસમાં પહોચ્યા કે તુરતજ અંગ્રેજોએ સુરાજા

તુલાજી આંગરિઆનો ઘેરિઆગઢ જીત્યો ૧૭૫૬. દૌલા સામે લડવાની તૈયારી કરી. આ વખતે કલાઇવ પણ એડમિરલ વોટસનની અરમાર સહિત ઇંગ્લાંડથી આવ્યો હતો ૧૭૫૬. એણે આવતાંને વાર પશ્ચિમ કિનારા ઉપરના તુલાજી આંગરિઆ નામે મરેઠા ચાંચિયાનો ઘેરિઆગઢ જીતી લીધો,—અને અંધારી કોટડીનું વેર લેવાને ગયો.

કલાઇવે ૧૭૫૭ માં હુગલી કિલ્લો, અને પછી તુરત કલકત્તા પાછાં

કલાઇવે ચંદ્રનગર જીતી લીધું ૧૭૫૭. જીતી લઇ સુરાજાદૌલાને સલાહ કરવાની જરૂર પાડી. એજ વરસમાં કલાઇવે કલકત્તાની ઉત્તરે ફ્રેન્ચ લોકોનું થાણું ચંદ્રનગર હતું તેપણ જીતી લીધું.

સુરાજાદૌલા ઉપલી હારોથી ઘણું અપમાન લાગેલું સમજીને છુપી રીતે મોટું લશ્કર ભેગું કરવા લાગ્યો, અને ફ્રેન્ચ લોકને પોતાની તરફ લેવાને ઘણીક કોશેશ કરી. કલાઇવે આ વાત સાંભળી પોતે પણ છુપી

સેનાપતિ મિરજાફર અને ખજાનચી રાયદુર્લભ. તૈયારી કરી, અને સુરાજાદૌલાના લશ્કરના સેનાપતિ મિરજાફરને નવાબની ગાદીએ બેસાડવાની કબુલાતથી, તેમજ તેના ખજાનચી રાયદુર્લભને પૈસાની મોટી આશા આપી પોતાની પક્ષમાં લીધા. આ કામ પાર ઉતારવામાં અમિચંદ નામનો એક હિંદુ વચ્ચે પડયો હતો. જ્યારે

લડાઇની સઘળી તૈયારી પુરી થઇ ત્યારે છેલ્લી ઘડીએ અમિચંદ બાહેર આવ્યો, અને કલાઇવને કહ્યું કે જો મારી મેહનતને માટે મને ૩૦ લાખ રૂપીઆ નહીં આપશો તો હું આ સઘળી વાત નવાબને કહી દઇશ. આથી કલાઇવે લુચ્ચાઇ કરી પોતાને હાથે એડમિરલ વોટસનની સહી કરીને એક બીજો દસ્તાવેજ અમિચંદને આપી, તુરતવેળા તેને શાંત પાડયો.

કલાઇવે અમિચંદને છેતર્યો.

કલાઇવે પછી સુરાજાદૌલા પર ફ્રેંચો સાથે ખટપટ કરવાનો, અને તુરતની થયલી સલાહ તોડવાનો વાંક કાઢી નુકસાનીનો બદલો માંગવા એક કાગળ લખ્યો. આથી નવાબ એકદમ પોતાના સઘળાં લશ્કર સહિત લડવા બાહેર નિકળી આવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૫૭માં પ્લાસી*ના મેદાનમાં બન્ને લશ્કરો સામસામાં થયાં. કલાઇવ મિરજાફરના લશ્કરની મદદને માટે રાહ જોતો બેઠો. પણ જ્યારે તે નહીં આવ્યો, ત્યારે પોતેજ પોતાના નાહાના લશ્કર સાથે સુરાજાદૌલાના લશ્કર સામે કુચ કરી. થોડા વખતમાં સુરાજાદૌલાનું લશ્કર હારી જઇ નાસી ગયું, અને નવાબ પોતે નાસી જતાં પકડાયો, તેને મિરજાફરના છોકરા મિરાને મારી નખાવ્યો ૧૭૫૭.

પ્લાસીની લડાઇ ૧૭૫૭.

સુરાજાદૌલાને મારી નાંખ્યો ૧૭૫૭.

મિરજાફરે જોકે લડાઇમાં મદદ કરી ન હતી, તોપણ કલાઇવે તેને સુરાજાદૌલાને ઠેકાણે બંગાળા, બહાર, અને ઓઢિઆનો નવાબ કબુલ કર્યો. સુરાજાદૌલાનો ભંડાર જે પુષ્કળ હતો તે કરાર પ્રમાણે સઘળાઓએ વેંહેંચી લીધો. લશ્કરી અમલદારો તથા સિપાઇઓને પણ સારી બક્ષીસ મળી. કલાઇવનો એકલાનો હિસ્સો આસરે ૩ લાખ રૂપીઆનો હતો. કમ્પનીને નુકસાનને પેટે મિરજાફરે ૧ કરોડ રૂપીઆ, તેમજ કલકત્તાની આસપાસનો દેશ જે હાલ ચોવીસ પ્રગણાને નામે ઓળખાયછે તે આપ્યા.

અમિચંદને કંઇ મળ્યું નહીં તેથી તે બિચારો ઘણોજ ઉદાસી થઇ હાથ ઘસતો રહી ગયો.

કલાઇવ બંગાળાનો ગવર્નર ૧૭૫૮.

કલાઇવ ૧૭૫૮ માં બંગાળાનો પેહેલો ગવર્નર નિમાયો. અને ૧૭૬૦ સુધી નોકરી પર રહી એણે કમ્પનીની સારી સેવા બજાવી.

---

* પ્લાસી—કલકત્તાની ઉત્તરે ૭૦ મૈલ અને મુર્શીદાબાદની દક્ષિણે ૩૦ મૈલ પર.

બાબ ૩ જો.

કર્ણાટકમાં બીજી લડાઇ ૧૭૫૬–૧૭૬૧.

ઇ. સ. ૧૭૫૬ માં ઇગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે "ધી સેવન ઇયર્સ ઉવોર" નામની લડાઇ સળગી, ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં પણ આ બે હરીફ પ્રજાઓ વચ્ચે લાગી.

લાલીએ ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ તોડી નાંખ્યો ૧૭૫૮. ઇ. સ. ૧૭૫૮ માં ફ્રેન્ચ સેનાપતિ લાલી ફ્રાન્સથી એક મોટું લશ્કર લઇ પોન્ડિચરી આવ્યો, અને ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ ઉપર હુમલો કરી તેના કોટ કિલ્લા તોડી નાંખ્યા. આ પછી તુરત તેણે દક્ષિણમાંથી બુસ્સિને પોતાની મદદે બોલાવીને ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ ઉપર હલ્લો કર્યો, પણ એ બન્ને સરદારોમાં કુસંપ હોવાથી, તેમજ તેમના સિપાઇઓમાં સારી કવાયદ ન હોવાથી, તેમને માર ખાઇ પાછું પોન્ડિચરી ફરવું પડયું. આ કિલ્લાનો બચાવ કરનાર લોરેન્સ અને કેલિઅડ સરદારો હતા.

કન્ડોરની લડાઇ ૧૭૫૯. ૧૭૫૯ માં જ્યારે બુસ્સિને લાલીએ ઉત્તર સરકારથી બોલાવ્યો, ત્યારે કલાઇવે કર્નલ ફોર્ડને ત્યાં મોકલ્યો, જ્યાં તેણે ફ્રેન્ચોને કન્ડોર આગળ હરાવ્યા અને મછલીપટમ લઇ લીધું.

વાંડીવાશની લડાઇ ૧૭૫૯. અંગ્રેજોએ પોન્ડિચરી જીતી લીધું ૧૭૬૧. એજ વરસમાં અંગ્રેજ સરદાર સર આયર કૂટ ઇગ્લાંડથી એક મોટું લશ્કર લઇ આવ્યો, અને એણે * વાંડીવાશની મોટી લડાઇમાં ફ્રેન્ચ સરદારો લાલી અને બુસ્સિને સખત હાર આપી, અને બુસ્સિ કેદ પકડાયો. આ વખતથી ફ્રેન્ચ સત્તા હિંદુસ્તાનમાંથી જતી રહી. કર્નલ કૂટે ત્યારપછી ૧૭૬૧ માં પોન્ડિચરી પર હુમલો કર્યો, અને ફ્રેન્ચ લોકોને ત્યાં હરાવી તેના કોટ કિલ્લા તોડી નાંખ્યા. વળી † થિયાગઢ અને ‡ ગિંજી નામના બીજા બે ડુંગરી કિલ્લા પણ અંગ્રેજોએ હાથ કરી લીધા, તેથી ફ્રેન્ચ લોકોનું હિંદુસ્તાનમાં એકે થાણું રહ્યું નહીં અને તેમની ઇસ્ટ ઇંડીઆ કંપની પણ ૧૭૬૯માં ભાગી ગઇ.

લાલીને ફાંસી દીધી ૧૭૬૭. ઇ. સ. ૧૭૬૬ માં લાલી ફ્રાન્સ પાછો ગયો; એના વખતમાં ફ્રેન્ચ સત્તા હિંદુસ્તાનમાંથી તદન જતી રહી તેથી તેને ફાંસી દીધી.

---

* વાંડીવાશ—મદ્રાસની નૈઋત્યે ૭૩ મૈલ પર.

† થિઆગઢ અને ‡ ગિંજી પોન્ડીચરીની વાયવ્યકોણે ૩૫ મૈલ પર.

બાબ ૪ થો.

બંગાળામાં બીજી લડાઇ ૧૭૫૯–૧૭૬૭.

શાહઆલમ જે દિલ્હીના બાદશાહ આલમગીર ૨ જા નો છોકરો હતો તેણે બંગાળા પર દાવો કરી, અયોધ્યાના સુબા સુજાઉદ્દૌલા સાથે મળી જઇ, મિરજાફર સામે એક મોટું લશ્કર લેઇ ગયો, અને પટનાને ઘેરો ઘાલ્યો. રામ નારાયણ નામના એક હિંદુ સુબેદારે તેનો બાહાદુરીથી બચાવ કર્યો; અને કલાઇવ પોતે પટનાના બચાવને માટે આવે છે એવું સાંભળતાંજ તેઓ નાસી ગયા. મિરજાફરે આથી ખુશી થઇને કલકત્તાની આસપાસની જગ્યાનું ભાડું, જે કમ્પની પાસેથી તેને મળતું હતું, તે તેણે કલાઇવને આપી દીધું.

ડચ. મિરજાફર અંગ્રેજોની માગણીથી, તેમજ તેમની સત્તાથી કાયર થઇ ગયો, અને તેણે તેમના હાથમાંથી છુટવાને ૧૭૫૮ માં છુપી રીતે ડચ લોકોની મદદ માગી. ચિન્સુરાના ડચ લોકે બેતેવિઆમાં એ

ચિન્સુરાની લડાઇ ૧૭૫૮

વિષે લખાણ કર્યું, અને કલકત્તા પર હુમલો કરવાને એક લશ્કર તૈયાર કર્યું; પણ આ વાતની ખબર મળતાંજ કલાઇવે અને કર્નલ ફોર્ડ તેમને હરાવી ચિન્સુરાને ઘેરો ઘાલ્યો. આથી ડચ લોકે માફ માગી અને લડાઇનો ખરચ આપી અંગ્રેજો સાથે સંધી કરી.

એક વરસ પછી (૧૭૬૦) કલાઇવ પાછો ઇંગલાંડ ગયો, જ્યાં તેને રાજા તેમજ પ્રજા તરફથી બહુ માન મળ્યું, અને તેને અમીરની પદવી પણ મળી. એની જગ્યાએ કામ ચલાવવા વાન્સિટાર્ટ નિમાયો. એનામાં કલાઇવ જેવી અમલ ચલાવવાની શક્તિ હતી નહીં, તેથી બંગાળા ઘણી માઠી હાલતમાં આવી પડયું:–

મિરાન મરણ પામ્યો ૧૭૬૦.

૧—મિરજાફર ઘણો ઉડાઉ ખરચ કરવાથી પૈસાની તંગીમાં આવી પડયો, અને એનો છોકરો મિરાન ૧૭૬૦ માં વિજળી પડવાથી મરણ પામ્યો, તેથી એ વધારે નિરાશ થયો.

મિરકાસિમ

૨—મિરજાફરે પોતાના જમાઇ મિરકાસિમને કમ્પનીના લેણદેણનો બંદોબસ્ત કરવા કલકત્તે મોકલ્યો, ત્યારે તેની હુશીયારી જોઇ વાન્સિટાર્ટે મિરજાફરને કલકત્તે તેડી લઇ તેની જગાએ તેને નવાબ બનાવ્યો. એ પણ મિરજાફરની માફક અંગ્રેજોની ઉપરાઉપરી પૈસાની માગણીથી કાયર થઇ તેમનો શત્રુ થયો.

૩—મિરકાસિમે ગાદીએ બેસતાંજ પટણાના સુબા રામનારાયણપર બળજોરીથી લોકોના પૈસા લેવાનું તોહમત મુકી તેને મારી નાંખ્યો. આ કામની વચ્ચે અંગ્રેજો પડયા નહીં તેથી દેશીઓ ઘણા ચિડાયા.

૪.—મેજર મન્રોના હાથ નીચેના સિપાઇઓએ ૧૭૬૪ માં બંડ ઉઠાવ્યું અને વધારે પગાર માગ્યો પણ મન્રો દ્રઢ રહ્યો, અને જ્યારે તેમનામાંના ૨૦ જણને તોપને મોહડે ઉરાડી નાંખ્યા, ત્યારે તેઓ શાંત થયા.

મિદનાપુર બર્દવાન અને અને ચિતેગાંગ કમ્પનીને આપ્યાં

મિરકાસિમ પોતાનુ રાજ્ય પેહેલાં ઘણી સરસ રીતે ચલાવવા લાગ્યો. ગાદીએ બેસવાની ખુશાલીમાં એણે અંગ્રેજોને છુપી બક્ષિસો ઉપરાંત, કમ્પનીને મિદનાપુર, બર્દવાન, અને ચિતેગાંગ આપ્યાં. શાહઆલમ અને સુજાદૌલા પાછા બાહાર પ્રાંત પર ચઢી આવ્યા પણ તેમને કર્નાક સરદારે હરવ્યા. પાછળથી અંગ્રેજોના સમજાવ્યાથી તેઓ પટના ગયા, જ્યાં મિરકાસિમે શાહઆલમના દાસ તરીકે તેની આગળ નજરાણું મુકયું, તેથી તે પાદશાહે તેને બંગાળા, બહાર અને ઓરિસાનો નવાબ કબૂલ કર્યો. થોડા વખતમાં અંગ્રેજો અને મિરકાસિમ વચ્ચે પણ જગાત બાબદ બિગાડ થયો. નવાબના અમલદારોએ અંગ્રેજી માલના વાહાણો અટકાવ્યાં, તેથી મિ૦ એલિસ અને બીજા અમલદારોએ પટના લેઇ લીધું. પણ મિરકાસિમના લશ્કરે તે પાછું જીતી લીધું, અને ત્યાંના સઘળા અંગ્રેજોને કેદ કર્યા. આથી કલકત્તાની કૌન્સિલે મિરકાસિમને ગાદીએથી ઉઠાડીને ઘરડા મિરજાફરને પાછો નવાબ બનાવ્યો. પણ નવાબ આથી કાંઇ અટકયો નહીં. અંગ્રેજ અને મિરકાસિમ

ઘેરિઆની લડાઇ ૧૭૬૩. અંગ્રેજોએ મોંગિર જીતી લીધું ૧૭૬૩. પટનામાં કતલ ૧૭૬૩. પટનાની પેહેલી લડાઇ ૧૭૬૩.

વચ્ચે કેટલીક નાની નાની લડાઇઓ થયા પછી ઘેરિઆ* આગળ એક મોટી લડાઇ ૧૭૬૩ માં થઇ, જેમાં મિરકાસિમ હારી ગયો, અને અંગ્રેજોએ મોંગિર લઇ લીધું. આ હારથી ચિડાઇ જઇને મિરકાસિમે પટનાના સઘળા અંગ્રેજોને કતલ કરવાનો હોકમ કીધો. આ નિર્દય કામ વોલ્ટર રેમન્ડ અથવા સમરૂ નામથી ઓળખાતા એક જર્મને કર્યું. ૪૮ અંગ્રેજો (જેમાં મિ૦ એલિસ પણ હતો) અને ૧૦૦ સિપાંઇઓને ગોળીથી મારી નાંખ્યા ૧૭૬૩. અંગ્રેજોએ આથી ન ડરતાં પટના ઉપર હુમલો

* ઘેરીઆ—ગોવાની ઉત્તરે આસરે ૮૨ મૈલ પર.

પટનાની બીજી બક્ષાર અને કાલ્પીની લડાઇઓ ૧૭૬૪.

કરી ૧૭૬૩ માં તે પાછું જીતી લીધું. તેથી મિરકાસિમ અયોધ્યા સુજાદૌલાની છાવણીમાં નાસી ગયો. અહમદશાહ અબદલી જેણે મરેઠાઓને ૧૭૬૧ માં પાણીપતની લડાઇમાં તદન નબળા કરી નાંખ્યા હતા, તેનો આ નવાબ મદદગાર હતો. એક મોટું લસ્કર લઇને સુજાદૌલા અને મિરકાસિમે પટનાપર પાછો હુમલો કર્યો, પણ મેજર કર્નાકે તેમને હરાવ્યા ૧૭૬૪. પછી તેજ વરસમાં સોન નદીપર બક્ષાર* આગળ મેજર મન્રોએ તેમને પાછા હરાવ્યા. આથી શાહઆલમ અંગ્રેજો સાથે હવે મળી ગયો. સુજાદૌલા દિલ્હી નાસી ગયો અને મેરઠાઓની મદદ માગી. પણ અંગ્રેજોએ અલહાબાદ જીતી લઇ તેને (કોરા) કાલ્પી† આગળ કર્નાકે પાછો હરાવ્યો. ત્યારે તે પણ અંગ્રેજોને શરણ થયો ૧૭૬૪.

પ્રકરણ ૭ મું.

હિંદુસ્તાનમાં સુધારા અને ફેરફાર.

મિરજાફર મરણ પામ્યો ૧૭૬૫. કલાઇવ ત્રીજી વાર હિંદુસ્તાન ખાતે આવ્યો ૧૭૬૫.

ઘરડો મિરજાફર ૧૭૬૫ માં મરણ પામ્યો, અને તેની જગ્યાએ તેના બીજા છોકરા નાઝીમઉદ દૌલાને નામનો નવાબ બનાવ્યો; પણ બંગાળામાં પેહેલેથીજ ઘણું અંધેર ચાલતું હતું તેથી તેનો બંદોબસ્ત-કરવાને ઇસ્ટ ઇન્ડિઆ કમ્પનીના અધિકારીઓએ કલાઇવને ત્રીજી વાર ૧૭૬૫ માં હિંદુસ્તાન ખાતે મોકલ્યો. એણે નીચે પ્રમાણેના સુધારા કર્યા.

૧.—અયોધ્યાના નવાબ સુજા દૌલાને ખરચને પેટે રૂ. ૫૦ લાખ લઇ તેની ગાદી તેને પાછી આપી, અને તે અંગ્રેજોનો મિત્ર થઇ રહ્યો.

કલાઇવના સુધારા

૨.—દિલ્હીના શાહનશાહ શાહઆલમને ‡ કોરા અને અલાહબાદ પાછા આપ્યા.

૩.—શાહઆલમે બંગાળા બહાર અને ઓરિસ્સા (ઓડિઆ) વરસ દહાડે ૨૬ લાખ રૂપિઆ લેવાની બોલીએ અંગ્રેજોને સ્વાધીન કર્યા; આથી નાઝીમઉદ દૌલાને પેન્શન લઇ ગાદી છોડવી પડી.

---

* બક્ષાર—બનારસની વાયવ્યકોણે ૫૮ મૈલ પર.

† કાલ્પી—જમના નદીના કિનારા પર કાનપુરથી ૪૦ મૈલ દૂર.

‡ કોરા—અલાહબાદથી ૪૫ મૈલ દૂર.

૪.—સરકારી નોકરનો પગાર વધારી આપ્યો, પણ તેમને ખાનગી વેપાર કરવાની સખત બંદી કરી.

૫.—લશ્કર જ્યારે લડવા પર હોય ત્યારે તેમને બમણું ભાથું મળતું તે કલાઇવે તદન બંધ કીધું. આથી બસેં અમલદારોએ પોતાનું રાજીનામું આપ્યું; પણ કલાઇવે તેમની દરકાર કર્યા વગર તેમની જગ્યા મદ્રાસથી માણસો મંગાવી પુરી.

કલાઇવ મરણ પામ્યો ૧૭૭૪. કલાઇવ ઇ. સ. ૧૭૬૭ માં છેલી વાર હિંદુસ્તાન છોડી ઇંગ્લાંડ ગયો, ત્યાં તેને ઘણુંજ માન મળ્યું. એ એના હરિફ ડુપ્લી પછી દસ વરસે ઇ. સ. ૧૭૭૪માં મરણ પામ્યો.

હેરિવરેલ્સ્ત ૧૭૬૭–૬૯. **જોન કાર્ટિઅર ૧૭૬૯–૭૨.** કલાઇવના ઇંગ્લાંડ જવા પછી ૧૭૬૭–૬૯ સુધી બંગાળાના હાકેમ હેરિવરેલ્સ્ત અને ૧૭૬૯–૭૨ સુધી જોન કાર્ટિઅર થયા. એમના વખતમાં પાછું બંગાળામાં ભારે અંધેર ચાલ્યું. અંગ્રેજ અમલદારો એકદમ પૈસાદાર થવાને તરેહ તરેહના ઉપાયો લેતા; તેથી આખરે ૧૭૭૨ માં ઇસ્ટ ઇન્ડિઆ કમ્પનીના અધિકારીઓને ત્યાં સુધારો કરવાને ચાંપતા ઉપાયો લેવા પડ્યા. તેઓએ બંગાળાનો વહિવટ પોતાના હાથમાં લીધો, અને વારન હેસ્ટિંગ્સને ત્યાંનો હાકેમ બનાવ્યો.

હેસ્ટિંગ્સ. હેસ્ટિંગ્સ કલાઇવ પછી સાત વરસે એટલે ૧૭૩૨ માં જન્મ્યો હતો. ૧૭૫૦ માં એ દિવાની ખાતાના અમલદાર તરિકે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. સુરાજા દૌલાએ મુર્શીદાબાદની પાસે કાસીમ બજારની અંગ્રેજોની કોઠી લૂંટી, ત્યારે એ ત્યાં પકડાયો હતો, પણ ત્યાંથી તે નાસી આવ્યો અને ૧૭૫૭ ની પ્લાસીની લડાઇ પછી એ મુર્શીદાબાદનો "રેસિડંટ" નિમાયો. ૧૭૬૪ માં એ ઇંગ્લાંડ ગયો, અને ૧૭૬૮ માં મદ્રાસની કૌન્સિલના એક સભાસદ તરીકે હિંદુસ્તાન પાછો આવ્યો. ચાર વરસ પછી તે કલકત્તાનો હાકેમ નિમાયો. એના વખતમાં ઘણાક સુધારા થયાઃ—

રેગ્યુલેટિંગ એકટ ૧૭૭૩. ઇ. સ. ૧૭૭૩ માં "રેગ્યુલેટિંગ એકટ" એટલે રાજ્ય કારભાર ચલાવવાનો કાયદો પસાર થયો; તેમાં એવો ઠરાવ થયો કે:—

૧.–કંપનીએ ઇંગ્લાંડની સરકારને વરસ દહાડે ૪૦૦૦૦૦ પૌંડ આપવા.

૨.—મુંબઇ તથા મદ્રાસમાં કૌન્સિલ સાથે એક ગવર્નર રાખવો, પણ એ હાકેમોની ઉપર બંગાળામાં એક ગવર્નર જેનરલ કૌન્સિલની મદદથી અમલ ચાલાવે.

૩.—કલકત્તામાં એક અદાલત સ્થાપવી, અને ત્યાં એક વડો અને તેના હાથ નીચે ત્રણ ન્યાયાધીશો રાખવા.

૪.—કોઇપણ સરકારી નોકરે કોઇ પાસેથી કંઇ પણ જાતની બક્ષીસ લેવી નહીં.

હેસ્ટિંગ્સ પેહેલો ગવર્નર જેનરલ ૧૭૭૪.

વોરન હેસ્ટિંગ્સ આધારાથી કરીને ૧૭૭૪ માં પેહેલો ગવર્નર જેનરલ નિમાયો. એની કૌન્સિલના ચાર મેમ્બરો, મોનસન, કલેવરિંગ, ફ્રાન્સિસ અને બારવેલ હતા. બારવેલ માત્ર એક મત થઇ હેસ્ટિંગ્સને સર્વ કામમાં મદદ કરતો, પણ બાકીના ત્રણ જણ દરેક બાબતમાં તેની સામા થતા. હેસ્ટિંગ્સે રાજ્યનો ખરચ ઓછો કરવાને માટે (૧) બંગાળાના નવાબને જે પેન્શન મળતું હતું તે અડધું કરી નાખ્યું. (૨) કમ્પનીનો ખજાનો

કાશીનો ચૈયતસિંહ અને અયોધ્યાનો અજોફદૌલા ૧૭૮૧.

ખાલી થઇ ગયો હતો તે પાછો ભરવાને કાશીના જમીનદાર રાજા ચૈયતસિંહ અને અયોધ્યાના નવાબ અજોફદૌલા પર કમ્પનીના માગતા રૂપીઆની ઉઘરાણી કરી ૧૭૮૧. કાશી પ્રાંત કમ્પનીએ કંઇ અમુક રકમ લેવાની બોલીએ ચૈયતસિંહને આપ્યો હતો, અને અજોફદૌલાએ પોતાની બોલી પ્રમાણે ખંડણી ભરી ન હતી. આ વાતનો બંદોબસ્ત કરવા હેસ્ટિંગ્સ પોતે કાશી ગયો. ચૈયતસિંહ નાસી જતાં પકડાયો, તેથી ત્યાંના લોકો ઘણાં ઉસ્કેરાયાં, અને પકડનારોને કાપી નાંખ્યા, તેમાં હેસ્ટિંગ્સ સેહેજ બચી ગયો. લશ્કરની મદદ આવતાંજ ચૈયતસિંહ પાછો નાસી ગયો, તેથી હેસ્ટિંગ્સે એના ભત્રિજાને વધારે ખંડણી આપવાની સરતે ગાદીએ બેસાડયો. અજોફદૌલાને પણ કંઇ ઉપાય ન સુજવાથી તેણે પોતાની મા અને દાદી પાસેથી પૈસા કઢાવી કમ્પનીને ભર્યા. (૩) દિલ્હીના

હેસ્ટિંગ્સે રોહિલા લોકોને હાંકી કાઢયા ૧૭૭૪.

પાદશાહને અંગ્રેજો બંગાળા, બહાર અને ઓરિસાને માટે જે ૨૬ લાખ રૂપીઆ આપતા હતા તે હવે બંધ કર્યા, કારણકે પાદશાહ મરેહાઓના હાથમાં કેદ પકડાયો હતો. (૪) હેસ્ટિંગ્સે ૧૭૭૪ માં અયોધ્યાના નવાબ પાસેથી ૪૦ લાખ રૂપીઆ લઇ રોહિલા લોકોને અયોધ્યામાંથી હાંકી કાઢયા. રોહિલા એ અહમદશાહ અબદલીની સ્વારી સાથે આવેલા અફગાનો હતા. એ લોકોએ અયોધ્યાની વાયવ્ય દિશાએ

કટરા અથવા રામપુરની લડાઇ ૧૭૭૪.

પોતાની સત્તા સ્થાપી હતી, અને તેમની સંખ્યા ૨૦૦૦૦ ની હતી. તેમને હાંકી કાઢવાને કર્નલ ચેમ્પિચ્અન એક લશ્કર લઇ ત્યાં ગયો. તેણે રોહિલાના સરદાર હાફિઝ રેહેમતને ૧૭૭૪ માં કટરા અથવા રામપુરની લડાઇમાં હરાવ્યો અને તે સઘળાને દેશમાંથી હાંકી કાઢયા.

કૌન્સિલના મેમ્બરોની ઉશ્કેરણીથી રાજા નન્દકુમાર નામના એક બ્રાહ્મણે હેસ્ટિંગ્સપર લાંચ લેવાનો આરોપ મુકયો, અને તે બાબતની તજવીજ ચાલતી હતી તેટલામાં એજ બ્રાહ્મણ ઉપર જુઠા દસ્તાવેજો બનાવ્યાનું તહોમત મુકાયું, અને તેની નવી અદાલતમાં વડા ન્યાયાધીશ સર એલીજા ઇમ્પી આગળ તપાસ ચાલી ૧૭૭૫. તેની ઉપર આ તહોમત સાબિત થવાથી તેને ફાંસી દીધી ૧૭૭૬.

નન્દકુમારને ફાંસી દીધી ૧૭૭૬.

ચૈયતસિંહ અને અયોધ્યાની બેગમો પાસેથી કંપનીનો ખજાનો ભરવાની મતલબથી હેસ્ટિંગ્સે પૈસાની રકમો પડાવી લીધી તેથી, અને ઉપર કહેલાં બીજાં કારણોથી કોર્ટ ઓફ ડિરેકટરોએ એને ઠપકો દીધો.

હેસ્ટિંગ્સની તપાસ ૧૭૮૮-૧૭૯૫. હેસ્ટિંગ્સ મરણ પામ્યો ૧૮૧૮.

તેથી એ પોતાનું રાજીનામું આપી વિલાયત ગયો. ત્યાં તેના ઉપર અન્યાયનો આરોપ મુકી અદાલતમાં તેનો ઇનસાફ ચલાવ્યો. એ ઇનસાફ સાત વરસ (૧૭૮૮-૧૭૯૫) સુધી જારી રહ્યો પણ અંતે કોઇ પણ ગુનો એના ઉપર સાબિત થયો નહીં. એ ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં મરણ પામ્યો.

એના વખતમાં હિંદુસ્તાનનો રાજ્ય કારભાર ચલાવવાને માટે બે બિલ (કાયદાના મુસદા) પસાર થયા. એ મિ૦ ફોકસ અને મિ૦ પિટના બિલને નામે ઓળખાયછે.

મિ૦ ફોકસનું બિલ ૧૭૮૪.

મિ૦ ફોક્સનું બિલ ૧૭૮૪–હિંદુસ્તાનમાં બરાબર રાજ્ય કારભાર ચલાવવા વિષે ઇંગ્લાંડમાં વારંવાર તકરારો ચાલતી. મિ૦ ફોકસે જે બિલ રજુ કર્યું તેમાં એ હતું કે કમ્પની પાસેથી હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય લઇને ઇંગ્લાંડની ગાદીને સ્વાધીન કરવું, અને તેનો વહિવટ ૧૬ માણસની મંડળી ચલાવે. આ ૧૬ માંના ૯ જણ. રાજ્ય કારભાર, અને બાકીના ૭ વેપાર ચલાવે. પણ આ બિલને ટેકો ન મળવાથી તે રદ ગયું.

મિ૦ પિટનું બિલ ૧૭૮૪.

મિ૦ પિટનું બિલ ૧૭૮૪–મુખ્ય પ્રધાન મિ૦ પિટે ઉપલાં બિલમાં ફેરફાર કરીને તે પાછું મુકયું, અને તે પસાર થયું. આ બિલમાં કલમો એવી મતલબની હતી કે કમ્પની પોતાનો અધિકાર જેમછે તેમ રાખે, પણ "બોર્ડ ઓફ કન્ટ્રોલ" નામે એક નવી મંડળી કરવી, જે મંડળી રાજા તરફથી નિમાય, અને તે "કોર્ટ ઓફ ડિરેકટર" ના વહિવટ ઉપર દેખરેખ રાખે, તથા તેમના કામકાજે જે ગેરવાજબી લાગે તે અટકાવી શકે.

પ્રકરણ ૮ મું.

મ્હૈસૂરની પેહેલી લડાઇ ૧૭૬૭–૧૭૬૯.

હૈદરઅલ્લી

મ્હૈસૂરનું રાજ્ય પેહેલાં હિંદુ રાજાઓના હાથમાં હતું. હૈદર-અલ્લી જે ૧૭૦૨ માં જન્મ્યો હતો, તે આ રાજનો ધણી થઇ પડયો, તે વખતે નંદરાજ નામે દિવાન ત્યાં રાજકારભાર ચલાવતો હતો. આ દિવાનના હાથ નીચે હૈદર પેહેલાં નાયક તરીકે નોકરી કરવા લાગ્યો. હૈદરનો દાદો કોઇ પંજાબનો ફકીર હતો, અને એનો બાપ મ્હૈસૂરના રાજમાં નાયક હતો. નંદરાજે હૈદરની હોશિયારી જોઇ તેને ઉંચી પદવીએ ચડાવ્યો. એણે રફતે રફતે લૂંટ અને લુચ્ચાઇથી પોતાનું લશ્કર વધાર્યું, અને નંદરાજને દુર કરી, રાજાને વરસ દહાડે ત્રણ લાખ રૂપીઆ આપવા કહી મ્હૈસૂરની ગાદીનો એ ધણી થઇ પડયો ૧૭૬૧. નંદરાજને પાછળથી કંઇક વાંકને માટે હૈદરે બંદીખાને નાંખ્યો.

હૈદર મ્હૈસૂરનો ધણી થયો ૧૭૬૧.

લડાઇનું કારણ.—હૈદરનું બળ દિનપરદિન વધતું ગયાથી તેની આસપાસના રાજાઓને ડર લાગ્યો. તેને આગળ વધતાં અટકાવવાને પેશ્વા, નિઝામ અને અંગ્રેજોએ એકસંપ કર્યો. પણ હૈદરે નિઝામ અને મરેઠાને લાંચ આપી પોતાના પક્ષમાં લીધા, અને અંગ્રેજના રાજ ઉપર હુમલો કરવા લાગ્યો.

ચંગામ અને ત્રિનોમાલીની લડાઇ ૧૭૬૭.

કર્નલ સ્મિથ જે મદ્રાસમાં હતો તેની ઉપર હૈદરે પેહેલાં હુમલો કર્યો, પણ ૧૭૬૭ માં ચંગામ* અને પછી ત્રીનોમાલી*ની લડાઇમાં એણે સખત હાર ખાધી. એજ વરસમાં એણે અંબૂર ગઢ† ઉપર હુમલો કરયો, તેમાં પણ એ ફાવ્યો નહીં. આ વખતે હૈદરનો છોકરો ટીપુ જે માત્ર ૧૭ વરસની વયનો હતો, તે થોડુંક લશ્કર લઇ મદ્રાસ સુધી લૂંટફાટ કરતો વધી ગયો.

નિઝામના રાજ્યપર કર્નલ પીચે ૧૭૬૮ માં હુમલો કર્યો ત્યારે નિઝામ હૈદરનો પક્ષ છોડી અંગ્રેજનો મિત્ર થયો, અને તેમની સાથે સંધી કરી. હૈદરે પણ અંગ્રેજોને લડાઇના ખરચ બદલ ૧૦ લાખ રૂપીઆ, તેમજ કેટલીક જગ્યા આપીને સંધી કરવા માગી, કારણ કે

---

* ચંગામ અને ત્રીનોમાલી—મદ્રાસની દક્ષિણે આર્કાટમાં.

† અંબૂર આર્કાટની પશ્ચિમે ૫૦ મૈલ દૂર.

તેને તેના હમેશના દુશ્મન મરેઠાની ચઢાઇની ધાસ્તી લાગતી હતી. પણ અંગ્રેજોની માગણી ઘણી મોટી હોવાથી તેણે તે કબૂલ કરી નહીં, અને બન્નેએ લડાઇને માટેપાછી તૈયારી કરી.

મદ્રાસની સંધી ૧૭૬૯.

મુંબઇથી એક નાનું લશ્કર હૈદર સામે મોકલવામાં આવ્યું, પણ તે તદન હારી ગયું. કર્નલ સ્મિથે ઘણી ચપળતાથી હૈદરના કેટલાક કિલ્લા જીતી લીધા, પણ હૈદર જ્યારે એકદમ મદ્રાસ તરફ ધસી ગયો, ત્યારે અંગ્રેજોને તેની સાથે સંધી કરવી પડી ૧૭૬૯.

સલાહની સરતો. ૧-લડાઇની વખતે એક બીજાની જે જગ્યા લીધી હોય તે પાછી આપવી.-૨.-જો કોઇ પણ શત્રુ બેમાંથી એકના રાજ્ય ઉપર ચઢી આવે તો બીજાએ તેને મદદ કરવી.

બાબ ૨ જો.

મરેઠા સાથે પેહેલી લડાઇ ૧૭૭૬-૧૭૮૨.

સુરતની સંધી. ૧૭૭૫.

આરાસની લડાઇ ૧૭૭૫.

પુરંધરનું તહનામું ૧૭૭૬.

ઇ. સ. ૧૭૭૩ માં પાંચમા પેશ્વા નારાયણરાવનું કાસળ કાઢી તેનો કાકો રાઘોબા પેશ્વા તરીકે સત્તા ચલાવતો હતો. જ્યારે મરેઠાઓ એની સત્તાની સામા થયા, અને નારાયણરાવનો છોકરો માધવરાવ, જે એના બાપના મરણ પછી જન્મ્યો હતો, તેને પેશ્વા કબુલ કર્યો, ત્યારે એણે મુંબઇમાં અંગ્રેજોની મદદ માગી, અને તેમની સાથે ૧૭૭૫ માં સુરત આગળ સંધી કરી, જેથી અંગ્રેજોને મદદ કરવા બદલ મુંબઇની ઉત્તરે સાલસેટ, વસાઇ અને મુંબઇની આસપાસની કેટલીક જગ્યા આપવા કબૂલ કરી. રાઘોબાને પેશ્વાની ગાદીએ બેસાડવાને અંગ્રેજોએ કર્નલ કીટિંગને મોકલ્યો, જેણે ૧૭૭૫ માં મરેઠાઓને માહી નદી આગળના આરાસના મેદાનમાં હરાવ્યા. વોરન હેસ્ટીંગ્સે આ કામ ઘણું જોખમ ભરેલું જાણીને ૧૭૭૬ માં ૬ ઠા પેશ્વા માધવરાવ નારાયણની તરફથી સખારામ બાપુ અને નાના ફડનવીસ સાથે પુનાની પાસે પુરંધર આગળ સંધી કરી, જેથી અંગ્રેજોને માત્ર સાલસેટ મળ્યું.

લડાઇનું કારણ.—અંગ્રેજો પાસેથી સાલસેટ પાછું લઇ લેવા, અને તેમને ત્યાંથી હાંકી કાઢવાને પુનામાં પેશ્વા ફ્રેન્ચ લોકો સાથે મળી જઇ કાવત્રાં કરતો જણાયો, ત્યારે હેસ્ટિંગ્સે રાઘોબાને પેશ્વા કબૂલ કરીને તેને પુનાની ગાદીએ બેસાડવાને લડાઇ પ્રગટ કરી.

મુંબઇથી કર્નલ કોકબર્નની સરદારી નીચે એક લશ્કર પુના તરફ **તલેગામની** મોકલવામાં આવ્યું પણ તે તલેગામ આગળ **લડાઇ ૧૭૭૯.** ૧૭૭૯ માં તદન હારી ગયું, અને નામને લાંછન **વરગામની** લાગે એવી વરગામ આગળ સંધી કરી; જેમાં **સંધી ૧૭૭૯.** એવો કરાર થયો કે ૧૭૭૩ પછીની મરેઠાઓની જે જગ્યા અંગ્રેજોએ લીધી હોય તે પાછી આપવી, એટલેકે અંગ્રેજોએ સાલસેટ આપી દેવો.

વોરન હેસ્ટિંગ્સે આ સંધી કબૂલ રાખી નહીં, અને તુરત કર્નલ ગોડાર્ડને એક લશ્કર આપી મોકલ્યો. ગોડાર્ડ સુરત ગયો ત્યાંથી આગળ વધી ડભોઇ તથા અમદાવાદ જીતી લીધાં અને ૧૭૮૦ માં સિંધિઆ, હોલ્કર અને પેશ્વાના લશ્કરને હરાવ્યું. એજ વરસે કર્નલ પોપહેમે કાલ્પીની ઉત્તરે લાહરનગર અને ગ્વાલિયર સર કર્યા. આવી હારથી **સાલબાઇની** જ્યારે નિઝામ અને હૈદરઅલ્લી પેશ્વાની મદદે જવા **સલાહ ૧૭૮૨.** તૈયાર થયા, ત્યારે અંગ્રેજોને સાલબાઇ* આગળ ૧૭૮૨ માં સલાહ કરવી પડી.

સલાહની સરતો—૧. પેશ્વાએ રાઘોબાને ૨૫૦૦૦ રૂપીઆનો મહિનો આપવો, અને તેની મરજીમાં આવે ત્યાં તેને રહેવા દેવો.

૨. પુરંધર આગળ તહનામુ થયા પછીની જે જગ્યા અંગ્રેજોએ જીતી લીધી હોય તે પાછી આપવી.

૩.—અંગ્રેજ તથા પોર્ટુગીઝ શિવાય બીજા યુરોપીયનોને મરેઠી રાજ્યમાં રેહવા દેવા નહીં.

૪.—વરગામની સંધી વખતે સિંધીઆએ અંગ્રેજોની સારી સેવા બજાવી તેથી તેને ભરૂચ આપવું.

બાબ ૩ જો.

મ્હૈસૂરની બીજી લડાઇ ૧૭૮૦–૧૭૮૪.

લડાઇના કારણ. ૧.જ્યારે મરેઠાએ હૈદરને ૧૭૭૧ માં ચેરકુલીની લડાઇમાં હરાવ્યો, ત્યારે તેણે ૧૭૬૯ ની મદ્રાસની સંધી પ્રમાણે અંગ્રેજોની મદદ માગી; પણ અંગ્રેજોએ તેને તે આપી નહીં તેથી હૈદર ઘણો ગુસ્સે થયો.

૨.—ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે લડાઇ સળગ્યાથી અંગ્રેજોએ

---

* સાલબાઇ—ગ્વાલિયરની પાસે.

૧૭૭૮ માં પોન્ડીચરી જીતી લેઇ ૧૭૭૯ માં જ્યારે માહી લીધું, ત્યારે

હૈદરે કર્ણાટક જીત્યું ૧૭૮૦.

હૈદર એમ કહી તેમની સામો થયો કે માહી મારા રાજ્યનો ભાગ છે. અંગ્રેજોએ તેનું કાંઇ સાંભળ્યું નહીં ત્યારે હૈદર ૮૦ હજાર માણસનું એક લશ્કર લઇ શ્રીરંગપટણથી નિકળ્યો, અને કર્ણાટક જીતી લઇ મદ્રાસથી ૫૦ મૈલ દૂર કંજીવરમ આગળ ધસી આવ્યો. આ વખતે તેની ઉમર ૭૮ વરસની હતી.

૧૭૮૦—**કર્નલ બેલીનો પરાજય**—કર્નલ બેલી ૨૮૦૦ માણુસ લઇ ગંતુર જવા નિકળ્યો. અને હેકટરમન્રો, જે બંગાળાની લડાઇમાં પ્રખ્યાત થયો હતો, તેના લશ્કર સાથે મળી જવાનો હતો; પણ તે મળી જાય તે પેહેલાં હૈદરે પોલીલોર*ની (પેહેલી) લડાઇમાં હરાવી તેને અને

પોલીલોરની પેહેલી લડાઇ ૧૭૮૦.

૨૫૦ માણસોને બંદીવાન કીધા. અને જો ફ્રેન્ચ લોકો વચ્ચે પડ્યા નહીં હતે તો બધા બંદીવાનોને દુશ્મનોએ કાપી નાંખ્યા હતે. કર્નલ બેલીની હાર થવાથી, હેકટરમન્રોને પોતાના લશ્કર સહિત મદ્રાસ તરફ પાછું ફરવું પડયું.

હેસ્ટિંગ્સે આ માઠા સમાચાર સાંભળતાંજ ગએલી આબરૂ પાછી મેળવવાને મોટી તૈયારી કરવા માંડી, અને ત્રણ અઠવાડિયાંમાં એક મોટું લશ્કર ભેગું કરી તેની સરદારી બંગાળાના સેનાપતિ સર આયર કુટને આપી મદ્રાસ મોકલ્યો. હૈદરે ૧૭૮૧ માં આર્કાટપર ઘેરો ઘાલ્યો, અને ૭ અઠવાડીઆંમાં તે જીતી લીધું.

ચિલાંમબ્રમની લડાઇ ૧૭૮૧.

કુટે મદ્રાસથી નિકળી દુશ્મનોના ઘણા કિલ્લા જીતી લીધા, પણ ચિલાંમબ્રમ† લેતાં હાર ખાધી. હૈદરે

પોર્ટોનોવોની લડાઇ ૧૭૮૧.

કુટને એક સખ્ત હાર આપવાના વિચારથી તેની સામે પોતાનું મોટું લશ્કર લઇ ગયો. બન્નેના સૈન્યો પોર્ટોનોવો‡ આગળ ભેગાં થયાં, અને જો કે કુટના લશ્કરની સંખ્યા ઘણીજ નાની હતી તોપણ તેણે હૈદર ઉપર પૂર્ણ જય મેળવ્યો. આ લડાઇમાં હૈદરના ૧૦ હજાર માણુસ માર્યાં ગયાં ૧૭૮૧.

હેસ્ટિંગ્સે એક બીજું નાનું લશ્કર પીઅર્સની સરદારી નીચે

પોલિલોરની લડાઇ ૧૭૮૧. (બીજી)

મોકલ્યું, અને તે કુટના લશ્કર સાથે મળી ગયું. પોલિલોરનું મેદાન જેમાં કર્નલ બેલીનો પરાજય થયો હતો, ત્યાં ૧૭૮૧ માં હૈદર ફરીથી કુટના લશ્કર

---

* પોલીલોર—મદ્રાસની પશ્ચીમે કંજીવરમની પાસે.

† ચિલાંમબ્રમ—પોન્ડિચરીની દક્ષિણે ૩૫ મૈલ પર.

‡ પોર્ટોનોવો—પોન્ડિચરીની દક્ષિણે ૩૨ મૈલ પર.

સામે લડયો. હૈદરના જોકે ૨૦૦૦ માણસ માર્યાં ગયાં તોપણ કુટથી

શોલિંગરની લડાઇ ૧૭૮૧. પૂર્ણ જય મેળવી શકાયો નહીં. ત્યાર પછી તુરત શોલિંગર* આગળ બીજી એક મોટી લડાઇ થઇ, જેમાં હૈદર તદ્દન હારી ગયો.

અંગ્રેજ અને ડચ લોકો સાથે લડાઇ સળગ્યાથી, ડચ લોક હૈદરને મદદ આપવા તૈયાર થયા; પણ કમ્પનીના લશ્કરે તેમના સંસ્થાનો ઉપર ચઢાઇ કીધી, અને નિગાપટમ, અને સિંહલદ્વીપમાંનું ત્રિંકોમાલી જીતી લીધાં—૧૭૮૧.

હૈદરઅલ્લી આટલી હાર ખાવા છતાં હિમ્મત હાર્યો નહીં, અને તેણે લડવા માટે પાછી તૈયારી કરી.

કર્નલ બ્રેથ્વેટનો પરાજય ૧૭૮૨. કર્નલબ્રેથ્વેટનો પરાજય—૧૭૮૨. કર્નલ બ્રેથ્વેટ એક નાહના લશ્કર સહિત તંજોરમાં જીત મેળવતો હતો, પણ હૈદરના છોકરા ટીપુના ભેદુઓના કહેવાપર ભરૂસો રાખતાં તે ફસી ગયો અને દસઘણા લશ્કરથી તે ઘેરાઇ ગયો, જેથી એને આખરે તાબે થવાની જરૂર પડી. આ વખતે પણ ફ્રેન્ચ લોકો વચ્ચે પડયા, અને પકડાયલાઓના જીવ બચાવ્યા.

તેલીચરિના નાયર લોકની બહાદુરી. હૈદરે મલબાર કિનારા પરના તેલીચરિને ઘેરો ઘાલવા એક લશ્કર મોકલ્યું, પણ ત્યાંના રહેવાસીઓએ એ લશ્કર સામે ઘણી બહાદુરીથી ટકાવ કર્યો, અને મુંબઇથી મદદ મળતાંજ હૈદરના લશ્કર પર ધસારો કરી તેના ૧૨૦૦ માણસને કેદ પકડયાં ૧૭૮૨.

હૈદર મરણ પામ્યો ૧૭૮૨. હૈદર ઇ. સ. ૧૭૮૨ માં તેની ૮૦ વરસની વયે મરણ પામ્યો. એ અભણ અને ક્રૂર હતો, પણ ઉમંગી અને દ્રઢ મનનો હોવાથી લાંબો વખત સુધી એણે મોટી પદ્વી ભોગવી.

પૂર્નિયા અને કૃષ્ણરાવ. હૈદરના મરણના સમાચાર પૂર્નિયા અને કૃષ્ણરાવ નામના એના બે કારભારીઓએ છુપાવી રાખ્યા, અને ટીપુ જે ૪૦૦ મૈલ દુર મલબાર કિનારે હતો તેને છુપી ખબર આપ્યાથી તે ઉતાવળે ત્યાં ગયો. હૈદર મરણ પામ્યો ત્યારે તેની પાસે ૧ લાખ માણસની ફોજ, ૩ કરોડ રૂપીઆ, અને પુષ્કળ ઝવેરાત હતું. આ સઘળાનો ટિપુ ધણી થયો, અને તેના બાપની માફક અંગ્રેજો સામે લડવા તૈયાર થયો.

---

* શોલિંગર—મદ્રાસની પશ્ચિમે.

પનિઆનીની લડાઇ ૧૭૮૨. ૧૭૮૨ માં તે એકદમ પશ્ચિમ કાંઠે ગયો. મેજર એબિંગ્ટને કાલિકટ જીતી લીધું, અને ફ્રેન્ચોની મદદ સહિત ટીપુ તેની સામે આવેછે એમ સાંભળતાંજ પનિઆની*માં પોતાનો બચાવ કરી બેઠો. ટીપુ તેની સામો લડયો, પણ તેમાં એણે સખત હાર ખાધી.

જેનરલ મેથ્યુસનો પરાજય ૧૭૮૩. ૧૭૮૩ માં જેનરલ મેથ્યુસે મ્હૈસૂરમાંનો બેડનોરનો કિલ્લો જીતી લીધો; એથી ટીપુ પોતાનું સઘળું લશ્કર લઇ ત્યાં ગયો, અને તે કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો. મેથ્યુસ તથા તેના લશ્કરને વગર ઇજા કરવે જવા દેવાની સરત કરી તેને તાબે થવા કહ્યું. જ્યારે મેથ્યુસે કંઇ ઉપાય ન મળવાથી તેમ કર્યું અને તે કિલ્લો ટીપુના હાથમાં આવ્યો ત્યારે આ દગલબાજે તે બધાને ઘણી ક્રૂર રીતે મારી નાંખ્યા ૧૭૮૩.

૧૭૮૪ માં ટીપુએ પાછી માંગલોર પર ચઢાઇ કરી, પણ આઠ અઠવાડિયાં સુધી કર્નલ કેમ્પબેલે તેનું બાહાદુરીથી સંરક્ષણ કર્યું;

માંગ્લોરની સલાહ ૧૭૮૪. એટલામાં ઇંગ્લાંન્ડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે સલાહ થવાથી ફ્રેન્ચ લોકો ટીપુને છોડી ગયા, અને કર્નલ ફુલર્ટન છેક મ્હૈસૂર પર લશ્કર લઇ ચઢી ગયો ત્યારે ટીપુએ અંગ્રેજો સાથે માંગ્લોર મુકામે તહનામું કર્યું ૧૭૮૪.

સલાહની સરતો ૧.—ટીપુએ અંગ્રેજ તરફના સઘળા કેદીઓને છોડી દેવા.

૨.—દરેક પક્ષવાળાએ આ લડાઇની વખતે એક બીજાની જે જગ્યા લીધી હોય તે પાછી આપવી.

બાબ ૪ થો.

મ્હૈસૂરની ત્રીજી લડાઇ ૧૭૯૦–૧૭૯૨.

લોર્ડ કોર્નવોલિસ ૧૭૮૬–૧૭૯૩. વોરન હેસ્ટિંગ્સ પછી ૧૭૮૬ માં લોર્ડ કોર્નવોલિસ ગવર્નર જેનરલ થઇ હિંદુસ્તાન ખાતે આવ્યો. એને લડાઇ ટંટાથી દૂર રહીને સમાધાનીથી રાજ્ય ચલાવવાને સુચના થઇ હતી, પરંતુ ટીપુના જુલમને લીધે એને તેની સાથે પાછી લડાઇ કરવી પડી.

ટીપુએ અંગ્રેજો સાથે સંધી હોવાથી પોતાનું ઘાતકીપણું કેનેડા અને કુર્ગના લોકો પર ચલાવ્યું, અને ત્યાં બે ચઢાઇઓ કરી એક લાખ રહેવાસીઓને બંદીવાન કરી તેમને જોર જુલમથી મુસલમાન કર્યા.

---

* પનિઆની—કાલિકટની નૈરૃત્યે ૩૬ મૈલ પર.

એમને આ સજા કરવાનું કારણ એ હતું કે જ્યારે અંગ્રેજ અને હૈદર વચ્ચે લડાઇ ચાલી હતી, ત્યારે તેઓ હૈદરની જુસરીમાંથી નિકળી જઇ સ્વતંત્ર થયા હતા. મરેઠા અને નિઝામે ટીપુનું જોર તોડી નાખવાને તેના રાજ્ય પર પાછી ચઢાઇ કરી, પણ ટીપુએ તેમને આ વખતે ફાવવા દીધા નહીં. આ ફતેહથી ફુલાઇ જઇને ટીપુએ મલબારના નાયર લોકની ઉપર ચઢાઇ કરી તેમને જોર જુલમથી મુસલમાની ધર્મ કબૂલ કરાવ્યો; અને જ્યારે તેમનામાંના કેટલાક ત્રાવનકોર નાસી ગયા, ત્યારે ટીપુએ ત્યાં ચઢાઇ કરી—૧૭૮૯, પણ ત્યાં એની સખત હાર થવાથી એ પાછું એક મોટું લશ્કર લઇ ત્યાં ગયો ૧૭૯૦. ત્રાવનકોરનો રાજા થોડાંક વરસ પર અંગ્રેજોનો મિત્ર થયો હતો, માટે લોર્ડ કોર્નવોલિસે ટીપુને એ કામથી હાથ ઉઠાવવાને સમજાવ્યો, પણ ટીપુએ કંઇ દરકાર કરી નહીં, તેથી એને લડાઇ કરવી પડી.

ત્રાવનકોરના રાજ્ય પર બે વાર ચઢાઇ કરી ૧૭૮૯-૧૭૯૦.

લડાઇનું કારણ—૧. ૧૭૮૪ માં માંગ્લોર મુકામે સલાહ થઇ હતી તોપણ ટીપુ અંગ્રેજો સામે લડવાની તૈયારી કરતો હતો.

૨.—ત્રાવનકોરનો રાજા અંગ્રેજનો મિત્ર હતો, તેના ઉપર અંગ્રેજોના ના કહેવા છતાં ટીપુએ ચઢાઇ કરી.

અરિકેરાની લડાઇ ૧૭૯૧.

લોર્ડ કોર્નવોલિસે નિઝામ અને મરેઠાને પોતાના પક્ષમાં લીધા, અને પોતે એક મોટું લશ્કર લઇ ટીપુના રાજ્યમાં કુચ કરી, બેંગ્લોર છાપો મારીને લઇ લીધું. ટીપુ તુરત ત્યાં લડવા ગયો, પણ ૧૭૯૧ માં શ્રીરંગપટણથી થોડે દૂર અરિકેરાની લડાઇમાં તે હારી ગયો. લોર્ડ કોર્નવોલિસ આ તકનો લાભ લઇ સીધો શ્રીરંગપટણ પર ચાલ્યો, પણ ખોરાક ઘટી જવાથી તેને પાછું ફરવું પડ્યું.

સિમોગા જીત્યું ૧૭૯૧.

બીજી તરફથી હાર્ટલી અને લિટલ નામના સરદારોએ શ્રીરંગપટણની વાયવ્ય દિશાએથી સિમોગા અને બીજી જગ્યાઓ જીતી લીધી ૧૭૯૧.

૧૭૯૨ માં લડાઇની સબળી તૈયારી કરીને લોર્ડ કોર્નવોલિસે પાછી શ્રીરંગપટણ પર ચઢાઇ કરી. એની મદદે નિઝામ, અને મરેઠા લશ્કરનો સરદાર હરિપંત આવ્યા હતા, બીજી બાજુએથી જેનરલ એબરક્રોમ્બી અને કુર્ગનો રાજા જેને ટીપુએ બંદીખાને નાંખી ઘણું દુ:ખ દીધું હતું, અને જે આખરે બંદીખાનેથી નાસી ગયો હતો, તે બન્ને જણ કોર્નવોલિસના લશ્કર સાથે મહા મુસીબતે મળી ગયા. આથી ટીપુ હિંમત હારી

શ્રિરંગપટણની સલાહ ૧૭૯૨.

ગયો, અને શ્રીરંગપટણ આગળ કોર્નવોલિસની કહેલી સખત સરતો પર સલાહ કરી.

સલાહની સરતો—૧. ટીપુએ અંગ્રેજોને અને તેમના મદદગારોને પોતાનું અડધું રાજ્ય આપવું.

૨. લડાઇના ખરચ બદલ ત્રણ કરોડ ત્રીશ લાખ રૂપીઆ આપવા.

૩. એણે ઉપલી સરતો પુરી થાય ત્યાં સુધી પોતાના બે છોકરા અંગ્રેજોને સ્વાધીન કરવા.

૭ વરસ પછી ટીપુના બન્ને છોકરાઓ પાછા તેમના બાપ પાસે મોકલવામાં આવ્યા હતા.

બાબ ૫ મો.

મ્હેસૂરની ચોથી લડાઇ ૧૭૯૮–૧૭૯૯.

લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન ૧૭૯૮–૧૮૦૫.

ટીપુ શ્રીરંગપટણ આગળની સલાહથી ઘણો નબળો થઇ ગયે ખરો, પણ તે વશ થયો ન હતો. સલાહ થઇ ત્યારથી તે અંગ્રેજો પર કડું વેર રાખી છાની તૈયારીઓ કરતો ગયો, અને ફ્રેન્ચ લોકોની સાથે મદદ વાસ્તે છુપો કાગળ પત્રનો વહેવાર ચલાવા લાગ્યો, તે ત્યાં સુધી કે ૧૭૯૯ માં બોનાપાર્ટે પોતે એને મદદ આપવાને એક કાગળ લખ્યો. આ જોઇ ગવર્નર જેનરલ લોર્ડ મોર્નિંગટને તેને આથી હાથ ઉઠાવવાને એક એલચી મોકલ્યો. પણ ટીપુએ તેને અપમાન આપી પાછો કાઢયો, તેથી લડાઇ પ્રગટ થઇ,

લડાઇનું કારણ—ટીપુએ અંગ્રેજોને તેના રાજ્યમાંથી હાંકી કાઢવાને ફ્રેન્ચ લોકોની મદદ માગી અને તેને સમજાવવા મોકલેલા એલચીનું અપમાન કર્યું.

લડાઇની સઘળી ગોઠવણ મદ્રાસમાં થઇ. ૨૦૮૦૦ માણસનું એક લશ્કર ભેગું થયું, તેની સાથે ૨૦૦૦૦ માણસનું નિઝામનું લશ્કર આવી મળ્યું; એ લશ્કરની સરદારી કર્નલ વેલેસ્લીને આપી.

સદાસિર અને માલ્લવેલીની લડાઇ ૧૭૯૯.

મુંબઇથી એક બીજા નાનાં લશ્કરે બીજાં છુટાં પડેલાં બે નાહનાં લશ્કર સાથે મળી ટીપુના રાજ્યમાં કુચ કરી. આ લશ્કરનો સરદાર. જેનરલ સ્ટુઅર્ટ હતો, અને આ સઘળા લશ્કરનો સેનાપતિ જનરલ હેરિસ હતો. પેહેલી લડાઇ ૧૭૯૯ માં * સદાસિર આગળ થઇ જેમાં જનરલ સ્ટુઅર્ટે ટીપુનો પરાજય કર્યો. બીજી મોટી લડાઇ માલ્લવેલી

* સદાસિર અને માલ્લવેલી—શ્રીરંગપટણથી આસરે ૩૦ મૈલ પર.

આગળ તેજ વરસમાં થઇ, જેમાં હેરિસે તેને હરાવ્યો. ટીપુના ૧૦૦૦ અને અંગ્રેજોના માત્ર ૬૯ માણસ માર્યાં ગયાં.

શ્રીરંગપટણની લડાઇ ૧૭૯૯. જેનરલ હેરિસ હવે એકદમ શ્રીરંગપટણ ઉપર ધસી ગયો. ટીપુ આ જોઇ ઘણો નિરાશ થયો, અને સલાહ કરવા માગી પણ હેરિસે ઘણીજ સખત સરતો તેની આગળ મુકી, તેથી તે ચીરડાઇ ગયો, અને લડાઇ ચાલુ કરી. જેનરલ બેર્ડ, જેને ચાર વરસ સુધી ટીપુએ શ્રીરંગપટણમાં બંદીખાને રાખ્યો હતો, તે લશ્કર લઇ શેહેરમાં ધુસી ગયો અને થોડા વખતમાં તે શેહેર જીતી લીધું.

ટીપુ મરણ પામ્યો ૧૭૯૯. ટીપુ બાહાદુરીથી પોતાના શેહેરનો બચાવ કરતાં પડયો ૧૭૯૯. એની લાસ ઘણા દમામથી લાલબાગ જે હૈદરે બંધાવ્યો હતો, ત્યાં દાટવામાં આવી.

મ્હેસૂરના રાજના ત્રણ ભાગ. મ્હેસૂર અંગ્રેજો જીત્યા ખરા, પણ તેઓ તે સઘળી જગ્યાના ધણી થયા નહીં. મ્હેસૂરનો થોડો ભાગ તેમના મદદગાર નિઝામને આપ્યો, થોડો પોતે રાખ્યો, અને થોડોક જે હિંદુ રાજા કનેથી હૈદરે રાજ લઇ લીધું હતું તેના વારસ કૃષ્ણરાજને આપ્યો.

કૃષ્ણરાજ. કૃષ્ણરાજ માત્ર પાંચ વરસનો બાળક હતો અને ઘણી ગરીબી હાલતમાં તે કોઇ ગામડાંમાં રેહેતો હતો.

પ્રધાન પૂર્નિયા. કૃષ્ણરાજ નાની વયનો હોવાથી પૂર્નિયા જે હૈદરના વખતમાં પ્રધાન હતો તેણેજ લાંબો વખત સુધી પ્રધાન તરીકે આ રાજાનો રાજ કારોબાર ઘણી સારી રીતે ચલાવ્યો.

બાબ ૬ ઠો.

મરેઠા સાથે બીજી લડાઇ ૧૮૦૨–૧૮૦૯.

દોલતરાવ સિંધિઆ અને જસવંતરાવ હોલ્કર. આ વખતે ગ્વાલિયરનો સિંધિઆ દોલતરાવ અને ઇંદોરનો હોલ્કર જસવંતરાવ બન્ને જણા શ્રેષ્ઠતા ભોગવવાને માહોમાંહે લડતા હતા; એમાં હોલ્કર ફાવતો ન હતો, કારણકે પેશ્વા સિંધિઆની તરફદારી કરતો હતો.

પુનાની લડાઇ પેશ્વાને હોલ્કરે નસાડયો ૧૮૦૧. ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં હોલ્કર એક લશ્કર લઇ એકદમ પુના ઉપર ચઢી આવ્યો, અને ત્યાં આગળ પેશ્વાને હરાવ્યો. બાજીરાવ પેશ્વા નાસી વસાઇ ગયો, અને ત્યાં પોતાની ગાદી પાછી મેળવવાને અંગ્રેજો સાથે ૧૮૦૨ માં સંધી કરી.

વસાઇની સંધી—૧. પેશ્વાએ પુનામાં અંગ્રેજની છાવણી નાંખવા દેવી, અને તેના ખરચને માટે વરસ દહાડે ૨૬ લાખ રૂપીઆ આપવા.

વસાઇની સંધી ૧૮૦૨.

૨. એણે પોતાના રાજમાં અંગ્રેજો સાથે દુશ્મનાઇ રાખનાર કોઇપણ યુરોપીઅન પ્રજાને રહેવા દેવી નહીં.

૩. સુરત અને તેની આસપાસની જગ્યા જે આ વખતે અંગ્રેજોના હાથમાં હતી તેની ઉપર કંઇપણ દાવો કરવો નહીં.

૪. પેશ્વાએ અંગ્રેજોનો વિશ્વાસુ મિત્ર થઇ રહેવું.

લડાઇનાં કારણ—૧. દોલતરાવ સિંધિઆ અને વરાડનો રઘુજી ભોંસલે વસાઇની સંધીની વિરૂધ થયા, અને તે તેઓએ કબૂલ કરી નહીં, તેથી અંગ્રેજોને તેમની સાથે લડવું પડયું.

૨. હોલ્કર જે પુનામાં હતો તેને બાહાર કાઢી પેશ્વાને ગાદીએ બેસાડવા માટે અંગ્રેજોએ લશ્કર મોકલ્યું.

જનરલ વેલેસ્લી અને સ્ટિવનસનની સરદારી નીચે બે મોટાં લશ્કર તૈયાર કર્યાં. હોલ્કર આ સાંભળી પુનાથી માળવા નાસી ગયો, અને ત્યાં લૂંટફાટ કરવા લાગ્યો. પેશ્વા પુનાની ગાદીએ બેઠો પણ સિંધિઆ અને રઘુજીભોંસલે અંગ્રેજો સામે લડવાને તૈયાર થયા.

આ વખતે મરેઠી રાજનો વિસ્તાર દિલ્હીથી તે કાવેરી નદી સુધી, અને મહા નદીના મૂખ આગળથી તે ખંભાતના અખાત સુધીનો હતો.

એસેની લડાઇ ૧૮૦૩.

ઇ. સ. ૧૮૦૩—લડાઇની શરૂઆતમાં અંગ્રેજોએ અહમદનગર જીતી લીધું, અને સ્ટિવનસને જાલના હસ્તક કર્યું આ પછી જેનરલ વેલેસ્લિએ મ્હેસૂરમાંથી આવીને મરેઠાના મોટાં લશ્કરને એસે* આગળ હરાવ્યું, જેથી દોલતરાવ અને રઘુજી નાસી ગયા.

અલિગઢની લડાઇ ૧૮૦૩.

દિલ્હીની લડાઇ ૧૮૦૩.

ઇ. સ. ૧૮૦૩—કર્નલ સ્ટિવનસને ખાનદેશમાં અશીરગઢ અને બરાનપુર જીતી લીધાં. લોર્ડ લેકે કાનપુરમાંથી નિકળી અલિગઢ† છાપો મારી લઇ લીધું, અને ૨૮૧ તોપ કબજે કરી. એજ સરદારે પછી સિંધિઆના મોટા લશ્કર સામે દિલ્હી આગળ એક મોટી જીત મેળવી; દિલ્હી તાબે કર્યું, અને શાહઆલમ બીજો, જેને મરેઠાઓએ કેદ કર્યો હતો, તે અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યાથી તેઓએ તેને સારૂં પેન્શન આપ્યું. દિલ્હીની લડાઇમાં સિંધિઆની નોકરીમાં રહેલા કેટલાક

---

* એસે—પૂર્ણા નદી ઉપર જાફરાબાદની પશ્ચિમે.

† અલિગઢ—આગ્રાની ઉત્તરે ૫૩ મૈલ પર.

ફ્રેન્ચ સરદારો પકડાયા. આગ્રા પણ આ લડાઇ પછી લેકે તુરત જીતી લીધું. આ શેહેરમાંથી પુસ્કળ ખજાનો મળ્યો જે સીપાઇઓમાં તેણે વેંહેંચી નાંખ્યો.

લાસવારીની લડાઇ ૧૮૦૩. ત્રીજી વખતે લોર્ડ લેકે સિંધિઆના બીજા લશ્કર સામે કુચ કરી. આ લશ્કરનું નામ "દક્ષિણનું અજીત" લશ્કર હતું. લાસવારી* આગળ બંને લશ્કરો સામ સામા થયાં જેમાં સિંધિઆના અજીત લશ્કરનો પરાજય થયો.

આરગામની લડાઇ ૧૮૦૩. ગાવિલગઢ જીતી લીધો ૧૮૦૩. દેવગામની સંધી ૧૮૦૩. જેનરલ વેલેસ્લિએ એસે આગળ જીત મેળવ્યા પછી આરગામ આગળ સિંધિઆના લશ્કરનો પાછો પરાજય કર્યો, અને વરાડના રાજાનો ગાવિલગઢ† જીતી લીધો. રઘુજી ભોંસલે આ હારોથી લાચાર થયો, અને તેણે અંગ્રેજો સાથે દેવગામ આગળ સંધી કરી ૧૮૦૩.

દેવગામની સલાહની સરતો:—

૧. રાજાએ કટક પ્રાંત, તેમજ વર્ધા નદીના પશ્ચિમ કાંઠાનો ભાગ, અને ગાવિલગઢ તથા તેની આસપાસની જગ્યા અંગ્રેજોને આપવી.

૨. નિઝામ અને પેશ્વા સાથે જે કંઇ વાંધો ઉઠે તેનો ચુકાદો અંગ્રેજો પાસે કરાવવો.

૩. અંગ્રેજો સાથે દુશ્મનાઇ રાખનાર કોઇપણ પારકી પ્રજાને પોતાના રાજમાં રાખવી નહીં.

સિરજીઅંજેગામની સંધી ૧૮૦૩. સિંધિઆએ પણ કાંઇ બીજો ઉપાય ન મળવાથી અંગ્રેજો સાથે ૧૮૦૩ માં સંધી કરી. એ સંધીને સિરજીઅંજેગામની સંધી કહે છે.

સિરજીઅંજેગામની સલાહની સરતો:—

૧. ગંગા અને જમના નદી વચ્ચે આવેલો મુલક, જેપુર, જોધપુર અને ગોહદની ઉત્તરનો પ્રદેશ, તેમજ અહમદનગર, ભરૂચ અને ગોદાવરી આગળનો કેટલોક મુલક અંગ્રેજોને આપવો.

૨. અંગ્રેજ સાથે દોસ્તી રાખનાર રાજાઓ (નિઝામ, ગાયકવાડ. અને પેશ્વા) ઉપર કંઇપણ રીતનો દાવો કરવો નહીં.

હોલ્કર સાથે લડાઇ. જસવંતરાવ હોલ્કર જે લડાઇની શરૂઆતમાં માળવા નાસી જઇ ત્યાં લુંટ ચલાવતો હતો, તેને

---

* લાસવારી—આગ્રાની વાયવ્ય કોણમાં ૭૩ મૈલ પર.

† ગાવિલગઢ—આલિચપુરની વાયવ્ય દિશામાં આસરે ૧૫ મૈલ પર.

હરાવવાને હવે અંગ્રેજોએ તૈયારી કરી. હોલ્કર પાસે સિંધિઆ અને વરાડના રાજાની ચાકરી છોડી ગએલા સિપાઇઓ મળીને ૭૫૦૦૦ માણસનું ક્વાએત પામેલું લશ્કર અને ૧૯૨ તોપો હતી.

કર્નલ મોન્સનની હાર ૧૮૦૪. ૧૮૦૪—લડાઇની શરૂઆતમાં હોલ્કરે કેટલીક જીતો મેળવી. કર્નલ મોન્સન મુકંદ્રાની નાળમાં ઘેરાઇ ગયો અને તેને પોતાનો સઘળો સરસામાન મુકી દઇ નાસવું પડયું, જેથી તેના ઘણાં માણસો માર્યાં ગયાં. આ હાર વરગામની સંધી (૧૭૭૯) અથવા કર્નલ બેલીની હાર (૧૭૮૦) જેવી અંગ્રેજોના નામને હિણુ લગાડનારી હતી.

હોલ્કરે આથી ફુલાઇ જઇ દિલ્હી ઉપર એકદમ હુમલો કર્યો, પણ કર્નલ ઓકટર્લોની અને બનર્સે ઘણી બહાદુરીથી તેનો બચાવ કર્યો, જેથી હોલ્કરને સાત દિવસમાં ત્યાંથી પાછું ફરવું પડયું.

દીગ તથા ફરૂકાબાદની લડાઇ ૧૮૦૪. ૧૮૦૪—જેનરલ ફ્રેઝર અને કર્નલ મોન્સને દીગ* આગળ હોલ્કરના લશ્કરનો પરાજય કરી તેની ૮૭ તોપો લઇ લીધી, જેમાંની ૧૪ તોપો કર્નલ મોન્સને મુકંદ્રાની નાળમાં ખોઇ દીધેલી હતી તે હતી. લોર્ડ લેકે ફરૂકાબાદ† આગળ તેની બીજી ફોજને સખત હાર આપી, દીગગઢ જીતી લીધો, અને પછી ૧૮૦૫ માં ભરતપુરના‡ કિલ્લા પર હુમલો કર્યો.

ભરતપુરના કિલ્લા પર હુમલો ૧૮૦૫. દીગગઢ અને ભરતપુરનો કિલ્લો ભરતપુરના જાતરાજાનો હતો; તેણે આ લડાઇઓમાં હોલ્કરને મદદ કરી હતી, તેથી અંગ્રેજોએ તેના કિલ્લાઓ ઉપર હુમલો કર્યો. ભરતપુરનો કિલ્લો ઘણો મજબુત અને તેનો ઘેરાવો આસરે સાત કે આઠ મૈલનો છે. એને ફરતી દિવાલ ઘણી મજબુત હોવાથી દેશી લોકોનો એવો વિચાર હતો કે તે કોઇથી જીતી શકાય એવો નથી.

ભરતપુરના રાજા સાથે સંધી ૧૮૦૫. લોર્ડ લેકે એ કિલ્લાપર ચાર વખત હુમલો કર્યો, પણ રાજાએ બાહાદુરીથી તેનો બચાવ કર્યો. આખરે હોલ્કર પોતાની સઘળી જગ્યા ખોઇ બેઠો તે જાણી એ રાજાએ અંગ્રેજો સાથે સંધી કરી.

સલાહની સરતો—૧૮૦૫. ૧. ભરતપુરના રાજાએ અંગ્રેજોને ૨૦ લાખ રૂપીઆ આપવા.

૨. હોલ્કર સાથનો સઘળો સંબંધ તોડી નાંખવો.

---

* દીગ—આગ્રાની વાયવ્યકોણે ૫૭ મૈલ પર.

† ફરૂકાબાદ—ગંગા નદીને પશ્ચિમ કાંઠે લખનોથી ૯૦ મૈલ પર.

‡ ભરતપુર—આગ્રાની વાયવ્યકોણે ૩૦ મૈલ પર.

૩. દીગ અંગ્રેજોને સ્વાધીન કરવું, અને જો રાજા અંગ્રેજોનો મિત્ર થઇ રહે તો તે તેઓએ તેને પાછું આપવું.

હોલ્કરના ચંદોર* અને જાલના,† તેમજ ઉજ્જન, ઇંદોર અને આખો માળવા પ્રાંત અંગ્રેજોએ જીતી લીધા, તેથી હોલ્કર ઘણો નિરાશ થયો, અને અંગ્રેજો સાથે સંધી કરવા તૈયાર થયો; પણ જ્યારે દોલતરાવ સિંધિઆ પાછો અંગ્રેજની સામે લડાઇ કરવા હોલ્કરનો મળતીઓ થયો (કારણકે અંગ્રેજોએ જીતેલો ગ્વાલિયર તથા ગોહદના રાજનો ભાગ એને પાછો આપ્યો નહીં) ત્યારે લડાઇ પાછી ચાલુ થઇ.

સિંધિઆ લડાઇ કરવા પાછો તૈયાર થયો.

૧૮૦૫ માં લોર્ડ મોર્નીંગ્ટન (લોર્ડ વેલેસ્લિ) સ્વદેશ ગયો જ્યાં એની સારી ચાકરીને માટે એને વીસ લાખ રૂપીઆનું ઇનામ મલ્યું, એની જગ્યાએ લોર્ડ કોર્નવોલિસ બીજી વાર ગવર્નર જેનરલ થઇ આવ્યો. એને લડાઇ કરવાથી દૂર રહી હરકોઇ પ્રકારે સલાહસંપથી રાજ્ય ચલાવવાને માટે મોકલ્યો હતો. પણ બે માસમાં એ બનારસ આગળ ગાજીપુરમાં મરણ પામ્યો ૧૮૦૫, તેથી બીજો ગવર્નર જેનરલ નિમાઇને આવે તેટલો વખત તેની જગ્યાએ કૌન્સિલના વડા મેમ્બર સર જ્યોર્જ બાર્લોએ રાજ્યાધિકાર ચલાવ્યો. એણે લોર્ડ કોર્નવોલિસના વિચાર પ્રમાણેજ ચાલીને સિંધિઆ તથા હોલ્કર સાથે સંધી કરી જે એ બન્ને રાજાઓને ઘણી ફાયદામંદ હતી.

લોર્ડ કોર્નવોલિસ ૧૮૦૫-૧૮૦૫.

જ્યોર્જ બાર્લો ૧૮૦૫-૧૮૦૭.

સિંધિઆ સાથે બીજીવાર સંધી ૧૮૦૫.

૧૮૦૫-સિંધિઆ સાથે સલાહની સરતોઃ—

૧. ૧૮૦૩ માં સિરજીઅંજેગામ આગળના કરેલા કોલકરાર સિંધિઆએ બહાલ રાખવા.

૨. સિંધિઆને ગ્વાલિયર અને ગોહદના રાજ્યનો ભાગ પાછો આપવો.

જસવંતરાવ હોલ્કર પંજાબ નાસી ગયો હતો, ત્યાં તેણે અંગ્રેજો સામે લડવાને શીખ લોકની મદદ માગી. પણ જ્યારે તેની ધારણા પાર પડી નહીં ત્યારે આખરે એણે પણ સંધી કરી.

હોલકર સાથ સંધી ૧૮૦૫.

૧૮૦૫—હોલકર સાથે સલાહની સરતઃ—

* ચંદોર અને જાલના—ઔરંગાબાદની વાયવ્ય દિશામેં ૮૭ મૈલ પર.

† ગોહદ—ગ્વાલિયરની ઉત્તરે ૨૩ મૈલ પર.

૧. હોલ્કરના સઘળા જીતેલા મુલકો એને પાછા સ્વાધીન કરવા.

સર જ્યોર્જ બાર્લોની આવી રાજ્યનીતિથી દેશીઓમાં અંગ્રેજો વિષે સારો વિચાર રહ્યો નહીં; અને જેપુર, બુંદી* અને બીજા રજપૂત રાજાઓ જેઓએ અંગ્રેજોના મિત્ર થઇ લડાઇની વખતે સારી મંદદ કરી હતી તેમની ઉપર જ્યારે સિંધિઆ અને હોલ્કરે ચઢાઇ કરીને ઘણો જુલમ ગુજર્યો, ત્યારે અંગ્રેજો તેમને બચાવવાને વચ્ચે પડ્યા નહીં. આથી દેશી રાજાઓના મન ઘણાં ખાટાં થયાં.

વેલોરમાં બંડ ૧૮૦૬.

૧૮૦૬—સર જ્યોર્જ બાર્લોની કારકીર્દિમાં દેશી સિપાઇઓએ † વેલોરમાં બંડ કર્યું. આ બંડનું કારણ એ હતું કે તેમને ચોકસ ઘાટની પાઘડી ઘાલવાનો તેમજ દાઢી મુછ એક સરખાં રાખવાનો તથા કપાળ પર ટીલું નહીં કરવાનો હુકમ થયો હતો, જે તેમને પસંદ પડયો નહીં. બંડનું ખરૂં કારણતો એવું ધારવામાં આવે છે કે ટીપુના બે છોકરા જેમને વેલોરમાં નજર કેદ રાખ્યા હતા, તેઓએ સિપાઇઓને ઉશ્કેર્યા. દેશી સિપાઇઓએ પોતાની છાવણીમાંથી બાહાર નિકળી ૧૧૩ યુરોપીઅનો કાપી નાંખ્યા. કર્નલ ગિલેસ્પિ જે ૧૬ મૈલ દૂર આર્કટમાં હતો તેણે તુરત આવી એ બંડ બેસાડી દીધું. અને જ્યારે પાછો સબળો બંદોબસ્ત થયો ત્યારે ટીપુના છોકરાઓને કલકત્તે મોકલાવ્યા.

લોર્ડ મિન્ટો ૧૮૦૭–૧૮૧૩.

મદ્રાસમાં બંડ ૧૮૦૭.

૧૮૦૭ માં લોર્ડ મિન્ટો ગવર્નર જેનરલ થઇ આવ્યો, ત્યારે સર જ્યોર્જ બાર્લોને મદ્રાસનો ગવર્નર નિમ્યો, જ્યાં તેણે છ વરસ અમલ ચલાવ્યો. અહિંયાં પણ એના "ટેન્ટ કોન્ટ્રેકટ" એટલે લશ્કરના સરદારોને તેમના સિપાઇઓને માટે તંબુ પૂરા પાડવા બદલ પૈસા મળતા તે ધારો રદ કર્યો તેથી લશ્કરમાં બંડ ઉઠયું, જે જલદીથી સમી ગયું; પણ સેનાધિપતિ મેકડોવલ રાજીનામુ આપી વિલાયત ગયો.

બાબ ૭ મો.

નેપાલ સાથે લડાઇ ૧૮૧૪–૧૮૧૬.

મોઇરાનો અર્લ ૧૮૧૪–૧૮૨૩.

લોર્ડ મિન્ટો પછી મોઇરાનો અર્લ જે પાછળથી માર્કિસ ઓફ હેસ્ટિંગ્સ થયો, તે ગવર્નર જેનરલ

---

* બુંદી—માળવાની ઉત્તરે.

† વેલોર—મદ્રાસ ઈલાકામાં આર્કટ પાસે.

નિમાયો. એના વખતમાં નેપાલ સાથે લડાઇ સળગી. નેપાલના રહેવાસી ગુર્ખા લોકો ઇ. સ. ૧૭૬૭ માં નેપાલના ધણી થયા હતા.

લડાઇનાં કારણ :—

૧—ગુરખા લોકે અંગ્રેજોના મુલક પર ચઢી આવી લૂંટ ચલાવી.

૨—અંગ્રેજો સાથે મિત્રાચારી રાખનાર ભોટવાળ*ના જમીનદારને કેદ કરી તેની જગ્યા તેઓએ લઇ લીધી.

૩—૧૮ અંગ્રેજ અમલદારોને ભોટવાળમાં મારી નાંખ્યા.

ગિલેસ્પી, ઉડ, માર્લે અને ઓકટરલોની સરદારો. મલૂનની લડાઇ ૧૮૧૫.

અંગ્રેજોએ લશ્કરની ચાર ટુકડીઓ ગિલેસ્પિ, ઉડ, માર્લે, અને ઓકટર્લોનીની સરદારી નીચે જુદે જુદે રસ્તેથી નેપાલમાં મોકલી; પણ ઉંચા ડુંગરા, ખરાબ હવા તેમજ ગુર્ખા લોકની બાહાદુરીને લીધે અંગ્રેજોને પેહેલાં કાંઇ મોટો જય મળ્યો નહીં. વેલોરનું બંડ બેસાડી નાખનાર કર્નલ ગિલેસ્પિ કલંગા ઉપર હુમલો કરતાં માર્યો ગયો; જેનરલ માર્લેએ જૈટક ઉપર હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહીં. જેનરલ ઉડ પૂર્વ તરફથી ગયો હતો, તે પણ હારી ગયો, અને તેના ઘણા માણસો માર્યા ગયાં. માત્ર કર્નલ ઓકટર્લોનીએ ઘણીજ મુશકેલીથી ૧૮૧૫ માં મલૂન જીતી લીધું.

અમીરસિંહ રામગઢ અને અલ્મોરાના કિલ્લા જીતી લીધા.

બીજી સ્વારી કર્નલ ઓકટર્લોનીનીજ સરદારી નીચે નેપાલમાં કરવામાં આવી. ગુર્ખા સરદાર અમીરસિંહ પાછો લડવા આવ્યો; પણ આખરે તે હારી ગયો; અને રામગઢ અને અલ્મોરાના કિલ્લા અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યા. નેપાલના રાજાએ હવે સલાહ કરવા માગી, પણ અંગ્રેજોની સરત ઘણી કઠણ હોવાથી રાજાએ તે કબુલ કરી નહીં, અને ૧૮૧૬ માં લડાઇ પાછી ચાલુ થઇ.

મકવાનપુરની લડાઇ ૧૮૧૬.

કર્નલ (હાલ સર દેવિડ) ઓકટર્લોની ગુર્ખા લોકો સામે મકવાનપુર આગળ લડયો, અને તેમને બે વાર હરાવી હરિહરપુરનો કિલ્લો જીતી લીધો.

સિગાઉલીની સંધી ૧૮૧૬.

આથી રાજાએ આખરે અંગ્રેજો સાથે સિગાઉલી આગળ સંધી કરી ૧૮૧૬.

સિગાઉલીની સલાહની સરતો :—

૧—અગ્ની કોણમાં સિક્કિમ જે રાજા રોકી બેઠો હતો, ત્યાંથી તેણે નિકળી જવું.

---

* ભોટવાળ—અયોધ્યામાં.

૨—નૈરૂત્યકોણ તરફની કેટલીક જગ્યા રાજાએ અંગ્રેજોને આપવી.

આ બીજી સરતથી અંગ્રેજોને સિમલા, મસુરી, અને નૈનિતાલ નામની શીતળ ટેકરીઓ મળી.

બાબ ૮ મો.

પિંઢારા સાથે લડાઇ ૧૮૧૬–૧૮૧૭.

લડાઇનું કારણ:—પિંઢારા લોક અંગ્રેજ સરકાર તથા તેમના મિત્રોના રાજ્ય પર ચઢી આવ્યા અને તેઓએ ઘણી ક્રૂરતા વાપરી.

આ લોક મૂળ મરેઠા લશ્કરના સિપાઇઓ હતા. હોલ્કર અને સિંધિઆને અંગ્રેજો સાથ સંધી થવાથી આ ભાડુતી સિપાઇઓ લૂટારાનો ધંધો કરવા લાગ્યા જે ઉપરથી તેઓ પિંઢારા કહેવાતા. તેઓ કાંઇ એક નાત જાતના ન હોતા. તેમનામાં હલકી વરણના હિંદુ તેમજ મુસલમાનો હતા. આ પિંઢારાઓનું રહેઠાણ માળવામાં હતું અને તેમના સરદારો અમીરખાં, ચિતુ, અને કરીમ હતા. ૧૮૧૬માં આ લૂંટારાઓને મેજર લેશિંગ્ટન અને મેકડોવલના લશ્કરોએ ઘણી

પિંઢારા લોક હાનિ કરી તેમને વિખેરી નાંખ્યા.—પણ તેઓ શાંત થયા નહીં. આથી લોર્ડ હેસ્ટિંગ્સે ૧૮૧૭ માં તેમનો નાશ કરવાને એક ઘણું મોટું લશ્કર સર ટોમસ હિસ્લોપની સરદારી નીચે મોકલ્યું આ જોઇ અમીરખાંએ તુરત અંગ્રેજોની પક્ષમાં જઇ પોતાના લશ્કરના

અમીરખાં માણસોને ચાકરી પરથી કાઢી મેલી પોતાનું લશ્કર તોડી નાંખ્યું, જેના બદલામાં અંગ્રેજોએ તેને કંઇક જગ્યા આપી.

કરીમ ચિતુ અને કરીમ હવે બધી તરફથી ઘેરાઇ ગયા, અને તેમના લશ્કરોનો નાશ થયો. કરીમ અંગ્રેજોને શરણે આવી શાંત સ્વભાવનો જાગીરદાર થઇ બેઠો, અને ચિતુ જંગલોમાં નાસી

ચિતુ ગયો, જ્યાં તેને વાઘે મારી નાંખ્યો.

બાબ ૯ મો.

મરેઠા સાથે ત્રીજી લડાઇ ૧૮૧૭–૧૮૧૮.

લડાઇનું કારણ—જ્યારે પેશ્વા અંગ્રેજોથી છુટો થવાને હોલ્કર સિંધિઆ અને ભોંસલે જોડે છાની મસલત કરતો જણાયો, ત્યારે અંગ્રેજોએ તેની સાથે સખ્ત સરતો પર સંધી કરવા માગી, જેથી પેશ્વા ચીડાઇ ગયો. ઇ. સ. ૧૮૧૭ માં બાજીરાવ પેશ્વાની દરબારમાં મોન્સ્ટુઅર્ટ એલ્ફિન્સ્ટન રેસિડંટ નિમાયો હતો. બાજીરાવ અંગ્રેજોથી છુટો થવાને હોલ્કર, સિંધિઆ, અને ભોંસલે જોડે જે છાની મસલત

કરતો હતો તેની, અને ૧૮૦૨ માં વસાઇ આગળ થયલા કોલકરારો તોડી નાંખવાને લડાઇની તૈયારી કરતો હતો તેની આ રેસિડંટને ખબર હતી. આ ઉપરથી ૧૮૧૭ માં એક નવો કોલકરાર પેશ્વા

પેશ્વા સાથના નવા કરાર ૧૮૧૭.

સાથે થયો જેથી (૧) ગાયકવાડ સ્વતંત્ર થયો. (૨) પુનામાં વધુ લશ્કર રાખવાના ખરચને પેટે અંગ્રેજોએ અહમદનગર લીધું. (૩) રેસિડંટની પરવાનગી શિવાય બીજા રાજાઓ જોડે વેહેવાર રાખવો નહીં અને (૪) પેશ્વાએ પોતાના પ્રધાન ત્રિબકજી ડેંગ્લેને રેસિડંટના સ્વાધીનમાં આપવો, એવા ઠરાવ થયા. આ સખત સરતોથી પેશ્વા ઘણો ચીડાઇ ગયો અને પિંઢાર સામે અંગ્રેજને મદદ આપવાને બાહાને એક મોટું લશ્કર ભેગુ કરી રાખ્યું. પેશ્વાનો પ્રધાન ત્રિંબકજી ડેંગ્લે કોઇ હલકી વરણનો પુરૂષ હતો, અને તે અંગ્રેજો સામે દ્વેષ રાખતો હતો. જ્યારે ૧૮૧૩ માં ગાયકવાડને પેશ્વા સાથે માગતાં લેણાંનો કજીયો થયો ત્યારે તેનો નિવેડો લાવવાને ગાયકવાડે પોતાના પ્રધાન ગંગાધર શાસ્ત્રીને પુને મોકલ્યો; પણ આજ પ્રધાને તેને પંઢરપુરમાં મારી નખાવ્યો.

૧૮૧૭—પેશ્વા તરફથી લડાઇની તૈયારી થતી જોઇને અંગ્રેજ રેસિડંટ પુના છોડી ખડકી* ગયો. આથી પેશ્વાએ ખડકી ઉપર હુમલો કર્યો. પેશ્વાનું લશ્કર ૨૬૦૦૦ માણસનું હતું, અને અંગ્રેજનું મેજર

ખડકીની લડાઇ ૧૮૧૭.

ફોર્ડની સરદારી નીચે ૨૮૦૦ માણસનું હતું. લડતાં પેશ્વા હારી ગયો, અને પુના અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યું. પેશ્વા પેહેલાં સતારે, અને પછી પંઢરપુર નાસી ગયો.

૧૮૧૮ માં પેશ્વાએ એક બીજું લશ્કર ભેગું કર્યું, અને અંગ્રેજ

કોરેગામની લડાઇ ૧૮૧૮.

સરદાર સ્ટોન્ટનના લશ્કર પર કોરેગામ† આગળ હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તેની પૂર્ણ હાર થઇ, તેથી તે કર્ણાટક ને પછી શોલાપુર નાસી ગયો.

અંગ્રેજોએ સતારા જીત્યું ૧૮૧૮.

અંગ્રેજોએ ૧૮૧૮ માં સતારા જીતી લીધું; અને એક ઢંઢેરો પીટાવી બાજીરાવ અને તેના વારસોનો હક છીનવી લીધો, અને સતારાના રાજા શાહુના છોકરા પ્રતાપસિંહને તેનો થોડો ભાગ આપ્યો.

૧૮૧૮ માં પેશ્વાના સેનાધિપતિ ગોખલેએ શોલાપુર અને પુરંધરની વચ્ચે આશટે ગામ આગળ અંગ્રેજો સામે છેલ્લી લડાઇ કરી જેમાં ગોખલે અને તેના ઘણાં માણસો માર્યાં ગયાં. આથી બાજીરાવ

---

* ખડકી પુનાથી ૪ મૈલ પર.

† કોરેગામ—ભીમા નદી ઉપર પુનાથી ૧૭ મૈલ પર.

આશ્ટેની લડાઇ ૧૮૧૮. પેશ્વા મરણ પામ્યો ૧૮૫૩. હવે લાચાર થઇ સર જોન માલ્કમ ને શરણ થયો, જેણે એને કાનપુર પાસે બિથુરમાં રાખ્યો, અને વરસ દહાડે ૮ લાખ રૂપીઆનું પેન્શન આપતું કર્યું, જ્યાં તે ૧૮૫૩ના જાનેવારી માસમાં મરણ પામ્યો. બાજીરાવના શરણ થવા પછી સતારાના રાજા બીજા શાહુના છોકરા પ્રતાપસિંહને પેશ્વાની ગાદી આપી હતી તે પણ પોતાનું ભલું કરનાર અંગ્રેજો સામે કાવત્રાં કરવા લાગ્યો, તેથી તેને પદભ્રષ્ટ કરી **સતારા ખાલસા થયું ૧૮૪૯.** તેના ભાઇ શાહજીને નામનો પેશ્વા કરી બેસાડયો, અને એના મરણ પછી ૧૮૪૯ માં સતારા ખાલસા કર્યું.

પેશ્વાનો પ્રધાન ત્રિંબકજી ડેંગ્લે પણ અંગ્રેજોના હાથમાં સપડાયો. તેને ગંગા નદી ઉપરના ચુનારગઢમાં કેદ કર્યો, જ્યાં તે મરણ પામ્યો.

બાજીરાવને કંઇ સંતાન ન હોવાથી તેણે નાનાસાહેબને દત્તક કીધો, **નાનાસાહેબ.** પણ અંગ્રેજોએ તેને કબુલ રાખ્યો નહીં. એજ ક્રૂર અને પાપી માણસે ઇ. સ. ૧૮૫૭ના બળવાની વખતે કાનપુરમાં ત્રાસદાયક કામો કર્યાં હતાં. આ પ્રમાણે બાલાજી વિશ્વનાથના વંશનો છેડો આવ્યો.

નાગપુરનો રાજ્ય કારભાર—નાગપુરનો રાજા પરસાજી ઘેલો અને નાની વયનો હોવાથી એનો પિત્રાઇ ભાઇ આપાસાહેબ રાજપ્રતિનિધિ થયો હતો. એણે એ બાળકનું કાસળ કાઢી પોતે રાજપાટનો માલિક થયો, અને અંગ્રેજો સામે કાવત્રાં કરવા લાગ્યો. થોડા વખતમાં એણે **સિતાબલ્દીની લડાઇ ૧૮૧૭.** નાગપુરની પશ્ચિમે સિતાબલ્દીની ટેકરી આગળ અંગ્રેજી લશ્કર પર હુમલો કર્યો ૧૮૧૭, પણ કર્નલ સ્કોટ અને ફિટ્ઝરલ્ડે તેનો પરાજ્ય કર્યો, અને જેનરલ ડવટનનું લશ્કર આવી **નાગપુરની લડાઇ ૧૮૧૭.** પહોંચતાંજ તેને પાછો નાગપુર આગળ હરાવ્યો; અને જ્યારે જેનરલ હાર્ડીમેને તેને જબલપુર આગળ **જબલપુરની લડાઇ ૧૮૧૭.** હરાવ્યો ત્યારે તે અંગ્રેજોને શરણ થયો, જેઓએ એની સાથે સરતો કરી એને ગાદી પાછી આપી ૧૮૧૭. ગાદીએ બેસતાંજ આપાસાહેબ અંગ્રેજો સામે પાછાં કાવત્રાં કરવા લાગ્યો. આથી ત્યાંના રેસિડંટ મિ૰ જેનકિન્સે તેને પકડી અલાહબાદ મોકલ્યો, પણ માર્ગમાં તે નાસી ગયો, અને અશીરગઢમાં **આપા સાહેબ મરણ પામ્યો ૧૮૪૦.** ચિતુ પિંઢારા સાથે મળી ગયો. જ્યારે અશીરગઢ અંગ્રેજોએ જીતી લીધું, ત્યારે તે ત્યાંથી શીખ રાજાને આશ્રય જઇ રહ્યો, અને વળી ત્યાંથી જોધપુર

નાગપુર ખાલસા થયું ૧૮૫૩. નાઠો, જ્યાં તે ૧૮૪૦ માં મરણ પામ્યો. અંગ્રેજોએ રઘુજી ભોંસલેના પૌત્રને નાગપુરની ગાદીએ બેસાડ્યો, અને ૧૮૫૩ માં તે અપુત્ર મરણ પામવાથી નાગપુર પણ અંગ્રેજી રાજ્ય સાથ જોડી નાંખ્યું.

હોલકરના સરદારોનું બંડ ૧૮૧૭—જસવંતરાવ હોલ્કર ઇ. સ. ૧૮૧૧માં ગાંડો થઇ મરણ પામ્યો, અને એનું રાજ્ય ઘણી માઠી હાલતમાં આવી પડ્યું. એનો છોકરો મલ્હારરાવ હોલ્કર નાની વયનો હોવાથી તેની **તુલસીબાઇ.** મા તુલસીબાઇ રાજકારભાર ચલાવતી હતી. પણ તેણી તે કામ ચલાવવાને લાયક ન હોવાથી તેણીનું લશ્કર ફિતુરી થયું, અને અંગ્રેજો સામે લડવા તત્પર થયું. તુલસીબાઇએ તેમની સાથે અંગ્રેજો સામે લડવાને સામિલ થવાની આનાકાની કરી, તેથી તેણીના સરદારોએ તેણીને મારી નાંખી, અને ચંબલ નદીની શાખા સિપરા આગળ માહિદપુરમાં લશ્કર ભેગું કર્યું. પણ અંગ્રેજ સરદાર હિસ્લોપ અને માલ્કમે તેમની સામે લડી તેમને હરાવી નાંખ્યા ૧૮૧૭, અને મંડેસર* આગળ નાહના મલ્હારરાવ જોડે તહનામું કર્યું.

૧૮૧૮ મંડેસરની સલાહની સરતો.

મંડેસર આગળ તહનામું ૧૮૧૮.

૧. હોલ્કરે રજપૂત રાજાઓ પાસેથી ખંડણી લેવાનો દાવો કરવો નહીં.

૨. હોલ્કરના રાજને અંગ્રેજના રક્ષણ નીચે રાખવું.

બાબ ૧૦ મો.

બ્રહ્મી લોક સાથે પેહેલી લડાઇ.

૧૮૨૩—૧૮૨૬

લોર્ડ આમ્હર્સ્ટ ૧૮૨૩—૧૮૨૮. માર્કિવસ ઓફ હેસ્ટિંગ્સ પછી લોર્ડ આમ્હર્સ્ટ ૧૮૨૩માં ગવરનર જેનરલ નિમાયો. એને હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા કેડે થોડા દિવસમાં બ્રહ્મી લોક સાથે લડાઇ કરવાની જરૂર પડી.

એલોમ્પા. ઇ. સ. ૧૭૫૩માં એલોમ્પા નામે એક સાહસિક પુરૂષે એક મોટું લશ્કર લઇ પેગુમાંથી નિકળી આવા સર કર્યું હતું,

* મંડેસર—માહિદપુરની ઉત્તરે રજપૂતાનામાં.

અને મણીપુર, આરાકાન, તથા આસામ જીતી લઇ પોતાના રાજની હદ વધારી હતી. એલોમ્પ્રાની પછી થયલા અધિપતિઓએ રફતે રફતે આખો બ્રહ્મ દેશ જીત્યો, અને પછી બંગાળાના બ્રિટિશ સંસ્થાનોપર ધસ્યા.

લડાઇનાં કારણ—૧. બ્રહ્મી લોકે ૧૮૨૩માં શાહપુરીના* બેટમાં અંગ્રેજી રૈયતના બચાવને માટે રાખેલા ૧૩ સિપાઇઓને મારી નાંખ્યા.

૨. તેઓએ અંગ્રેજના મિત્ર કાચારના† રાજાના મુલક પર સ્વારી કરી.

આવી અઘટિત ચાલ ચલાવવાથી દૂર રેહવાને આવાની દરબારમાં લોર્ડ આમ્હર્સ્ટે લખાણ કર્યું, પણ તેનો જવાબ તેમણે તિરસ્કારથી વાળ્યો, ત્યારે આખરે ૧૮૨૪માં લડાઇ પ્રગટ કરવી પડી. એન્ડેમેન ટાપુના કોર્નવોલિસ બંદરમાં મદ્રાસ અને બંગાળાનું લશ્કર ભેગું થયું.

રંગુન જીતી લીધું ૧૮૨૪. કેમેન્ડિન જીત્યું ૧૮૨૪. માર્ટાબાન લીધું ૧૮૨૫. ડોનાબ્યુ, પ્રોમ અને આરાકાન જીતી લીધાં ૧૮૨૫.

અને ત્યાંથી તે લશ્કર એકદમ રંગુન પર ચઢી ગયું. આ લશ્કરનો સરદાર સર આર્ચિબોલ્ડ કેમ્પબેલ હતો. રંગુન જીતી લીધું, અને બ્રહ્મી લોકના કેટલાક મોરચા તોડી તેમને નસાડી મેલ્યા. આગળ વધીને અંગ્રેજોએ કેમેન્ડિન જીત્યું. આ પછી ચોમાસું બેસવાથી અને લશ્કરમાં મંદવાડ હોવાથી લશ્કર આગળ વધ્યું નહીં, પણ તે મટિ જતાંજ ૧૮૨૫માં કર્નલ ગોડવિને માર્ટાબાન સર કર્યું, અને પછી તુરત અંગ્રેજી લશ્કર ડોનાબ્યુ પર ચઢી ગયું. અહિંયાં બ્રહ્મી લોકનો સરદાર મહાબંદુલા તેમની સામો લડવા આવ્યો પણ તે માર્યો ગયો. ડોનાબ્યુ લીધા પછી પ્રોમ પર ચઢાઇ કરી, અને પછી કર્નલ મોરિસને આરાકાન જીતી લીધું.

હવે બ્રહ્મી લોકના રાજાએ સંધી કરવા માગી, પણ સરતો કઠણ હોવાથી રાજાએ તે કબુલ કરી નહીં, અને લડાઇ પાછી ચાલુ થઇ.

અંગ્રેજી લશ્કર લડાઇ પ્રગટ થતાંજ મેલૂનપર હુમલો કરી પગામ શેહેર તરફ વધ્યું અહિંયાં એક મોટી લડાઇ થઇ, જેમાં સર આર્ચિબોલ્ડ કેમ્પબેલે ૨૦૦૦ માણસ સહિત ૧૮૦૦૦ બ્રહ્મી લોકનો પરાજય કર્યો. ૧૮૨૬માં તેમની રાજધાની આવા ઉપર લશ્કરે કુચ કરી.. જ્યારે તે લશ્કર રાજધાનીથી માત્ર ૪૫ મૈલ દૂર યન્ડબુ શેહેર આગળ આવ્યું, ત્યારે તે રાજા હિમ્મત હારી ગયો, અને અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી.

પગામની લડાઇ ૧૮૨૬.

---

* શાહપુરી—આરાકાનની વાયવ્ય દિશામે.

† કાચાર—આરાકાનની ઉત્તરે.

યન્ડબુની સલાહની સરતો—૧૮૨૬.

યન્ડબુની સલાહ ૧૮૨૬. ૧. રાજાએ આસામ, કાચાર અને જિન્ટિઆ ઉપરથી સમૂળગો હાથ ઉઠાવવો.

૨. અંગ્રેજોને આરાકાન, તેનાસરિમ વગેરે કેટલાક પ્રાંતો આપવા.

૩. લડાઇના ખરચ બદલ રાજાએ એક કરોડ રૂપીઆ આપવા.

બરાખપુરમાં બંડ ૧૮૨૫ આ લડાઇની વખતે ૪૭ મી દેશી પલટણે બરાખપુરમાં બંડ કર્યું. એમને બ્રહ્મદેશમાં જવાનો હુકમ મળવાથી તેઓ ત્યાં જતાં બીધા, કારણ કે તેમની અગાઉ ગએલાં લશ્કરના ઘણાંક માણસો તાવ, ખરાબ હવા, અને પાણીની તંગીથી મરી ગયાં હતાં. જ્યારે હુકમ માનવાની તેમને ફરજ પાડી, ત્યારે તેઓએ બંડ કર્યું; પણ સેનાધિપતિ પેજેટે તેમના ઉપર તોપોનો મારો ચલાવી તેમને વિખેરી નાંખ્યા, અને તેમનામાંના કેટલાકને ફાંસી દીધી ૧૮૨૫.

બાબ ૧૧ મો.

ભરતપુરને ઘેરો ઘાલી જીતી લીધું.

૧૮૨૫-૧૮૨૬.

બળદેવસિંહ ભરતપુરનો રાજા ૧૮૨૩ માં અપુત્ર મરણ પામ્યો, તેથી તેનો ભાઇ બળદેવસિંહ ગાદીએ બેઠો; પણ એનો ભત્રિજો દુર્જનસાલ ગાદી માટે દાવો કરવા લાગ્યો. અંગ્રેજોએ બળદેવસિંહનો હક વાજબી ગણ્યો, અને તેને ગાદીએ બેસવા દીધો. ઇ. સ. ૧૮૨૫ માં તેના મરણ પછી તેનો છોકરો બળવંતસિંહ ગાદીએ બેઠો; પણ દુર્જન- **બળવંતસિંહ.** સાલ તુરત તેને કેદ કરી રાજ્યનો ધણી થઇ પડયો.

દુર્જનસાલ. આ ઉપરથી ગવર્નર જેનરલ લોર્ડ આમ્હર્સ્ટે થોડોકવાર આનાકાની કર્યા પછી બળવંતસિંહને પાછી ગાદી અપાવવાને એક લશ્કર આપી લોર્ડ કોમ્બર્મિઅરને મોકલ્યો. આ સરદારે ૨૫ મી દિસેમ્બર ૧૮૨૫ ને દિને તે કિલ્લાપર ઘેરો ઘાલ્યો. કિલ્લો ઘણો મજબુત હોવાથી તોપના મારાની તેના પર કંઇ અસર થઇ નહીં ત્યારે સુરંગ ફોડી તેનો કેટલોક ભાગ ઉરાડી દીધો, અને પછી અંદર દાખલ થઇ ૧૮૨૬ ના જાનેવારી માસમાં તે જીતી લીધો. ૧૮૦૫ માં લોર્ડ લેકેજે કિલ્લાપર વ્યર્થ હલ્લો કરયો હતો, અને જે દેશીઓ એવું ધારતા

ભરપુરનો કિલ્લો જીત્યો ૧૮૨૬. હતા કે નજીતાય એવોછે, તે આજ કિલ્લો હતો. દુર્જનસાલને ગાદીએથી ઉઠાડી બળવંતસિંહને પાછો ગાદીએ બેસાડયો, અને દેશમાં સલાહ શાંતી થઇ.

બાબ ૧૨ મો.

અફગાન લોક સાથે પેહેલી લડાઇ.

૧૮૩૮–૧૮૪૨.

લડાઈનું કારણ—અફગાનિસ્તાનમાં અહમદશાહ અબદલીનો પૌત્ર શાહસુજા રાજ્ય કરતો હતો, તેને તેના ભાઇ મહમદે પોતાના વજીર ફતેહખાંની મદદથી પદભ્રષ્ટ કરી પોતે રાજ્યનો ધણી થયો ૧૮૩૧. થોડા વખતમાં આ રાજાએ ફતેહખાંને આંધળો કરી કાંઇ વાંક માટે મારી નાંખ્યો, તેથી બરકઝાઇ જાતના લોકે મહમદને મારી નાંખી તેમના સરદાર દોસ્ત મહમદને કાબુલની ગાદી આપી. ૧૮૩૪ માં શાહસુજાએ ગાદી પાછી મેળવવાને ફોકટ પ્રયત્ન કર્યા પછી હિંદુસ્તાનમાં આવી અંગ્રેજોનો મિત્ર થઇ લુદિઆ*નામાં રહ્યો, જ્યાં અંગ્રેજોએ તેને ૪૦૦૦ રૂપીઆનો મહિનો બાંધી આપ્યો. આ વખતે રૂશિયન લોકો દોસ્ત મહમદ સાથે મળી જઇ અંગ્રેજો સામે કાવત્રાં કરતા હતા, તેથી ગવર્નર જેનરલ લોર્ડ ઓકલાન્ડે તે અમીર સાથે દોસ્તી કરવાને એલેકઝાન્ડર બર્ન્સને મોકલ્યો, પણ તે નાઉમેદ થઇ પાછો ફરયો. કાબુલના અમીરની આવી વર્તણુક જોઇ લોર્ડ ઓકલાન્ડે પંજાબના મહારાજા રણજીતસિંહ, અને શાહસુજા જોડે ૧૮૩૮ માં સંધી કરી, અને શાહસુજાને કાબુલની ગાદી પાછી અપાવવાને લડાઇ પ્રગટ કરી.

શાહસુજા

દોસ્તમહમદ

લોર્ડ ઓકલાન્ડ ૧૮૩૬–૧૮૪૨.

મુંબઇ, બંગાળા, અને મદ્રાસના લશ્કરોને કાબુલ જવાનો હુકમ થયો. એ ત્રણે લશ્કરની સરદારી સર જોન કીનને આપી. આ ત્રણ ટુકડીઓમાંની એકનો સરદાર શાહસુજા અને એક બીજીનો શાહસુજાનો છોકરો તૈમુર, નામના સરદાર થયા.

સર જોનકીન

આ ત્રણે લશ્કર કંદહારમાં ભેગાં થવાનાં હતાં. મુંબઇના લશ્કરને સાં જતાં સિંધના અમીરો, જેઓ આ વખત સુધી સ્વતંત્રપણે રાજ્ય ચલાવતા હતા, તેઓએ હરકત કીધી. આથી આ ટુકડીએ તેમની સામે લડાઇ કરી તેમને હરાવ્યા અને કરાચી જીતી લઇ કંદહારમાં ગએલાં લશ્કર સાથે મળી ગઇ ૧૮૩૯. આજ વરસમાં અંગ્રેજોનો મિત્ર અને મદદગાર પંજાબનો મહારાજા રણજીતસિંહ મરણ પામ્યો.

કરાંચી જીત્યું ૧૮૩૯.

---

* લુદીઆના—સતલજ નદી આગળ,

કંદહારમાંથી અંગ્રેજી લશ્કર કાબુલ તરફ ચાલ્યું. રસ્તામાં જતાં ગિઝની જીતી લીધું, અને ત્યાંથી મહામુશીબતે કાબુલમાં દાખલ થયું.

ગિઝની જીત્યું ૧૮૩૯.

દોસ્ત મહમદ લડ્યા વગર બોખારા તરફ નાસી ગયો તેથી શાહસુજાને પાછો તેની ગાદીપર બેસાડયો, અને મિ૦ મેકનોટનને શાહ સુજાની દરબારમાં વકીલ નિમ્યો.

અંગ્રેજોએ લડાઇનો અંત આવ્યો એવું જાણીને શાહસુજાના બચાવને માટે જેનરલ નોટ અને કર્નેલ સેલની સરદારી નીચેનું બંગાળાનું થોડુંક લશ્કર રાખી, બાકીનું સઘળું પાછું હિંદુસ્તાન ખાતે મોકલાવી દીધું.

અફ્‌ગાન લોકો બાકી રહેલાં લશ્કરને ઘણો ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા, અને વારંવાર તેમની જોડે નાની નાની લડાઇઓ થતી. દોસ્ત મહમદ એક લશ્કર લઇ શાહસુજા સામે લડવા આવ્યો, પરંતુ તેનો કર્નેલ

પરવાનની લડાઇ ૧૮૪૦.

સેલે પરવાન આગળ ૧૮૪૦ માં પરાજ્ય કર્યો જેથી તે આખરે મિ૦ મેકનોટનને શરણ ગયો, જેણે તેને માન આપી પોતાની સાથે થોડોક વાર રાખીને પછી કલકત્તે મોકલાવ્યો, જ્યાં તેને એક સારૂં પેન્શન આપતું કર્યું.

કાબુલમાં દંગો ૧૮૪૧.

લગભગ બે વરસ સુધી અફ્‌ગાનિસ્તાનમાં શાંતી રહી, પણ અંગ્રેજી લશ્કરની ખરાબ વર્તણુક અને ખીબર ઘાટ વેપાર માટે ખુલ્લો રાખવાને આપવા કહેલા પૈસા ઓછા કરવાથી ૧૮૪૧ માં કાબુલમાં એક દંગો થયો. આ દંગોનો ઉશ્કેરનાર દોસ્ત મહમદનો છોકરો અકબરખાં હતો. રોબર્ટ સેલને હિંદુસ્તાનમાં આવતાં વાટમાં બળવાખોરોથી બહુ નુકસાન ખમવું પડયુ તેથી તે ઘણી મુસિબતે જલાલાબાદમાં દાખલ થઇ ત્યાંનો કિલ્લો સમરાવી પોતાનો બચાવ કરતો બેઠો. એટલામાં કાબુલમાં બળવારોએ સર એલેકઝાન્ડર બર્ન્સ અને બીજા અમલદારોને કાપી નાંખ્યા.

બર્ન્સ અને મેકનોટનને મારી નાંખ્યા

સર વિલ્યમ મેકનોટનને અને તેના સાથીઓને અકબરખાંએ સલાહ કરવાને બાહાને દગાથી મારી નાંખ્યા, અને બીજાઓને જલાલાબાદ સહીસલામત લઇ જવાનુ વચન આપી કેદ કરયા. જેઓ કેદી થયા હતા તેમાં સેલ, મેકનોટન અને કેટલાક અમલદારોની બૈરીઓ પણ હતી. બાકીના

ડોકટર બ્રાઇડન.

શાહસુજાને મારી નાંખ્યો ૧૮૪૨.

લગભગ ૧૬૦૦૦ માણસો નાસભાગમાં પડી હિંદુસ્તાન ખાતે આવવા નિકળી પડ્યાં. રસ્તામાં આ ખુની અફ્‌ગાનોથી તેમજ ઠંડીથી તેમને એટલું તો દુ:ખ ખમવું પડયું, કે તેમનામાંથી ડોકટર બ્રાઇડન માત્ર સહી સલામત જલાલાબાદ જઇ પુગ્યો, અને ૧૨૦ કેદી શિવાય બાકીના સઘળાં

મરણ પામ્યાં. શાહસુજાને બળવાખોરોએ ૧૮૪૨ માં મારી નાંખ્યો, અને તેનું મુડદું કોઇ ખાઇમાં નાંખી દીધું.

આ વખતે સેલ સરદાર જલાલાબાદમાં, પોલક પેશાવરમાં, અને નોટ કંદહારમાં પોતાના લશ્કર સહિત હતા. ઇ. સ. ૧૮૪૨માં લોર્ડ

લોર્ડ એલેન્બરો ૧૮૪૨–૧૮૪૪.

ઓકલાન્ડ હિંદુસ્તાન છોડી ગયો, અને તેની જગ્યાએ લોર્ડ એલેન્બરો ગવરનૅર જેનરલ થઇ આવ્યો. તેણે ગએલી આબરૂ પાછી મેળવવાને ચાંપતા ઉપાયો લીધા.

રોબર્ટસેલ જલાલાબાદમાં હતો તેને મારી કાઢવાને અકબરખાં પોતે એક લશ્કર લઇ ગયો; પણ આ બાહાદુર સરદારે પોતાનાં થોડાં માણસથી તેને હરાવી નસાડી મેલ્યો. રોબર્ટસેલને મદદ આપવાને જેનરલ પોલકને મોકલ્યો. આ સરદાર ખૈબરઘાટને રસ્તે જતાં દુશ્મનો રસ્તો રોકી બેઠા હતા તેમની સામે ઘણી ચાલાકીથી લડયો, અને તેમને પાહાડની બન્ને બાજુપરથી વિખેરી નાંખી જલાલાબાદમાં સેલના લશ્કર સાથે મળી ગયો. જલાલાબાદથી આ બન્ને લશ્કર આગળ ચાલ્યાં; અકબરખાં તેમની સામો એક મોટું લશ્કર લઇ પાછો લડવા આવ્યો,

ટેઝીનઘાટની લડાઇ ૧૮૪૨.

પણ ટેઝીનઘાટમાં તેના લશ્કરનો પરાજય થયો, અને પોલક તથા સેલ સરદારો વગર અટકાવે કુચ કાબુલમાં પેઠા (૧૮૪૨).

જેનરલ નોટ કંદહારમાંથી કાબુલ જવા નિકળ્યો. ગિઝનીથી આસરે

નોનીની લડાઇ ૧૮૪૨.

૨૦ મૈલ દૂર નોની આગળ જતાં ગિઝનીનો સૂબો સમસુદીનખાં પોતાનું ૧૨૦૦૦ બાર હજાર માણસનું લશ્કર લઇ તેની સામે લડવા આવ્યો. એક ભારે લડાઇ થઇ, જેમાં સમસુદીનખાં તદન હારી ગયો ૧૮૪૨. જેનરલ નોટ હવે આગળ ધસ્યો,

નૈદાનની લડાઇ ૧૮૪૨.

પણ સમસુદીનખાં પાછો એક મોટું લશ્કર લઇ નૈદાન આગળ લડવા આવ્યો, અને નોટે પાછો તેનો પરાજય કર્યો. આ પછી જેનરલ નોટ, પોલક અને સેલના લશ્કર જોડે કાબુલમાં મળી ગયો.

અકબરખાં આવી હારો થવાથી ઘણો ગુસ્સામાં આવ્યો, અને અંગ્રેજી કેદીઓને તુર્કસ્તાનમાં ખુલૂમ ખાતે બંદીવાન કરવાનો, અથવા તેમને ગુલામો તરીકે ત્યાં વેચી નાખવાનો હુકમ કર્યો. આ બંદીવાનો સલીહ મહમદ નામના સરદારના હાથમાં હતા. આ સરદારને અંગ્રેજોએ લાંચ આપી તેમને છોડવ્યા, અને તેમની સલામતીને માટે કર્નલ રિચમન્ડ અને પાછળથી સેલ એક લશ્કર લઇ તેમને સાંમે મળવા ગયા, અને ખુશાલીના પોકાર સાથે તેમને કાબુલ લઇ આવ્યા.

અફગાનો હવે કાબુલની ઉત્તરે ઇસ્તલિફ શેહેરમાં નાસી ગયા; પણ
ઇસ્તલિફ લૂંટયું ૧૮૪૨. પોલકે તેમને ત્યાંથી પણ મારી નસાડી મેલ્યા. આ જગ્યામાંથી ૧૮૪૧માં અંગ્રેજોનો ચોરી લીધેલો લગભગ સઘળો સામાન તેને પાછો મળી આવ્યો.

શાહ સુજાને બળવાખોરોએ મારી નાંખ્યો હતો, તેથી હવે અંગ્રેજોને કાબુલમાં લાંબો વખત રહેવાની જરૂર રહી નહીં, અને આબરૂ સહિત પાછા ફર્યા; પણ અફગાનોને તેમના પાપી કામને માટે શિક્ષા કરવાના વિચારથી ઔરંગઝેબના વખતમાં પ્રખ્યાત શિલ્પશાસ્ત્રી અલિમર્દાનખાંએ બાંધેલું મોટું બજાર તેઓએ બાળી નાંખ્યું. આ બજાર વેપારનું મોટુ મથક હતું. તે ૬૦૦ ફુટ લાંબું હતું ને તેમાં ૨૦૦૦ દુકાનો હતી. આજ બજારમાં મિ૦ મેકનોટનના મુડદાંને ખુલ્લું મુકી અંગ્રેજોને અપમાન કર્યું હતું. સઘળું અંગ્રેજી લશ્કર હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી લોર્ડ એલેન્બરોએ દોસ્ત મહમદ અને બીજા કેદીઓને છોડી મેલ્યા, અને લડાઇનો અંત આણ્યો.

દોસ્ત મહમદ મરણ પામ્યો ૧૮૬૩. દોસ્ત મહમદ પાછો અફગાનિસ્તાનની ગાદીએ બેઠો અને ૧૮૬૩માં મરણ પામ્યો. એને ૧૬ છોકરા હતા. તેઓ ગાદી માટે માહોમાંહે લડ્યા, અને આખરે શિરઅલ્લી નામના છોકરાએ ૧૮૬૮માં રાજગાદી મેળવી.

બાબ ૧૩ મો.

સિંધમાં લડાઇ ૧૮૪૨–૧૮૪૩.

ઇ. સ. ૧૭૮૬માં મિરફતેહખાં નામના એક બલુચિસ્તાનના સરદારે સિંધપર હુમલો કરી તે જીતી લીધું હતું, અને ત્યાંના રહેવાસીઓ ઉપર ભારે જુલમ ગુજાર્યો હતો. સિંધના ત્રણ ભાગ હતા:—૧–હૈદ્રાબાદ, ૨–ખેરપુર, ૩–મિરપુર; અને એ ત્રણે પર અકેકો અમલદાર જે અમીરને નામે ઓળખાતો તે રાજ ચલાવતો. આ અમીરો જોડે વેપાર ચલાવવાને અંગ્રેજ સરકારે આગળ ઘણી કોશેશ કરી હતી પણ તેઓ કાંઇ સમજ્યા નહીં હતા.

સિંધના ત્રણ ભાગ— ૧.–હૈદ્રાબાદ, ૨.–ખેરપુર, ૩.–મિરપુર.

લડાઇનાં કારણ—૧. સિંધુ નદીપર વગરજકાતે અંગ્રેજોને વેપાર કરવા દેવાની, અને હૈદ્રાબાદમાં રેસિડન્ટ' અને મદદ વાસ્તે લશ્કર રાખવાની જે સંધી કબુલ કરવા તેમને ફરજ પાડી હતી, તે સંધી અમીરો તોડી નાંખવા માંગતા હતા.

૨. અફ્ગાનિસ્તાનની લડાઇ વખતે અંગ્રેજી લશ્કરને તેઓએ ઘણી હરકત કરી હતી, અને તેઓ અંગ્રેજો સામે દ્વેષભાવ રાખતા જણાયા, તેથી ત્યાંના રેસિડન્ટ સર જેમ્સ ઑટ્રેમને વધારે સખત સંધી કબુલ કરાવવાની જરૂર પડી. આથી તેમને ઘણો ગુસ્સો લાગ્યો.

૩. સખત સંધીઓ પણ કબુલ કરીને તેઓએ રેસિડન્ટના મકાનપર એકદમ હલ્લો કરયો. આથી લડાઇ જાગી.

અમીરોએ રેસીડન્ટના મકાનપર ઓચિંતો હુમલો કર્યો, ત્યારે ત્યાંના સિપાઇઓ તેમની સામે થોડીકવાર બાહાદુરીથી લડ્યા, પણ તેમની સંખ્યા ઘણીજ થોડી હોવાથી અંતે તેમને સિંધુ નદીપર એક અંગ્રેજી આગબોટમાં નાસી જવું પડયું.

અમીરોની આવી અઘટિત વર્તણુકને લીધે ગવર્નર જેનરલ લોર્ડ એલેન્બરોએ સર ચાર્લસ નેપિઅરને એક લશ્કર આપી સિંધપર મોકલ્યો. આ સરદારે ૧૮૪૩માં મિયાની* આગળ તેમને હરાવ્યા. આથી ખેરપુર અને હૈદ્રાબાદના ૭ અમીરો તેને શરણ ગયા.

હૈદ્રાબાદની લડાઇ ૧૮૪૩.

મિરપુરનો અમીર શિરમહમદ તાબે થયો નહીં, તેથી એજ વરસમાં સર ચાર્લસ નેપિઅરે તેને હૈદ્રાબાદ આગળ હરાવ્યો, અને મિરપુર તથા અકબર પાદશાહની જન્મભૂમિ અમરકોટ જીતી લીધાં. આ બે લડાઇઓથી સિંધની લડાઇનો અંત આવ્યો. અમીરોએ ત્યાં પોતાની પ્રજા ઉપર બહુ જુલમ ગુજાર્યો હતો, માટે એ આખો પ્રાંત ખાલસા કર્યો, અને અમીરોને સારૂં પેન્શન આપી બનારસ મોકલ્યા.

સિંધ ખાલસા થયું ૧૮૪૩.

બાબ ૧૪ મો.

ગ્વાલિયરમાં લડાઇ ૧૮૪૩.

લડાઇનું કારણ:—

દોલતરાવ સિંધિઆ ૧૮૨૭ માં અપુત્ર મરણ પામ્યો. તેની વિધવા મહારાણીએ ૧૮૩૩ સુધી તેણીના દત્તક જંકોજીને નામે રાજ કારભાર ચલાવ્યો જે વરસમાં જંકોજીએ પોતે ઉમરે પુગ્યાથી રાજ ચલાવવા માંડયું જંકોજી પણ ૧૮૪૩માં અપુત્ર મરણ પામ્યો, તેથી તેની ગાદીએ તેના દત્તપુત્ર ભગીરત રાવને બેસાડયો. આ બાળ રાજાની વતી રાજ કારભાર ચલાવવાને મહારાણી અને (જંકોજીના મામા) મામાસાહેબ વચ્ચે કજીયો થયો. અંગ્રેજી રેસિડન્ટે મામાસાહેબની પક્ષ કરી, તેથી

જંકોજી. **ભગીરતરાવ.** **મામાસાહેબ.**

* મિયાની—હૈદ્રાબાદથી ૬ મૈલ દૂર.

મહારાણી અને તેણીના મિત્રોએ આ રેસિડન્ટને પણ ગ્વાલિયર-માંથી કાઢી મેલ્યો.

લોર્ડ એલેન્બરોને આ સબબને લીધે લડાઇ કરવાની જરૂર પડી.

૧૮૪૩—સર હ્યુ ગોફ અને લોર્ડ એલેન્બરો પોતે એક મોટું **મહારાજપુરની લડાઇ ૧૮૪૩.** લશ્કર લઇ ગ્વાલિયર ભણી ગયા. મહારાજપુર* આગળ એક મોટી લડાઇ થઇ, તેમાં મરાઠી ફોજનો પરાજય થયો. એજ દિવસે જનરલ ગ્રે, જેને એક લશ્કર આપી બીજે **પનિઆરની લડાઇ ૧૮૪૩.** રસ્તેથી ત્યાં મોકલ્યો હતો, તેણે પણ પનિઆર† આગળ બીજી મરેઠી ફોજને હરાવી. આ હારોથી સિંધિઆની તોપો, દારૂગોળો સર્વે અંગ્રેજોને હાથ આવ્યું; આથી મહારાણીએ તેમની જોડે સલાહ કરી.

સલાહની સરતો—૧. મહારાજા ઉમરનો થાય ત્યાંસુધી રાજ કારભાર એક પંચ નિમવામાં આવે તે ચલાવે.

૨. ગ્વાલિયરમાંનું અંગ્રેજી લશ્કર વધારવું, અને સિંધિઆએ રેસિડન્ટના કહ્યા પ્રમાણે ચાલવું.

૩. અંગ્રેજોનું દેવું સિંધિઆએ જલદી ભરી દેવું.

બાબ ૧૫ મો.

પંજાબમાં પેહેલી લડાઇ ૧૮૪૫–૧૮૪૭.

શીખ લોકો—જેમ મરેઠા લોકો વિશે અલાઉદ્દીન ખુનીએ તેમના દેશ પર ચઢાઇ કરી ત્યારથી આપણે જાણવા લાગ્યા, તેમજ શીખ લોકો **નાનક જન્મ્યો ૧૪૬૯.** બાબરના વખતથી જાણમાં આવ્યા. એમના ધર્મનો સ્થાપનાર નાનક ઇ. સ. ૧૪૬૯ માં લાહોરમાં જન્મ્યો હતો. એ એક સુધારો કરનાર હિંદુ ભક્ત હતો. એક ઇશ્વરને માનવો, જાતિભેદ કાઢી નાખવો, અને સારાં કામો કરવાં, એ એનો બોધ હતો. આ ધર્મમાં ઘણા લોકો ભળ્યા, અને બાબરના રાજથી તે શાહજહાંના રાજ સુધીમાં તેઓ ઘણા સલાહ સંપથી રહ્યા; પણ ઔરંગઝેબના વખતથી તેઓ મુસલમાનોના વેરી થયા, કારણકે એ પાદશાહે તેમને ઘણું દુઃખ દીધું, અને તેમના મુખ્ય સરદારને અપમાન કરી મારી નાંખ્યો. નાનક પછી તેના દશમાં ચેલા **ગુરૂગોવિંદ.** ગુરૂગોવિંદે મુસલમાનો પર વેર લેવાના ઉપાયો લીધા, પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહીં, અને ઔરંગઝેબે તેના છોકરાઓને પકડી

---

* મહારાજપુર—ગ્વાલિયરની ઉત્તરે.

† પનિઆર—ગ્વાલિયરની દક્ષિણે.

મારી નાખ્યાં. ગુરૂગોવિંદ આવાં મોટાં સંકટથી ગાંડો થઇ મરણ પામ્યો, પણ તેના ચેલાઓ નિરાશ થયા નહીં. ઔરંગઝેબના મરણ સુધી તેઓ પહાડોમાં રહ્યા; અને પછી રફતે રફતે તેઓ પંજાબના ધણી થઇ પડયા. રણજીતસિંહ એમના રાજનો સ્થાપનાર હતો, અને તે ઇ. સ. ૧૭૮૦ માં જન્મ્યો હતો. એના વખતમાં પંજાબમાં જે જુદાં જુદાં ૧૨ સ્વતંત્ર રાજ્યો હતાં તે બધાંને એક કરી એણે એક પ્રબળ રાજ કીધું. રણજીતસિંહ પેહેલાં અહમદશાહ અબદલીના પૌત્ર ઝમાનશાહનો નિમેલો લાહોરનો હાકેમ હતો. એનું લશ્કર ફ્રેન્ચ તથા ઇટાલિયન અમલદારોથી કવાયત પામ્યું હતું.

રણજીતસિંહ.

ઇ. સ. ૧૮૩૯ માં રણજીતસિંહના મરણ પછી તેના રાજમાં અવ્યવસ્થા થઇ. રણજીતસિંહ પછી તેનો મંદ બુદ્ધિનો કુંવર કરકસિંહ રાજા થયો. તે પણ કોઇએ તેને ઝેર દેવાથી ૧૮૪૦ માં મરણ પામ્યો. એની પછી એનો છોકરો નિહાલસિંહ ગાદીએ આવ્યો, પણ તેજ દિવસે કંઇ અકસ્માતથી તે મરણ પામ્યો, તેથી તેના કાકા શેરસિંહે ગાદી લીધી. ઇ. સ. ૧૮૪૩માં રણજીતસિંહના પ્રધાન ધ્યાનસિંહે શેરસિંહ તેમજ તેના છોકરાને મારી નખાવ્યા. આથી બે વરસ સુધી રાજમાં ભારે બખેડા થયા, અને ૧૮૪૫માં રણજીતસિંહની માનિતી રાણી ચાંદકુંવરે પોતાના છોકરા ધુલીપસિંહના નામની દુવાઇ ફેરવી. રાજા નાની વયનો હોવાથી રાજ કારભાર ચલાવવાને એક સભા ઠેરવી. આ સભા શીખ લશ્કરને પોતાના કબજામાં રાખી શકી નહીં. સિપાઇઓ લડવાને આતુર થઇ રહ્યા, અને તેમણે અંગ્રેજી રાજ પર હુમલો કરવાનો ઠરાવ કર્યો.

કરકસિંહ ૧૮૩૯. **નિહાલસિંહ ૧૮૪૦.** **શેરસિંહ ગાદીએ બેઠો ૧૮૪૦-૪૩.** **ધ્યાનસિંહ ૧૮૪૩-૪૫.** **ધુલીપસિંહ ૧૮૪૫.**

હેન્રિ હાર્ડિંજ ૧૮૪૪-૧૮૪૮. લોર્ડ એલેન્બરો પછી સર હેન્રિ હાર્ડિંજ ગવરનર જેનરલ થઇ આવ્યો ૧૮૪૪. એ ઘણો અનુભવી લડવૈયો હતો, અને સ્પેન સાથેની લડાઇમાં એનો એક હાથ કપાઇ ગયો હતો. એણે શીખ લોકનું જોર ઘણું વધેલું જોઇ મીરત અને સતલજ નદીની વચ્ચે ૩૨૦૦૦ માણસનું લશ્કર ભેગું કર્યું.

લડાઇનું કારણ—શીખ લોકે સતલજ નદી ઓળંગી એકાએક અંગ્રેજનાં થાણાં ફિરોજપુર* પર હુમલો કર્યો.

* ફિરોજપુર—સતલજ નદી આગળ.

મુદકીની લડાઇ ૧૮૪૫.

સર હ્યુગોફ લશ્કર લઇ તેમની સામો થયો. બન્ને લશ્કર ફિરોજપુરથી આશરે ૨૦ મૈલ દૂર મુદકી આગળ સામ સામા થયાં. અંગ્રેજી લશ્કર ૧૧૦૦૦ માણસનું હતું, અને શીખ લોકનું લાલસિંહની સરદારી નીચે ૩૦૦૦૦ નું હતું. આ લડાઇમાં શીખ લોકોનો પરાજય થયો, અને તેમની ૧૭ તોપો અંગ્રેજોના હાથમાં આવી ૧૮૪૫. જલાલાબાદનો વીર સર રોબર્ટસેલ જેણે અફગાન લોક સાથની લડાઇમાં ઘણી બહાદુરી બતાવી હતી તે આ લડાઇમાં માર્યો ગયો.

ફિરોજ શેહેરની લડાઇ ૧૮૪૫.

બીજી મોટી લડાઇ ફિરોજ શેહેર* આગળ ૧૮૪૫ માં થઇ. આ વખતે ગવર્નર જેનરલ પોતે હ્યુગોફના લશ્કર સાથે ગયો અને ૫૦૦૦ માણસની મદદ મળતાંજ ગોફ સરદારે શીખ લોક પર હુમલો કર્યો. લડાઇ આખી રાત ચાલી, અને શીખ લોકે અંગ્રેજી લશ્કરના ઘણાક માણસો માર્યા; પણ પ્રભાતે સર હેન્રી હાર્ડિંજે લશ્કર લઇ ડાબી બાજુએથી, અને સર હ્યુગોફે જમણી બાજુએથી દુશ્મનો પર હલ્લો કર્યો, અને તેમને હરાવ્યા. અંગ્રેજોની જીત થઇ ખરી, પણ લશ્કર થાકી જવાથી, અને દારૂગોળો ખૂટી જવાથી, ભાગી જતા દુશ્મનોની પૂઠે તેમનાથી જઇ શકાયું નહીં.

બદ્દીવાલની લડાઇ ૧૮૪૬.

શીખ લોક હાર્યા છતાં નાઉમેદ થયા નહીં. એક મહિનાની અંદર તેઓ પાછા સતલજ નદી ઓળંગી અંગ્રેજો સામા લડવા આવ્યા ૧૮૪૬. આ વખતે એમનું લશ્કર ઘણું મોટું હતું. એમને આગળ વધતા અટકાવવાને સર હેરિ સ્મિથને મોકલ્યો. લુદિઆના તરફ જતાં બદ્દીવાલ આગળ શીખ સરદાર ગુલાબસિંહે એકાએક અંગ્રેજી લશ્કર પર હુમલો કર્યો, તેથી અંગ્રેજોને ઘણી હાનિ પોહોંચી. થોડા દિવસ પછી લશ્કર કુમકે આવી પોહોંચતાંજ

અલિવાલની લડાઇ ૧૮૪૬.

અલિવાલ† આગળ શીખ લોક પર સર હેરિ સ્મિથે પાછો હુમલો કર્યો, અને તેમને હરાવ્યા. અંગ્રેજોએ તેમનો સર્વે સરસામન તેમજ ૫૬ તોપો જીતી લીધી.

હવે સર હ્યુગોફ અને હેરિ સ્મિથના લશ્કરો સાથે મળી જઇ સતલજ નદી ઓળંગી આગળ વધ્યાં. એમને આગળ વધતા અટકા-

---

* ફિરોજ શેહેર—મુડકીથી ૧૦ મૈલ દૂર.

† અલિવાલ—ફિરોજપુરની પૂર્વે.

સોબ્રોનની લડાઇ ૧૮૪૬. વવાને શીખ લોકોનું લશ્કર સોબ્રોન* આગળ સામું થયું. એમનો સરદાર વૃદ્ધ શામસિંહ હતો. સર હ્યુગોફે તેમની ઉપર હુમલો કર્યો. શીખ લોકો મરણિયા થઇ ઘણા કલાક સુધી લડયા. બન્ને તરફના હજારો માણસો માર્યા ગયાં. અંતે શામસિંહ બહાદુરીથી લડતાં રણમાં પડયો, અને શીખ લોક હિમ્મત હારી નાસવા લાગ્યા ૧૮૪૬. અંગ્રેજી લશ્કર આથી લાહોર તરફ ધસી ગયું, અને શીખ લોકને સલાહ કરવાને ફરજ પાડી.

લાહોરની સલાહ ૧૮૪૬. **લાહોરની સલાહની સરતો**—૧. બિઆસ અને સતલજ નદીની વચ્ચેનો જલંધર દોઆબનો પ્રાંત અંગ્રેજોને આપવો.

૨. લડાઇના ખરચ બદલ ૧ કરોડ ૫૦ લાખ રૂપીઆ આપવા.

૩. લાહોરની ગાદીએ રણજીતસિંહનો બાળકુમાર રહે, પણ તે ઉમરે પુગે ત્યાં (૧૮૫૪) સુધી રાજનો સઘળો વહિવટ ત્યાં રાખેલા અંગ્રેજી રેસિડન્ટની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે.

૪. લાહોરમાં એક અંગ્રેજી લશ્કર રાખવું.

૫. જમુનો રાજા ગુલાબસિંહ જે એક શ્રીમંત અને વગવાળો સરદાર હતો, તેની પાસેથી પૈસાની અમુક રકમ લઇ તેને કાશ્મિર અને તેની આસપાસની જગ્યાનો રાજા કબુલ કરવો.

સર હેન્રી હાર્ડિંજ અને સર હ્યુગોફને તેમની બાહાદુરીને માટે ઉમરાવની પદવી મળી, અને જેનરલ સ્મિથને બેરોનેટનો ઇલકાબ મળ્યો. સર હેન્રી હાર્ડિંજ ૧૮૪૮ માં ઇગ્લાંડ ગયો, અને તેની

લોર્ડ ડેલહૌસી ૧૮૪૮–૧૮૫૬. જગ્યાએ લોર્ડ ડેલહૌસી આવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૪૬ માં કાશ્મિરમાં ચાંદકુંવર અને લાલસિંહની ઉશ્કેરણીથી ગુલાબસિંહ સામે લોકોએ બંડ ઉઠાવ્યું પણ તે તુરત સમી ગયું, અને એ બંન્નેને લાહોરની બાહેર લઇ જવામાં આવ્યાં.

બાબ ૧૬ મો.

પંજાબમાં બીજી લડાઇ ૧૮૪૮–૧૮૪૯.

લડાઇનું કારણ—મુલતાનનો સુબો લાલમુળરાજ લાહોરમાંથી અંગ્રેજી ફોજને કાઢી મેલવાને શીખ લોકો સાથે કાવત્રાં કરતો જણાયો; આથી તેને ત્યાંથી કાઢી મેલી તેની જગ્યાએ સરદાર ખાનસિંગને નિમ્યો; અને તેને રાજ્યાભિષેક કરવાને મિ૦ વાન્સ એગન્યુ અને

* સોબ્રાન—ફિરોજપુરની ઉત્તરે સતલજ નદીના કિનારા પર.

એન્ડરસન અમલદારોને મોકલ્યા. શીખ લોકે તેમના મુલતાનમાં આવી પોહોંચતાંજ ફિસાદ ઉઠાવ્યો, અને તેમને કાપી નાંખ્યા. લાલમુળરાજે આ ખુન કરનારાઓને સારૂં ઇનામ આપ્યું એટલુંજ નહીં પણ અંગ્રેજો સામે લડવાને તૈયારી કરવા લાગ્યો.

આખું પંજાબ અંગ્રેજો સામે ઉઠેલું જોઇને લેફટનંટ એડવર્ડસ જે લીહા*માં હતો તેણે પઠાણ અને બીજાઓનું તુરત એક લશ્કર ઉભું કર્યું, અને ભાવલપુર†ના નવાબની મદદ મેળવી, કર્નલ કોર્ટલેન્ટ જે દેરાઇસ્માએલ‡માં હતો, તેના લશ્કર સાથે પોતાનું લશ્કર જોડી નાંખ્યું.

કિનેરીની લડાઇ ૧૮૪૮. ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં શીખ લોકે આ ભેગાં થયલાં લશ્કર પર હુમલો કર્યો; પણ મુલતાનથી આસરે ૨૦ મૈલ દૂર કિનેરી આગળ તેમનો પરાજય થયો. થોડા દિવસ પછી સદુસેન¶ આગળ એક બીજી મોટી લડાઇ થઇ, તેમાં લાલમુળરાજ હારી ગયો.

સદુસેનની લડાઇ ૧૮૪૮.

પછી જેનરલ વિશનું લશ્કર કુમકે આવતાંજ અંગ્રેજોએ મુલતાન પર ઘેરો ઘાલ્યો; પણ શેરસિંગ સરદાર જે પેહેલાં અંગ્રેજોનો મિત્ર થઇ રહ્યો હતો તે આ વખતે તેમને છોડી દેઇ ૫૦૦૦ માણસના લશ્કર સાથે દુશ્મનને જઇ મળ્યો, તેથી આ ઘેરો ઉઠાવી લેવાની જેનરલ વિશને ફરજ પડી. આ અંગ્રેજ સરદાર મુલતાનથી સાત મૈલ દૂર પડાવ નાંખી બીજાં લશ્કરની રાહ જોતો બેઠો.

રામનગરની લડાઇ ૧૮૪૯. એટલામાં લોર્ડ ગોફે લાહોર તરફ લશ્કર સાથ કુચ કરી. શીખ લોકો રામનગર§ આગળ છાવણી કરી બેઠા હતા, ત્યાંથી લોર્ડ ગોફે લડાઇ કરી તેમને ચિનાબને બીજે કાંઠે હાંકી કાઢયા ૧૮૪૯.

લાલમુળરાજ શરણ થયો ૧૮૪૯. જેનરલ વિશે મુંબઇથી મદદ મલતાંજ પાછો મુલતાન પર ઘેરો ઘાલ્યો અને તે જીતી લીધું. મુળરાજ અંગ્રેજો સામો ઘણીવાર લડયા પછી અંતે શરણે થયો ૧૮૪૯. આ શીખ સરદારને વાન્સ એગન્યુ અને એન્ડરસનને મારી નખાવવાને માટે લાહોરમાં જન્મપર્યંત કેદ રાખ્યો. મુલતાનમાં બંદોબસ્ત રાખવાને જેનરલ એડવર્ડસને થોડાંક લશ્કર સાથે રાખ્યો, અને બાકીનું બીજું લશ્કર લેઇ. જેનરલ વિશ લોર્ડ ગોફના

* લીહા—સિંધુ નદી આગળ. † ભાવલપુર—સતલજ નદી પર.
‡ દેરાઇસ્માએલ—લીહાની ઉત્તરે સિંધુ નદી પર.
¶ સદુસેન—મુલતાનની ઉત્તરે. § રામનગર—ચિનાબ નદી પર.

ચિલિઅનવાલાની લડાઇ ૧૮૪૯. લશ્કર સાથે મળી ગયો. લોર્ડ ગોફ શેરસિંગના લશ્કર સામે લડવાને ચિલિઅનવાલા* આગળ ગયો. અહિંયાં એક મોટી લડાઇ થઇ ૧૮૪૯. શીખ લોકને ત્યાંથી હરાવી હાંકી કાઢ્યા, અને તેમની ૪૦ તોપો જીતી લીધી, પણ અંગ્રેજી લશ્કરને બહુ ખમવું પડ્યું. તેમના ૩૮ અમલદારો તેમજ લગભગ ૬૦૦ સિપાઇઓ માર્યા ગયા, અને ૧૬૦૦ માણસ જખમી થયાં.

આ માત્ર નામની ફતેહથી હિંદુસ્તાનના તેમજ ઇંગ્લાંડના લોકના મન બહુ વ્યાકુળ થયાં, અને લોર્ડ ગોફને તેની હુલડાઇ અને અવિચારી કામને માટે ઠપકો આપી લશ્કરનું ઉપરીપણું સિંધ જીતનાર સર ચાર્લ્સ નેપિઅરને આપ્યું.

ગુજરાતની લડાઇ ૧૮૪૯. સર ચાર્લસ નેપિઅર ઇંગ્લાંડથી લશ્કર સહિત આવી પોહોંચ્યો તે પેહેલાં લોર્ડ ગોફે શીખ લોકો સાથે ગુજરાતમાં† એક બીજી મોટી લડાઇ કરી ૧૮૪૯. આ લડાઇમાં શેરસિંગની પૂર્ણ હાર થઇ, અને લોર્ડ ગોફે પોતાની ચિલિઅનવાલાની લડાઇમાં ગએલી આબરૂ પાછી મેળવી. ગુજરાતની લડાઇથી શીખ લોક સાથની લડાઇનો અંત આવ્યો; અને ૧૬૦૦૦ શીખ લોકો પોતાનાં હથિયાર છોડી દેઇ શરણ થયા.

દોસ્ત મહમદ. શીખ લોકોએ દોસ્ત મહમદને પેશાવર આપી દેવાની કબૂલાતે અફગાન લશ્કરની મદદ માંગી હતી, તે લશ્કર પણ આ લડાઇમાં હારી જવાથી નાસી ગયું;

જેનરલ ગિલ્બર્ટ. અને તેની પાછળ જેનરલ ગિલ્બર્ટ છેક ખૈબરઘાટ સુધી ગયો, અને તેમને પંજાબમાંથી હાંકી કાઢ્યા.

પંજાબ અંગ્રેજી રાજ સાથ જોડી નાંખ્યું ૧૮૪૯. ૧૮૪૯ના માર્ચ મહિનાની ૨૯ મી તારીખે પંજાબ અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી દીધું, અને મહારાજા ધુલીપસિંહને ૩૫,૮૦,૦૦૦ નું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું.

કોહ-ઇ-નુર. અંગ્રેજોને પંજાબમાંથી જે લૂટ મળી તેમાં કોહ-ઇ-નુર નામનો દુન્યામાં સર્વથી મોટો હીરો હતો, જે હાલ ઇંગ્લાંડની મહારાણીજીની પાસે છે. એ હીરો પેહેલાં માળવાના કોઇ રાજાનો હતો, જેના હાથમાંથી લોદી વંશના રાજાઓના, અને પછી અહમદશા અબદલી, પછી શાહસુજા, અને છેલ્લાં રણજીતસિંહના હાથમાં આવ્યો હતો.

---

* ચિલિઅનવાલા—જેલમ અને ચિનાબ નદીની વચ્ચે,

† ગુજરાત—લાહોરની ઉત્તરે ૬૦ મૈલ પર,

બાબ ૧૭ મો.

બ્રહ્મી લોક સાથે બીજી લડાઇ–૧૮૫૨–૧૮૫૩.

લડાઇનું કારણ—રંગુનના સૂબાએ કેટલાક અંગ્રેજી વેપારીઓ સાથે માઠી ચાલ ચલાવી, અને ત્યાંના બે અંગ્રેજી વહાણોના કપ્તાનોને અપમાન કર્યું. આવાની દરબારે એ માટે કાંઇ બંદોબસ્ત કરી પાધરો જવાબ વાળ્યો નહીં, તેથી લડાઇ થઇ.

નૌકાપતિ લેમ્બર્ટ અને જેનરલ ગોડવિન એ બંનેએ રંગુન અને આસપાસની જગ્યાપર હુમલા કર્યા. થોડા મહિનામાં પેગુ, અથવા રંગુનથી પ્રોમ સુધીનો મુલક તેમણે જીતી લઇ અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી દીધો ૧૮૫૨. આ પ્રમાણે પેહેલી અને બીજી બ્રહ્મી લોક સાથની લડાઇમાં અંગ્રેજોએ આરાકાન, તેનાસરિમ, અને તેમની વચ્ચેનો મુલક પેગુ જીતી લીધા.

પેગુ જીતી લીધો ૧૮૫૨.

ઇ. સ. ૧૮૫૩ના જુન મહિનામાં આ લડાઇનો અંત આવ્યો, અને રાજા સાથ સંધી થઇ.

સલાહની સરતો—૧. રાજાએ બધા અંગ્રેજ તરફના કેદીઓને છોડી મેલવા.

૨. પેગુ અંગ્રેજોને આપવો.

પ્રકરણ ૯ મું.

હિંદુસ્તાનમાં બળવો. ૧૮૫૭.

અર્લ કેનિંગ ૧૮૫૬–૧૮૬૨. લોર્ડ ડેલહોસી પછી અર્લ કેનિંગે ૧૮૫૬–૬૨ સુધી ગવર્નર જેનરલ તરીકે રાજ્ય કારભાર ચલાવ્યો.

ઇરાન જોડે લડાઇ—ઇ. સ. ૧૮૫૬માં અંગ્રેજોએ ઇરાન જોડે લડાઇ કીધી. ઇરાનના શાહે જ્યારે રૂશિઆની ઉસ્કેરણીથી હેરાત જીતી લેવાને ૧૮૩૭માં ચઢાઇ કરી હતી ત્યારે અંગ્રેજો તેની સામે થયાથી તેને પાછું ફરવું પડયું હતું. આ વખતથી શાહ અંગ્રેજોપર ગુસ્સે થયો હતો; અને ૧૮૫૬માં અંગ્રેજો સામે આડી ચાલ ચલાવવા લાગ્યો. આંથી જેનરલ સર જેમ્સ ઔટ્રેમને ઇરાનપર ચઢાઇ કરવા મોકલ્યો. આ સરદારે તુરત બુશાયર જીતી લીધું અને આગળ વધ્યો, એટલામાં શાહે માફ માગી, અને અંગ્રેજો સાથે સંધી કરી ૧૮૫૭.

હેરાત પર ચઢાઇ ૧૮૩૭.

બુશાયર જીતી લીધું ૧૮૫૬.

આ સંધી પેરિસમાં થઇ, તેમાં શાહે હેરાત તથા અફ્ગાનીસ્તાન ઉપર દાવો કરવો નહીં, એવી કબૂલાત આપી.

ચિન સાથે લડાઇ ૧૮૫૭. **ચિન સાથે લડાઇ ૧૮૫૭**–ચિની સરકાર અંગ્રેજો સાથે અદાવત રાખી તેમને માઠું લાગે એવી રીતે વર્તી, અને કંતાનના હાકેમે તો સઘળા અંગ્રેજોને કાપી નાંખવાનો હુકમ કર્યો. આથી લોર્ડ એલજીનની સરદારી નીચે એક લશ્કર ઇંગ્લાંડથી મોકલવામાં આવ્યું. આ બાહાદુર સરદારે તુરત કંતાન ઉપર તોપનો માર ચલાવી ત્યાંના હાકેમને બંધીવાન કરી કલકત્તે મોકલ્યો, અહિંયાંથી હવે જ્યારે લશ્કર શેનધાઇ ઉપર ચાલ્યું ત્યારે રાજાએ સલાહ કરી, અને અંગ્રેજોને વેપાર કરવાની છુટ આપી. આ લડાઇ જ્યારે ચાલતી હતી, ત્યારે હિંદુસ્થાનમાં બળવો ઉઠયો. આ સાંભળતાંજ એલજીન સરદારે ચિનમાં લડવા થોડું લશ્કર રાખ્યું, અને બાકીનું હિંદુસ્થાન ખાતે મોકલી આપ્યું.

કંતાન જીત્યું ૧૮૫૭.

૧૮૫૭ના બળવાનાં કારણો--આ બળવાના ઘણાં જુદાં જુદાં કારણો આપવામાં આવેછે. પણ લોર્ડ ડેલહૌસીની દેશી રાજ્યો અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી દેવાની રાજનીતિ, તેમજ રાજ કારભારમાં જુદા જુદા ફેરફારો, સિપાઇ અને અમલદાર વચ્ચેનો અણબનાવ, અફ્ગાનિસ્તાનની લડાઇની વખતે અંગ્રેજોપર વિતેલી વિપત્તિ, દેશીઓને અંગ્રેજો ખ્રિસ્તી કરવા ધારે છે, એવો મૂર્ખાઇ ભરેલો વિચાર, તેમજ વળી દિલ્હીના પાદશાહની, બાજીરાવના દત્તક નાના સાહેબની, અયોધ્યા અને જહાંન્સીની બેગમોની, અને એવા બીજાઓની પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવવાની ધારણાથી કરેલી ઉસ્કેરણી, એ આબળવાનાં માનવા લાયક કારણો છે.

એન્ફીલ્ડ બંદુકો. ઇ૦ સ૦ ૧૮૫૭ માં દેશી લશ્કરમાં એન્ફીલ્ડ નામની બંદુકો દાખલ કર્યાથી હિંદુ તેમજ મુસલમાનોના મન ઉસ્કેરવાને અંગ્રેજોના દુશ્મનોએ એવી અફવા ઉડાવી કે તે બંદુકોના કાર્ટિજ (કારતૂસો) ને ગાય અને ડુક્કરની ચરબી લગાડેલી છે. બન્ને ધર્મવાળાએ આ વાત ખરી માનીને બળવો ઉઠાવ્યો.

બરાનપુરમાં બંડ. બરાનપુરમાં ૧૯મી બંગાળી પલટણે પેહેલાં બંડ કર્યું પણ તે પલટણને તુરત તોડી નાંખી. મીરતમાં મે મહિનાની ૧૦ મી તારીખે બળવાનો ભભૂકો ઉઠયો. ત્યાંના કેટલાક સિપાઇ-

મીરતમાં બંડ. ઓનેઅંગ્રેજ અમલદારોએ કેદ કર્યા, ત્યારે આખું મીરત તે સિપાઇઓના બચાવ માટે અંગ્રેજો સામું થયું; જે જે યુરોપિયન મળ્યા તેમને કાપી નાંખ્યા, અને પછી તેઓ દિલ્હી ગયા.

દિલ્હીમાં બંડ. દિલ્હીમાં પણ મે મહિનાની ૧૧ મી તારીખે બંડ ઉઠયું, અને ત્યાંના ઘણાક અંગ્રેજોને મોગલ વંશના છેલ્લા બાદશાહ મહમદ બાહાદુરશાહના દેખતાં કાપી નાંખ્યા. આ નિમકહરામ પાદશાહે બળવાખોરોને તેમ કરતાં અટકાવવાને, અથવા તો અંગ્રેજોને બચાવવાને, કંઇપણ ઉપાય લીધા નહીં. દિલ્હી બળવાખોરોને હાથ ગયાની જેવી ખબર બાહેર પડી, તેવીજ બંગાળા અને વાયવ્ય પ્રાંતોની પલટણોએ પોતાના અમલદારોને કાપી નાંખ્યા, અને તેઓ પણ બાહેર પડયા. એમને જોઇ ફિરોજપુર, કાનપુર, જહાંન્સી, શાહજહાંપુર, બનારસ, અલાહબાદ, મોરાદાબાદ, જલંધર, બેરિલી, અને બીજી ઘણીક જગ્યાઓમાં બળવા ઉઠયા.

પંજાબમાં સરજોન લોરેન્સ. માત્ર પંજાબમાં સરજોન લોરેન્સની બાહોશીથી શીખ લોકે, તેમજ નામાંકિત પ્રધાન

હૈદ્રાબાદમાં સર સાલારજંગ. સર સાલારજંગની હોશિઆરીથી હૈદ્રાબાદના મુસલમાનોએ વફાદાર રહી આ બળવામાં સામિલ ન થતાં સામી અંગ્રેજોને મદદ કરી. એમાં શીખ લોકના લશ્કરની મદદ ઘણીજ હતી. સર્વેથી ઘણો ત્રાસદાયક દેખાવ કાનપુરમાં થયો. ત્યાંના લશ્કરે બંડ કરી સઘળા અંગ્રેજ અમલદારો તથા

કાનપૂરમાં કતલ. તેમની બાયડી અને છોકરાંઓને ઘેરી લીધાં. ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી આ અમલદારોએ બળવાખોરો સામે ટકાવ કર્યો, અને મહા કષ્ટ ખમ્યાં. આ બળવાખોરોનો ઉપરી નાના સાહેબ (બાજીરાવ **૨** જાનો દત્તક), તથા તેનો પ્રધાન અઝિમુલ્લા હતા. જ્યારે નાના સાહેબે આ અમલદારોને તેમના બાયડી છોકરાં સહિત અલાહબાદ સહીસલામત લઇ જવાનું વચન આપ્યું, ત્યારેજ તેઓ તેને શરણ થયા; પણ આ દગલબાજ ચણ્ડાળે પોતાનું વચન પાળ્યું નહીં. એના બોલપર વિશ્વાસ રાખી આસરે ૪૫૦ જણ ગંગા નદીમાં મછવામાં બેસી અલાહબાદ જવા નિકળ્યાં, પણ તે સઘળાંને નાનાના હોકમથી બળવાખોરોએ ગોળીથી મારી નાંખ્યાં. માત્ર ચાર જણ આમાંથી બચી ગયા. જુલાઇ માસની ૧૫ મી તારીખે વળી એ ચણ્ડાળે ૧૨૫ બાળકો અને સ્ત્રીઓને એક નાના ઓરડામાંપૂર્યાં, અને પછી તેમને કાપી નાંખી તેમના શરીરના કકડા કૂવામાં નાંખી દીધા.

સર હેન્રિ લોરેન્સ. અયોધ્યાના કમિશનર સર હેન્રિ લોરેન્સે આ બળવા વિશે સાંભળતાંજ લકનૌના કિલ્લામાં ખોરાક ભરી રાખ્યો, અને ત્યાંના સઘળા યુરોપિયનનો સાથે પોતાનો બચાવ કરી બેઠો. બળવાખોરોએ ત્યાં ઘણાક હુમલા કર્યા, પણ સઘળા વ્યર્થ ગયા.

હેવલોક. આ કમિશનરના બચાવને માટે હેવલોક સરદાર આવ્યો, તે પણ કાંઇ કરી શક્યો નહીં. બે મહિના રહીને કેમ્પબેલ સરદાર થોડુંક લસ્કર લઇ જ્યારે આવ્યો, ત્યારે તેઓ ત્યાંથી બાહેર નિકળ્યાં, અને વેર લેવાને તૈયારીઓ કરી.

એક લસ્કર કાનપુરમાં મોકલ્યું, જેણે ત્યાંના બંડખોર સિપાઇઓને મારી વિખેરી નાંખ્યા.

દિલ્હીમાં બંડખોરની સંખ્યા બહુ હતી. બર્નાદ, નિકલસન, વિલ્સન, સ્મિથ અને બીજા અમલદારોએ ઘણી બહાદુરીથી છેક સપ્તેમબર માસમાં દિલ્હી પાછું જીતી લીધું, અને બાહાદુરશાહ, તેના છોકરા, અને પૌત્રને હોડસન સરદારે પકડી કેદ કર્યા. પાદશાહને

મહમદ બાહાદુરશાહ મરણ પામ્યો ૧૮૬૨. પાછળથી બંદીવાન દાખલ રંગુન મોકલી દીધો, જ્યાં તે ૧૮૬૨ માં મરણ પામ્યો; બાહાદુરશાહના છોકરાઓ અને પૌત્ર પેહેરેગીર ઉપર હુમલો કરી તેમના હાથમાંથી નાસી જતા હતા, ત્યારે તેમને ગોળીથી મારી નાંખવાની હોડસનને ફરજ પડી.

અયોધ્યા—દિલ્હી જીતી લીધા પછી લાંબો વખત સુધી હિંદુસ્તાનના જૂદા જૂદા ભાગોમાં લડાઇ ચાલી. અયોધ્યાની બેગમ, બેરેલીનો નવાબ, ફૈઝાબાદનો મોલવી, અને બિથુરનો નાના સાહેબ અયોધ્યા અને રોહિલખંડમાં,

સર કોલિન કેમ્પબેલ. હોવાથી, ત્યાં બળવો ઘણા જોસથી ઉઠયો. સર કોલિન કેમ્પબેલે ગુર્ખા લોકના રાજા જંગ બહાદુરની મદદથી તેમની સામે લડાઇ કરી, અને તેમને વિખેરી નાંખ્યા. સર હુરોઝે મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં બંડખોરને મારી નસાડી મેલ્યા; એની સામે લડવા આવેલાં

તાતીઆટોપી નાના સાહેબનો સગો તાતીઆટોપી અને જ્હાંન્સીની રાણી હતાં. જ્હાંન્સીનો મજબુત ગઢ સર હુરોઝે જીતી લીધો, અને રાણી

તાતીયાટોપીને ફાંસી દીધી ૧૮૫૯. પોતે ગ્વાલિઅરનો બચાવ કરતાં રણમાં પડી. તાતીયાટોપી પણ ૧૮૫૯માં પકડાયો, અને કાનપુરમાં ચાલેલી કતલમાં તે સામિલ હતો માટે તેને ફાંસી દીસી.

નાના સાહેબ પણ નેપાલના જંગલોમાં નાસી ગયો, જ્યાં તે મરણ પામ્યો એવું ધારવામાં આવેછે. આ પ્રમાણે આ ભયંકાર બળવાનો અંત આવ્યાથી જે લોકો એમાં સામિલ થયલા પુરવાર થયા તેમના આગેવાનોને મારી નાંખ્યા, અને બાકીનાઓને દેશનિકાલ કર્યા. ગવર્નર જેનરલ લોર્ડ કેનિંગ આ બંડખોર સામે ઘણી દયાળુ રીતે વર્ત્યો, તેથી ઘણા અંગ્રેજોએ તેની નિંદા અને હાંસી કરી. તે સધળાઓનો વિચાર એવો હતો કે આ ફિતુરમાં સામિલ થનારા સધળાઓને તેમના ચંડાળ કામોને માટે મારી નાખવા હતા.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

રાજમાં ફેરફાર.

હિંદુસ્તાનનું રાજ ઇંગ્લાંડના ગાદીપતિને સ્વાધીન થયું.

આ બળવો સમ્યા પછી રાજમાં ઘણાક ફેરફારો થયાઃ—(૧) ૧૮૫૮ના આગસ્ટ માસમાં અંગ્રેજી પાર્લામેંટે હિંદુસ્તાનનું રાજ ઇસ્ટ ઇન્ડિઆ કમ્પની પાસેથી લઇ લીધું, અને ઇંગ્લાંડના ગાદીપતિને સ્વાધીન કર્યું (૨) હિંદુસ્તાનને માટે એક સેક્રેટરી નિમ્યો, અને તેને મદદ કરવાને ૧૫ માણસોની એક કૌન્સિલ કીધી. આ કૌન્સિલનાં પંદરમાના આઠ એવા હોવા જોઇએ કે જેઓએ ૧૦ વરસ હિંદુસ્તાનમાં નોકરી કરી હોય.

ગવર્નર જેનરલને વાઇસરાયનો ઇલકાબ મળ્યો.

(૩) ગવર્નર જેનરલને વાઇસરોયનો નવો ઇલકાબ મળ્યો. (૪) કમ્પાંનીનાં હિંદુસ્તાનમાંજ નોકરી કરનાર અંગ્રેજી લશ્કરને બ્રિટિશ રાજના લશ્કર સાથ ભેળી નાંખ્યું. (૫) ગવર્નર જેનરલની, તેમજ મુંબઇ તથા મદ્રાસની કૌન્સિલમાં કાયદા બાંધવા માટે દેશી મેમ્બરોને દાખલ કીધા.

હાઇ કોર્ટ સ્થપાઇ.

(૬) ઇલાકાઓમાં સુપ્રીમ કોર્ટને બદલે ન્યાયની હાઇ કોર્ટો સ્થપાઇ.

મહારાણીનો ઢંઢેરો—ઉપર લખેલા ફેરફારો હિંદુસ્તાનમાં દાખલ કર્યા પછી ૧ લી નવેમ્બર ૧૮૫૮ ને દિને અલાહબાદમાં મોટી

અલાહબાદમાં દરબાર.

દરબાર ભરીને લોર્ડ કેનિંગે મહારાણીનો ઢંઢેરો વાંચી સંભલાવ્યો. આ ઢંઢેરામાં હિંદુસ્તાનના દેશીઓને ધર્મ સંબંધી છુટ આપી: બળવામાં જે સઘળાઓએ ભાગ

મહારાણીનો ઢંઢેરો.

લીધો હતો તેઓમાંના ખુન કરનારા તથા આગેવાનો શિવાય સઘળાને માફી બક્ષી; અંગ્રેજના વફાદાર રાજાઓને દત્ત પુત્ર કરવાનો હક આપ્યો; ઇસ્ટ ઇન્ડિઆ કમ્પનીના દિવાની તથા મુલકી તથા લશ્કરી ખાતામાં જેઓ નોકરી હતા, તેમને તેમની જગ્યા પર બહાલ રાખ્યા; દેશી રાજ્યો સાથે કમ્પનીએ જે કરારો કર્યા હતા તે કબૂલમંજુર રાખ્યા; અને ધર્મનો કંઇ ભેદ ન રાખી સરકારી નોકરીમાં યોગ્ય પુરૂષોને રાખવાની કબુલાત આપી.

લોર્ડ કેનિંગ મરણ પામ્યો ૧૮૬૨.

લોર્ડ કેનિંગ સને ૧૮૬૨ માં હિંદુસ્તાન છોડી સ્વદેશ ગયો અને ત્યાં તે એક મહિનામાં મરણ પામ્યો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

ગવર્નરસ જેનરલ અને તેમની કારકીર્દિ.

(૧) વોર્ન હેસ્ટિંગ્સ—૧૭૭૪–૧૭૮૫.

ઈ. સ. ૧૭૭૩ માં રેગ્યુલેટિંગ એકટ પસાર થયો, તે ધારાની રૂઇએ હેસ્ટિંગ્સ પેહેલ વેહલો ગવર્નર જેનરલ થયો. તેણે ૧૩ વરસ (બે વરસ ગવર્નર તરીકે) કમ્પનીને અગણિત ફાયદો થાય એવી રીતે અમલ ચલાવ્યો. જેમ હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજી રાજનો પાયો નાંખનાર ક્લાઇવ હતો, તેમ રાજકારભારની રચના રચનાર હેસ્ટિંગ્સ હતો.

કૌન્સિલના મેમ્બરો.

એની કૌન્સિલના મેમ્બરો મોનસન, કલેવરિંગ, ફ્રાન્સિસ, અને બારવેલ હતા. હેસ્ટિંગ્સને સર્વ કામકાજોમાં બારવેલ એકમત થઇ મદદ આપતો, પણ ઉપલા ત્રણ દરેક બાબતમાં તેની યોજનાની સામા થતા. આ ત્રણ મેમ્બરોની ઉશ્કેરણીથી રાજા નન્દકુમાર નામના એક બ્રાહ્મણે હેસ્ટિંગ્સ ઉપર લાંચ લેવાનો આરોપ મુકયો, અને તે બાબતની તજવીજ ચાલતી હતી તેટલામાં એજ બ્રાહ્મણ ઉપર જુઠા દસ્તાવેજો બનાવ્યાનું તહોમત મુકાયું, અને તેની નવી

નન્દકુમારને ફાંસી દીધી ૧૭૭૬.

અદાલતમાં વડા ન્યાયાધીશ સર એલીજા ઇમ્પી આગળ તપાસ ચાલી ૧૭૭૫. તેના ઉપર આ તહોમત સાબિત થવાથી તેને ૧૭૭૬ માં ફાંસી દીધી.

હેસ્ટિંગ્સે ૧૭૭૪ માં રોહિલા લોકને અયોધ્યામાંથી હાંકી કાઢી કમ્પનીને ૪૦ લાખ રૂપીઆનો ફાયદો કરી આપ્યો. એણે ૧૭૭૬–૮૨ સુધી મરેઠાની પેહેલી લડાઇ, અને ૧૭૮૦–૮૪ સુધી મ્હૈસૂરની બીજી લડાઇ કરી તેમનો ઘણી સારી રીતે અંત લાવ્યો.

કમ્પનીનો ખજાનો આ લડાઇઓથી ખાલી થઇ ગયો, ત્યારે એણે કાશીનો જમીનદાર રાજા ચૈયતસિંહ અને અયોધ્યાનો નવાબ અજોફ-દૌલાની પાસે કમ્પનીનું લેણું માંગ્યું. કાશી પ્રાંત અમુક પૈસાની રકમ

ચૈયતસિંહ અને અજોફદૌલા.

લેવાની બોલીએ ચૈયતસિંહને કમ્પનીએ આપ્યો હતો; અને અજોફદૌલાએ કરાર પ્રમાણે લાંબો વખત સુધી ખંડણી ભરી ન હતી. જ્યારે આ બન્ને જણાએ આ માંગણી સામે વાંધો ઉઠાવ્યો, ત્યારે હેસ્ટિંગ્સ પોતે આ વિષેનો બંદોબસ્ત કરવા કાશી ગયો. ચૈયતસિંહ એની સામો થયો, તેથી હેસ્ટિંગ્સે તેને પકડયો. આથી ત્યાંનું લોક ઘણું ઉશ્કેરાયું, અને હુલડ કરી પકડનારાઓને કાપી નાંખ્યા; તેમાં હેસ્ટિંગ્સ સ્હેજ બચી ગયો. લશ્કર મદદે આવી

પોંહોંચતાંજ ચૈયતસિંહ ગ્વાલિઅર નાસી ગયો, તેથી તેની જગ્યાએ તેના ભત્રિજાને રાજા કરી હેસ્ટિંગ્સે કાશી પ્રાંતની ખંડણીની વાર્ષિક રકમ વધારી. અજોફુદૌલાએ પણ કંઇ ઉપાય ન મળવાથી પોતાની મા અને દાદી પાસેથી પૈસા કઢાવી હેસ્ટિંગ્સને આપ્યા.

પિટ, બર્ક અને ફ્રાન્સિસ

હેસ્ટિંગ્સના આ કામો તેના ઉપરીઓને ગમ્યાં નહીં, તેથી એણે ૧૭૮૫ માં પોતાનો હોદ્દો છોડયો, અને ઇંગ્લાંડ ગયો, જ્યાં એને રાજા અને પ્રધાન તરફથી ઘણું માન મળ્યું; પણ એના દુશ્મનો જેમાં મુખ્ય પિટ, બર્ક, અને ફ્રાન્સિસ હતા, તેઓએ એના ઘણાક કામો ધિક્કારી કાઢયાં, અને એના ઉપર જુલમનાં અને એવાં બીજાં કામનો આરોપ મુકી એને ઇન્સાફની તપાસપર આણ્યો ૧૭૮૮.

હેસ્ટિંગ્સ મરણ પામ્યો ૧૮૧૮.

આ તપાસ સાત વરસ એટલે ૧૭૯૫ સુધી ચાલી, જેમાં એના ઉપર મુકેલાં તોહોમતો ખોટાં ઠર્યાં. હેસ્ટિંગ્સને પોતાનો બચાવ કરવામાં એક લાખ પૌન્ડનો ખરચ થયો હતો. એ પોતાની ૮૬ વર્ષની ઉમ્મરે ઇ. સ. ૧૮૧૮માં મરણ પામ્યો. આ ગવર્નર જેનરલ ઘણો બુદ્ધિમાન, પ્રવીણ, અને દૃઢ મનનો હતો.

સર જોન મેકફરસન ૧૭૮૫-૮૬.

હેસ્ટિંગ્સના ઇંગ્લાંડ જવા પછી સર જોન મેકફરસન જે કૌન્સિલનો વડો સભાસદ હતો, તેણે ૨૦ મહિના ગવર્નર જેનરલ તરીકે કામ ચલાવ્યું ૧૭૮૫-૮૬.

(૨) લોર્ડ કોર્નવોલિસ ૧૭૮૬-૧૭૯૩.

અરિકેરાની લડાઇ ૧૭૯૧.

આ ગવર્નર જેનરલ સપ્તેમબર માસમાં કલકતે આવ્યો, અને સલાહ સંપથી રાજ કારભાર ચલાવવાને ઉપાયો લેવા લાગ્યો. કમ્પનીના નોકરો જે વેપાર કરતા હતા અને તેથી જે બિગાડો થતો હતો, તેનો એણે એકદમ અટકાવ કર્યો. એના વખતમાં ૧૭૯૦-૯૨ સુધી મ્હૈસૂરની ત્રીજી લડાઇ ચાલી જેમાં ટીપુને આરિકેરાની લડાઇમાં હરાવી તેની ઘણીક જગ્યા જીતી લીધી. લોર્ડ કોર્નવોલિસે પોતાની કારકીર્દિનાં છેલ્લાં વરસમાં મેહેસુલ ખાતામાં જમાબંદીની ત્રણ નવી રીતો દાખલ કરી:—જમીનદારી, ગાંમવારી, અને રાયટરિ.

જમાબંદીની ત્રણ રીતો.

૧—જમીનદારી રીત એ હતી કે મોટાં મોટા જમીનદારોને તેમની જમીનની જમાબંદીની ઉપજને માટે જવાબદાર કર્યા. આ રીત બંગાળામાં દાખલ કરી.

૨–ગામવારી રીત—ગામના લોકને પોતાની હદમાં આવેલી જગ્યાની ઉપજને માટે જવાબદાર કર્યા.

૩–રાયટરિ રિત— આ રીતમાં ખેડુતોએ જમીનને માટે સરકારમાં શું ભરવું એ નક્કી કર્યું. આ રીત મુંબઇ તથા મદ્રાસમાં દાખલ કરી.

(૩) સરજોન શોર ૧૭૯૩–૧૭૯૮.

આ ગવર્નર જેનરલ પેહેલાં મુલકી ખાતાંનો નોકર હતો, તેથી એ આ દેશનું સારૂં જ્ઞાન ધરાવતો હતો. એની કારકીર્દિમાં મરેઠા લોકોએ નિઝામને ૧૭૯૫ માં કુર્દલાની લડાઇમાં હરાવ્યો, અને ૬ ઠા પેશ્વા માધવરાવ નારાયણના પ્રધાન નાના ફડનવીસે મરેઠી રાજને ઘણી ચઢતી હાલતમાં આણ્યું. સરજોન શોરે નિઝામને મરેઠા સામે મદદ કરી નહીં તેમાં એણે મોટી ભૂલ કીધેલી કહેવાયછે. બંગાળાના અંગ્રેજી અમલદારોએ વળી મોટા પગાર માગ્યા, તે એણે સામે થયા વગર તેમને આપ્યા.

કુર્દલાની લડાઇ ૧૭૯૫.

(૪) લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન (માર્કવિસ વેલેસ્લિ) ૧૭૯૮–૧૮૦૫.

લોર્ડ મોર્નિંગ્ટનની કારકીર્દિમાં મ્હૈસૂરની ચોથી (૧૭૯૮–૯૯) અને મરેઠા સાથની બીજી (૧૮૦૨–૧૮૦૫) લડાઇઓ થઇ. મ્હૈસૂરની ચોથી લડાઇમાં ટીપુ શ્રીરંગપટણની લડાઇમાં માર્યો ગયો. આ ગવર્નર જેનરલે ૧૮૦૧ માં અયોધ્યામાં સુધારો કર્યો; ૧૮૦૨ માં મરેઠા સાથે વસાઇ આગળ સંધી કરી; ૧૮૦૩ માં વરાડના રાજા રાઘોજી ભોંસલે તેમજ દોલતરાવ સિંધિઆને હરાવી સલાહ કરવાની જરૂર પાડી; દિલ્હીના રાજા શાહઆલમને મરેઠા સરદારોએ કેદ કરી રાખ્યો હતો તેને છોડવ્યો; જસવંતરાવ હોલ્કરને હરાવી તેની સાથ સંધી કરી; અને ભરતપુરના રાજાને ૧૮૦૫ માં સલાહ કરવાની જરૂર પાડી. લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન ઘણો ભણેલો અને બુદ્ધિવાન હતો. ઇ. સ. ૧૮૦૫ માં જ્યારે એ સ્વદેશ ગયો ત્યારે એને ઘણું માન અને ૨૦ હજાર પૌન્ડ બક્ષિસ તરીકે મળ્યા.

દિલ્હીના રાજાને છોડવ્યો ૧૮૦૩.

(૫) માર્કવિસ કોર્નવોલીસ (બીજીવાર) ૧૮૦૫–૧૮૦૫.

ઇંગ્લાંડની સરકાર આ વખતે સમાધાની જોવાને ઘણી આતુર હતી, તેથી આ ગવર્નર જેનરલને બને ત્યાંલગી લડાઇનો અંત

લાવવાની સુચના આપી હિંદુસ્તાન ખાતે પાછો મોકલ્યો; પણ એ બે માસમાં બનારસ આગળ ગાજીપુરમાં મરણ પામ્યો, અને એની જગ્યાએ સર જ્યોર્જ બાર્લો જે કૌન્સિલનો વડો સભાસદ હતો, તેણે ૧૮૦૫-૧૮૦૭ સુધી રાજકારભાર ચલાવ્યો. એણે પોતાના પૂર્વાધિકારીનાં વિચાર અમલમાં આણ્યા, અને અંગ્રેજોએ ભારે લડાઇઓ કરી સિંધિઆ તથા હોલ્કર પાસેથી જે જગ્યાઓ જીતી લીધી હતી, તે એણે તેમને પાછી આપી એટલુંજ નહીં, પણ અંગ્રેજ સાથ દોસ્તી રાખનારા રાજાઓ જેઓને હોલ્કર તથા સિંધિઆએ લડાઇ કરી ઘણું દુઃખ દીધું, તેમને મદદપણ આપી નહીં. એના વખતમાં વેલોરમાં તેમજ સિકંદ્રાબાદ, વલાજાબાદ અને નંદીદુર્ગમાં બંડ ઉઠયાં (૧૮૦૬). આ બંડનું કારણ એ હતું કે સરજોર્જ બાર્લોએ હિંદુ સિપાઇઓને કપાળપર ટીલુ કરવાને ના કહી, અને બધાને એક સરખી દાઢી મુછ રાખવા, તથા ચોકસ ઘાટની પાઘડી ઘાલવાનોહુકમ કર્યો. ઇ. સ. ૧૮૦૭ માં લોર્ડ મિન્ટો ગવર્નર જેનરલ થઇ આવ્યો, અને સરજોર્જ બાર્લો ૧૮૦૭-૧૭૧૩ સુધી મદ્રાસનો ગવર્નર રહ્યો. અહિંયાંપણ એના "ટેન્ટ કોન્ટ્રેકટ" નામના અણગમતા સુધારાથી બંડ થયું, અને લશ્કરનો સેનાધિપતિ જેનરલ મેકડોવલ પોતાનો હોદ્દો છોડી વિલાયત ગયો.

સરજોર્જ બાર્લો ૧૮૦૫-૧૮૦૭

વેલોર, સિકંદ્રાબાદ, વલાજાબાદ, અને નંદીદુર્ગમાં બંડ ૧૮૦૬.

મદ્રાસમાં બંડ ૧૮૦૭.

(૬) લોર્ડમિન્ટો ૧૮૦૭-૧૮૧૩.

ઈ. સ. ૧૮૦૯ માં આ ગવર્નર જેનરલે લાહોરના રાજા રણજીતસિંહ સાથે (પેહેલી) સંધી કરી, કારણ કે આ વખતે રૂશિઅન લોકની હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવવાની ધાસ્તી હતી. એક વરસ પછી એણે જાવા, બુર્બોન, તથા આઇલ ઓફ ફ્રાન્સ જીતી લીધાં. અને સિંધ, કાબુલ, તથા ઇરાન જોડે દોસ્તી કરી. એ ૧૮૧૩ માં ઇંગ્લાન્ડ ગયો, ત્યારે એને એની સારી ચાકરીને માટે અમીરી પદવી મળી.

જાવા, બુર્બોન, આઇલ ઓફ ફ્રાન્સ જીત્યાં ૧૮૦૯.

(૭) મોઇરાનો અર્લ (માર્કવિસ ઓફ હેસ્ટિંગ્સ) ૧૮૧૪-૧૮૨૩.

એની કારકીર્દિમાં નેપાલ (૧૮૧૪-૧૬), પિંઢારા (૧૮૧૬-૧૭), અને મરેઠા સાથની ત્રીજી (૧૮૧૭-૧૮) લડાઇઓ થઇ, જેમાં અંગ્રેજોનો

જય થયો; અને છેલ્લા પેશ્વા બાજીરાવ બીજાને અને નાગપુરના આપા સાહેબને શરણ થવું પડયું. નવ વરસસુધી એણે પોતાની નોકરી ઘણી ચાલાકીથી બજાવી, અને કમ્પનીની મેહેસુલ ઘણી વધારી. એની સારી નોકરીને માટે એને ૬૦,૦૦૦ પૌન્ડનો એક વજીફો બક્ષિસ મળ્યો, અને એના મરણ પછી પણ એના વારસોને બીજા ૨૦,૦૦૦ પૌન્ડ મળ્યા.

૬૦,૦૦૦ પૌન્ડની બક્ષિસ.

(૮) લોર્ડ આમ્હર્સ્ટ ૧૮૨૩–૧૮૨૮.

આ ગવર્નર જેનરલને આવતાંનેવાર બ્રહ્મી લોક સાથે (પેહેલી) લડાઇ (૧૮૨૩–૨૬) કરવી પડી, અને ૧૮૨૬ માં ભરતપુરના રાજા સાથે લડાઇ કરી ત્યાંનો કિલ્લો જે ન જીતાય એવો ધારવામાં આવતો હતો અને જે ઇ. સ. ૧૮૦૫ માં લોર્ડ લેકે ઉડાડી નાખવાને ફોકટ પ્રયત્ન કર્યો હતો, તે આ વખતે લોર્ડ કોમ્બરમિઅરે ઉડાડી નાંખ્યો. લોર્ડ આમ્હર્સ્ટે સિમ્લામાં પોતાનો રહેવાનો મુકામ પેહેલ વેહેલો કર્યો. આ જગ્યા ગુરખા લોક પાસેથી જીતેલી જગ્યાઓમાની એક છે, અને તે ૭,૦૦૦ ફીટ ઉંચી છે.

સિમ્લામાં રેહવાનો મુકામ કર્યો.

(૯) લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિક ૧૮૨૮–૧૮૩૫.

ઇ. સ. ૧૮૦૬ માં વેલોરમાં જ્યારે બંડ થયું ત્યારે એ મદ્રાસનો ગવર્નર હતો. એણે પોતાનું નામ લોક કલ્યાણના કામ કરવાથી મેળવ્યુ. એની કારકીર્દિમાં (૧) કુર્ગનું રાજ્ય કમ્પનીના રાજ્ય સાથે જોડી દેવામાં આવ્યું, કારણકે ત્યાંનો ગાંડો રાજા પોતાની રૈયત પર જુલમ કરતો હતો, અને કમ્પની સાથે કઢંગી રીતે વર્તતો હતો. (૨) ૧૮૩૩ માં કમ્પનીના પટાનો વખત પૂરો થયાથી હિંદુસ્તાન તથા ચિન સાથે વેપાર કરવાની બધાને છુટ મળી. આથી ઇસ્ટ ઇન્ડિઆ કમ્પની ફકત રાજ્ય કરનાર મંડળી રહી (૩) બ્રાહ્મણોમાં સતીનો ઘાતકી ચાલ, રજપૂતોમાં સ્ત્રી બાળકોને મારી નાંખવાનો, અને જગન્નાથજીના મંદીરમાં કમકમાટ ઉપજાવે એવી ક્રિયા કરવાનો ચાલ જે હતો તે એણે તદન બંધ પાડયો. ઘણા અસલના વખતથી ઠગી એટલે ફાંસીઆ લોકો વેપાર કે જાત્રા કરવાને અર્થે ટોળા બંધ સાથે ફરતા, અને માણસોના ગળામાં ફાંસો નાંખી મારી નાંખતા, ને તેમને કાળી દેવીને ભોગ આપતા. આ પાપી ધંધો પણ લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિકે જડમૂળથી ઉખેડી નાંખ્યો, અને ઘણાઓને સખત શિક્ષા કરી. આ ગવર્નર જેનરલનું

કુર્ગનું રાજ્ય જોડી નાંખ્યું ૧૮૩૪.

ઠગી લોક.

કલકત્તામાં એક પુતળું છે જે ઉપર મેકોલેની કલમથી લખાયલો એક લેખ છે, જેમાં તેના ઘણા વખાણુ ગાયાં છે. એ ૧૮૩૫ માં હિંદુસ્તાન છોડી ગયો અને તેની જગ્યાએ સર સી. ટી. મેટકાફ કામ ચલાઉ ગવર્નર જેનરલ નિમાયો.

સર સી. ટી. મેટકાફ ૧૮૩૫-૩૬.

(૧૦) લોર્ડ ઓકલેન્ડ ૧૮૩૬-૧૮૪૨.

એણે અયોધ્યાની બેગમે ૧૮૩૭ માં જે બંડ ઉઠાવ્યું, તે ચાલાકીથી બેસાડી દીધું, અને અફ્ગાન લોક સાથે શાહ સુજાને તેની ગાદી પાછી અપાવવાને (૧૮૩૮-૪૨ સુધી) લડાઇ કરી, જેમાં અંગ્રેજોને મહા કષ્ટ ભોગવવાં પડ્યાં. ઇ. સ. ૧૮૪૦ માં એણે ચિન સાથે લડાઇ કરી હોન્કોંગ લીધું, અને ચાર બંદરો વેપારને માટે ખુલ્લાં મુકાવ્યાં. ૧૮૪૨ ના માર્ચ મહિનામાં એ હિંદુસ્તાન છોડી ગયો, અને એની જગ્યાએ લોર્ડ એલેન્બરો થયો.

ચિન સાથે લડાઇ ૧૮૪૦.

(૧૧) લોર્ડ એલેન્બરો ૧૮૪૨-૧૮૪૪.

પેહેલી અફ્ગાન લડાઇનો અંત હજી આવ્યો ન હતો. અંગ્રેજોએ જે દુઃખ ખમ્યાં હતાં તેનું વેર લેવાને આ ગવર્નર જેનરલે ચાંપતા ઉપાયો લીધા. અને આ લડાઇનો અંત આણ્યો. એણે ૧૮૪૨-૪૩માં સિંધ, તથા ૧૮૪૩ માં ગ્વાલિઅરમાં પણ લડાઇઓ કીધી અને સિંધ પ્રાંત અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી નાંખી સર ચાર્લસ નેપિઅરને ત્યાંનો કમીશનર નિમ્યો. લોર્ડ એલેન્બરો કોર્ટ ઓફ ડિરેકટર્સના વિચારોથી ઉલટાજ વિચારો ધરાવતો હતો માટે તેને પાછો બોલાવી લીધો, અને સર હેન્રિ હાર્ડિંજને તેની જગ્યાએ મોકલ્યો.

(૧૨) સર હેન્રિ હાર્ડિંજ ૧૮૪૪-૧૮૪૭.

એ એક અનુભવી શૂરવીર હતો. યુરોપમાં સ્પેન સાથના વિગ્રહમાં લડતાં તેનો એક હાથ કપાઇ ગયો હતો. એની સારી ચાકરીને માટે એને ઊમરાવની પદવી મળી હતી. એની કારકીર્દિમાં પંજાબ સાથનો (૧૮૪૫-૪૭) પેહેલો વિગ્રહ થયો, જેમાં એણે પોતાની ઘણી ચાલાકી વાપરી. એણે ઘણાએક સુધારાઓ કર્યા—બાલ હત્યા, સતી અને મનુષ્યના ભોગ આપવાની કમકમાટ ભરેલી રસમો કાઢી નાખી, વેપારને ઉત્તેજન આપ્યું, અને આગ્રાનો તાજ મેહેલ સમરાવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં ૪૨ મહિના રાજ્ય ચલાવી એ ઇંગ્લાન્ડ ગયો.

(૧૩) અર્લ ઑફ ડેલહૌસી ૧૮૪૮–૧૮૫૬.

હિંદુસ્તાનના ગવર્નરસ જેનરલોમાં એ મોટો ગણાયછે. એ મોટો મનનો, દયાળું, અને સલાહને ચાહનાર હતો. એને પંજાબ સાથે બીજો (૧૮૪૮–૪૯) અને બ્રહ્મી લોક સાથે બીજો (૧૮૫૨–૫૩) વિગ્રહ કરવાની ફરજ પડી. આ પેહેલી લડાઇમાં પંજાબ પ્રાંત ૧૮૫૧ માં, અને બીજીમાં પેગુ ૧૮૫૨ માં અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી દીધાં. એ વનરોગે નાગપુર ૧૮૫૩ માં, અયોધ્યા અને તંજોર ૧૮૫૬ માં ખાલસા થયાં. એણે રાજ્ય કારભારમાં ઘણા સુધારા કર્યા. નેહેરો બંધાવી, ગંગાની નેહેર જે હિંદુસ્તાનમાં સર્વથી મોટી ગણાય છે, તે એણે ખોલ્લી કરી. આગગાડીની સડકો એના વખતમાં નખાઇ. ટપાલ ખાતામાં સુધારા કર્યા, અને તારો નખાયા. સને ૧૮૫૩ માં બોર્ડ

ચાર્લ્સ ઉવુડનું બિલ. ઑફ કન્ટ્રોલના પ્રેસિડન્ટ સર ચાર્લ્સ ઉવુડને હાથે પાર્લમેન્ટમાં એક બિલ પસાર થયું, તેથી કમ્પનીના પટામાં કેટલાક અગત્યના ફેરફાર થયાઃ—

૧–ડિરેકટરની સંખ્યા ઘટાડી ૨૪ની ૧૮ કરી, અને તેમાંના ૬ ગાદીપતિ તરફથી નિમવામાં આવ્યા.

૨–હિંદુસ્તાનને માટે કાયદા બાંધનારી એક સભા સ્થાપી.

૩–વૈદકખાતાની અને સિવિલ સર્વિસની ચાકરીમાં જે કોઇ ઉમેદવાર ઠેરવેલી પરિક્ષામાં પસાર થાય તો તેને દાખલ કરવો.

૪–બંગાળા ઇલાકાની સરકાર માટે એક લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર નિમ્યો

લોર્ડ ડેલહૌસી ૧૮૫૬માં પોતાનો અધિકાર છોડી ઇંગ્લાંડ ગયો અને ૧૮૬૦માં માંદગીના સબબથી તે પોતાની ૪૮ વરસની વયે મરણ પામ્યો. એની સારી ચાકરીને માટે એને વરસ દહાડે ૫૦૦૦ પૌન્ડનું પેન્શન મલ્યું. એની "ઍનેકસેશન" પોલિસિ એટલે રાજ જોડી નાંખવાની રાજનીતિ કહેવાય છે.

(૧૪) અર્લ કેનિંગ ૧૮૫૬–૧૮૬૧.

અર્લ કેનિંગ, અર્લ ઑફ ડેલહૌસીનો મિત્ર હતો. એના વખતમાં ચિન તથા ઇરાન જોડે લડાઇ થઇ ૧૮૫૬. બીજે વરસે (૧૮૫૭માં) બંગાળાના લસ્કરના સિપાઇઓએ બળવો કર્યો, અને તે બળવો લગભગ આખા દેશમાં સળગી ઉઠયો. ૧૮૫૮માં આ બળવો સમો ગયા પછી રાજમાં ઘણા ફેરફારો થયા; તેમાં મુખ્ય એ હતો કે ઇસ્ટ ઇન્ડિઆ કમ્પની જે રાજ કારભાર ચલાવવાની હિંદુસ્તાનમાં સત્તા ભોગવતી હતી, તે સત્તા ઇંગ્લાંડના ગાદીપતિને મળી, અને ગવર્નર જેનરલને

રાજમાં ફેરફાર "વાઇસરોય"નો નવો ઇલકાબ મલ્યો. અર્લ કેનિંગ ૧૮૬૨માં હિંદુસ્તાન છોડી સ્વદેશ ગયો, અને ત્યાં તેજ વરસમાં તે મરણ પામ્યો. એ છેલ્લો ગવર્નર જેનરલ તેમજ પેહેલો "વાઇસરોય" હતો.

લોર્ડ એલ્જીન ૧૮૬૨–૬૩.

વાહાબી લોકનું બંડ.

અર્લ કેનિંગ પછી લોર્ડ એલ્જીન વાઇસરોય થઇ આવ્યો. એના વખતમાં વાહાબી લોકે અંગ્રેજો સામે બંડ ઉઠાવ્યું, અને લુટફાટ કરવા લાગ્યા, પણ થોડા વખતમાં અંગ્રેજી લસ્કરે તેમને મારી સરહદ ઉપર લુટ ચલાવતા બંધ પાડ્યા. આ વાઇસરોય ૧૮૬૩ના નવેમ્બર માસમાં મરણ પામ્યો.

લાર્ડ લોરેન્સ ૧૮૬૪–૧૮૬૯.

અયોધ્યા, બુંદેલખંડ, અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ભારે દુકાળ ૧૮૬૬.

ત્રીજા વાઇસરોય (પંજાબનો રક્ષક) લોર્ડલોરેન્સે ૧૮૬૪–૬૯ સુધી રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો એના વખતમાં ભૂતાન અને એબિસિન્યા જોડે લડાઇઓ થઇ, તેમજ ૧૮૬૬ માં અયોધ્યા બુંદેલખંડ અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં એક ભારે દુકાળ પડ્યો. એણે રૈયતને સુખી કરવાને ઘણાક ઉપાયો લીધા. ખેડુતોની હાલત સુધારી અને અફગાનિસ્તાનમાં શેરઅલ્લીને ત્યાંનો અમીર કબુલ કર્યો. લોર્ડ લોરેન્સ ૧૮૬૯ માં ઇંગ્લાંડ ગયો, ત્યાં એને એની સારી નોકરીને માટે ઉમરાવની પદવી મળી. આ વાઇસરોય ૧૮૭૯ માં મરણ પામ્યો.

લોર્ડ મેઓ ૧૮૬૯–૧૮૭૨.

ડયુક ઓફ એડિન્બરો આવ્યો ૧૮૬૯–૭૦.

લાર્ડ મેઓએ રાજ્યનાં કેટલાંક ખાતાંઓમાં સુધારા કર્યા અને પુષ્કળ નેહેરો, અને રેલવે બંધાવી. ૧૮૬૯–૭૦ માં નામદાર "ડયુક ઓફ એડિન્બરો" હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. ૧૮૭૨ માં એંડામેન ટાપુમાં ત્યાંના ગુનેહગારોની કેવી દેખરેખ ચાલેછે તે તપાસવાને લોર્ડ મેઓ ત્યાં ગયો, ત્યારે એક અફગાન ખુનીએ તેને મારી નાંખ્યો.

લોર્ડ નોર્થબ્રુક ૧૮૭૨–૧૮૭૬.

મલ્હારરાવને પદભ્રષ્ટ કર્યો ૧૮૭૫

એના વખતમાં બંગાળામાં એક ભારે દુકાળ પડયો, પણ રાજ્ય તરફથી મોટી મદદ આપી એણે લખોના પ્રાંણ ઉગાર્યા. ૧૮૭૫ માં વડોદરાના રાજા મલ્હારરાવ ગાયકવાડની ઉપર કેટલાંક તોહોમત મુકાયાં; તેની તપાસ ત્રણ દેશી અને ત્રણ અંગ્રેજ ગૃહસ્થો આગળ ચાલી.

ત્રણે દેશીઓએ તે રાજાપર મૂકેલાં તોહોમતો ખોટાંછે એવો અભિપ્રાય આપ્યો, પણ ત્રણે અંગ્રેજોએ તેમનાથી ઉલટા વિચાર જણાવ્યા, તેથી લોર્ડ નોર્થબ્રુકે અંગ્રેજોના વિચારને મળતો થઇ ગાયકવાડને પદભ્રષ્ટ કર્યો, અને તેનાજ વંશના એક બાળકને આગલા રાજા ખંડેરાવની વિધવા જમનાબાઇપાસે દત્તક લેવડાવી ગાદી આપી. ૧૮૭૫-૭૬ માં પ્રિન્સ આફ્ વેલ્સ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો, તે વખતે દેશીઓ તરફથી તેને ભારે આવકાર મલ્યો.

પ્રિન્સ આફ વેલ્સ હિંદુસ્તાનખાતે આવ્યો ૧૮૭૫-૭૬

લાર્ડ લિટન ૧૮૭૬-૧૮૮૦.

“કૈસરે હિંદ.”

લોર્ડ નોર્થબ્રુક પછી લોર્ડ લિટન વાઇસરોય થઇને આવ્યો. એજ વરસમાં મહારાણી વિક્ટોરિઆએ “કેસરે હિંદ” પદ ધારણ કર્યું. આ માટે દિલ્હીમાં સર્વથી મોટું દરબાર ભરાયું આ વાઇસરોયે કપડપરથી જકાત કાઢી નાખી, અને દેશી પત્રો, ચોપાનિયાં વિગેરેનો કેટલોક હક છીણવી લીધો. એના વખતમાં ભારે દુકાળ પડયો, અને લાખોના જીવ ગયા. ઇ. સ. ૧૮૭૮-૮૦ સુધી અફ્ગાનિસ્તાન જોડે (બીજો) વિગ્રહ થયો.— ત્યાંનો અમીર શેરઅલ્લી રૂશ લોક સાથે મળી ગયો. તેથી તેની સામે લડવાને લશ્કર મોકલ્યું. શેરઅલી નાસી ગયો, અને તેના છોકરા યાકુબખાંએ ગંદમક આગળ અંગ્રેજોસાથ સંધી કરી, અને બ્રિટિશ અમલદારને કાબુલમાં રાખવાની પરવાનગી આપી. થોડા વખતમાં તે અમલદારને (સર લુઇ કેવેનરી) ને તેણે મારી નખાવ્યો, તેથી તેની સાથે પાછી લડાઇ કરી તેને હરાવ્યો, અને હિંદુસ્તાનમાં બંદીવાન કરી આણ્યો.

અફ્ગાનિસ્તાન જોડે વિગ્રહ ૧૮૭૮-૮૦. ગંદમક આગળ સંધી

માર્કવીસ ઓફ્ રિપન ૧૮૮૦-૧૮૮૪.

આ વાઇસરોયે અફ્ગાનિસ્તાન સાથની લડાઇનો અંત આણ્યો; અમીર અબદુર રહેમાનને ત્યાંનો અમીર કબૂલ રાખ્યો, અને ૧૮૮૧ માં હિંદુસ્તાનનું તમામ લશ્કર કંદહારથી પાછું બોલાવી લીધું. આથી હિંદુસ્તાનમાં ભારે શાંતી થઇ. દેશીઓનું ભલું ઇચ્છનાર આ વાઇસરાયને પોતાનો હોદ્દો છોડતી વખતે હિંદુસ્તાનની પ્રજા તરફથી એટલુંતો માન મલ્યું કે, એવું એના કોઇપણ પૂર્વાધિકારીને મલ્યું ન હતું.

કંદહારમાંથી અંગ્રેજી લશ્કર બોલાવી લીધું ૧૮૮૧.

લોર્ડ ડફ્રિન ૧૮૮૫.

બ્રહ્મદેશ ખાલસા કર્યો ૧૮૮૫-૮૬.

એના વખતમાં રશિઆ જોડે કંઇક ખટપટ ચાલી, પણ તેનો સલાહસંપથી છેડો આવ્યો. બ્રહ્મ દેશના રાજાની માઠી ચાલને લીધે તેના રાજ્ય પર હુમલો કર્યો અને થોડા વખતમાં તે દેશ તાબે કરી અંગ્રેજી રાજ્ય સાથ જોડી નાંખ્યો. રાજાને પણ કેદી કરી હિંદુસ્તાનમાં આણ્યો. લોર્ડ ડફ્રિને આખા બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન પર "ઇનકમ ટેક્સ" નાખ્યો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

મહાન પુરૂષોની જીંદગીનો ટુંક હેવાલ.

ડુપ્લી.

ડુપ્લી ચંદ્રનગરમાં ફ્રેન્ચ વેપારી હતો. તે ઘણો હોશિયાર હોવાથી ફ્રેન્ચ સરકારે ૧૭૪૨માં તેને પોન્ડિચરીનો હાકેમ નિમ્યો. એ શેહેરનો એણે અંગ્રેજો સામે ઘણી બહાદુરીથી બચાવ કર્યો, તેથી એને માર્કિવસનો ખેતાબ મળ્યો. એની મૂળ ધાર્ણા અંગ્રેજોને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવાની અને એ દેશપર ફ્રેન્ચ સત્તા વધારવાની હતી; આથી એણે અંગ્રેજોના થાણાં ઉપર ઘણી વખત હુમલા કર્યો પણ એમાં એ ફાવ્યો નહીં. ૧૭૫૦માં એણે નિઝામ અને આર્કોટમાં ગાદીના વારસા બાબતની લડાઇમાં ભારે હિંમત વાપરી અને ફ્રેન્ચો એની બાહાદુરીને લીધે હિંદુસ્તાનમાં સર્વથી સરસ ગણવા લાગ્યા. એણે ૧૭૫૦માં મેળવેલી ફતેહથી ફૂલાઇ જઇને એક શેહેર વસાવ્યું. જેનું નામ "ડુપ્લી ફતેહઆબાદ આપ્યું. ડુપ્લીના પરાક્રમોથી તેના દુશમનો તેની અદેખાઇ કરવા લાગ્યા, અને તેને પાછો ૧૭૫૪માં ફ્રાન્સ બોલાવી લીધો, જ્યાં તેની ઉપર ફ્રેન્ચ સત્તાનો ખરાબ ઉપયોગ કરવાનું તોહોમત મૂકીને તેને કેદ કર્યો, ત્યાંથી તે ત્રણ વરસે છુટયો; અને ૧૭૬૪માં ઘણી ગરીબી હાલતમાં દલગીરીથી તે મરણ પામ્યો. એની જગ્યાએ ગોધ્યુ હિંદુસ્તાનના ફ્રેન્ચ થાણાંપર ગવર્નર નિમાયો ૧૭૫૫.

બુસ્સિ.

બુસ્સિ એક બાહાદુર ફ્રેન્ચ સરદાર હતો. એ ઇ. સ. ૧૭૧૮માં જન્મ્યો હતો. એણે મરાઠાઓ સામે બે વાર લડીને સલાબત જંગને મદદ કરી. ૧૭૫૩માં એને નિઝામે ઉત્તર સરકાર, જેનો વિસ્તાર ૧૭૦૦૦ ચોરસ મૈલનોછે, તે તેની ચાકરીના બદલામાં આપ્યો; પણ

થોડા વખતમાં અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ ફોર્ડે ફ્રેન્ચોને હરાવીને તે જીતી લીધો. ૧૭૬૦માં બુસ્સિએ વાંડીવાશ આગળ અંગ્રેજોપર હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તે હારી ગયો, અને કેદ પકડાયો. થોડા વખતમાં તે છુટો થયો, અને પાછો અંગ્રેજો સામે લડવા અને ટીપુને મદદ કરવા માટે આવ્યો; પણ ૧૭૮૩માં તેના આવી પોહોંચ્યા પછી બીજે દિવસે તે કર્ણાટકમાં મરણ પામ્યો.

કૌન્ટ ડી લાલી.

કૌન્ટડીલાલી જાતનો આઇરિશ હતો, પણ ફ્રાન્સ જઇ ત્યાં એક લશ્કરી અમલદાર થયો હતો. એની હોશિયારી તથા બાહાદુરી જોઇને ફ્રેન્ચ ઇસ્ટઇન્ડીઆ કમ્પનીએ એને પોન્ડિચરીનો હાકેમ બનાવ્યો. એણે હિંદુસ્તાનમાં આવી અંગ્રેજોનો ફોર્ટસેન્ટ દેવિડ જીતી લઇ તોડી નાંખ્યો ૧૭૫૮. ત્યાર પછી એણે એજ વરસે બુસ્સિને દક્ષિણમાંથી બોલાવી મદ્રાસમાં ફોર્ટસેન્ટ જ્યોર્જ ઉપર હલ્લો કર્યો, પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહીં. કૌન્ટડીલાલી અને બુસ્સિ એ બન્નેએ પોતાના સૈન્ય ભેગાં કરી વાંડીવાશ ઉપર ચઢાઇ કરી, પણ અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ કુટે તેમને હરાવ્યા ૧૭૬૦. એક વરસ પછી અંગ્રેજોએ પોન્ડિચરી ઉપર હુમલો કર્યો, અને તેના કોટ કિલ્લા તોડી નાંખ્યા, અને લાલીને બંધીવાન કરી મદ્રાસ મોકલ્યો. ૧૭૬૩ માં ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજો વચ્ચે સલાહ થવાથી અંગ્રેજોએ પોન્ડિચરી ફ્રેન્ચ લોકોને પાછું આપ્યું, અને સઘળા બંધીવાનોને છોડી દીધા. કૌન્ટડીલાલી ફ્રાન્સ પાછો ગયો, ત્યાં લોકો તેની સામે ઘણા ઉસકેરાયાં. કારણ કે ફ્રેન્ચ સત્તા હિંદુસ્તાનમાંથી તદન જતી રહી હતી, અને તેને આકારણમાટે-૧૭૬૬ માં ગેર વાજબી રીતે ફાંસી દીધી.

ચંદા સાહેબ.

ચંદા સાહેબ કર્ણાટકના નવાબ દોસ્તઅલ્લીનો જમાઇ હતો. એને પોન્ડિચરીના હાકેમ દુમાસ સાથ ઘણી સારી દોસ્તી હતી. ઇ. સ. ૧૭૩૬માં ત્રિચિનાપોલીનો રાજા કંઇ સંતાન વગર મરણ પામ્યો, ત્યારે તે ગાદીને માટે ઘણા જણ દાવો કરવા નિકળ્યા. આ સમયમાં તે રાજાની વિધવાએ આર્કટના નવાબની મદદ માગી. દોસ્તઅલ્લીએ તે રાણીનું રક્ષણ કરવા પોતાના જમાઇ ચંદા સાહેબને મોકલ્યો. ચંદા સાહેબે તેણીના સઘળા શત્રુને વશ કર્યા, પણ પાછળથી તેણીને દગાથી કેદ કરી, પોતે ત્રિચિનાપોલીનો ધણી થઇ પડયો. થોડા વખત પછી એણે તાંજોરના મરેઠી રાજા પાસેથી કારિકલ બંદર જીતી લઇ પોતાના મિત્ર

દુમાસને આપ્યું. આથી રાઘોજી ભોંસલે અને મોરારિરાવ નામના બે સરદારોએ પહેલાં કર્ણાટકપર ચઢાઇ કરી, અને ૧૭૪૧માં અંબૂરની લડાઇમાં દોસ્તઅલીને હરાવી મારી નાંખ્યો. આથી ચંદા સાહેબની બૈરી, છોકરો, અને દોસ્તઅલીની વિધવા પોન્ડિચરી નાસી ગયાં. ચંદા સાહેબ ત્રિચિનાપોલીમાં હતો, માટે મરેઠાઓએ તેજ વરસમાં તે શેહેર ઉપર હુમલો કર્યો, અને ચંદા સાહેબને પકડી સતારે લઇ ગયા. સાત વરસ પછી ફ્રેન્ચ લોકે મરેઠાઓને સાત લાખ રૂપીઆ આપી તેને છોડવ્યો, કારણકે ફ્રેન્ચ લોકોને અંગ્રેજો સાથની લડાઇમાં તેની તરફથી મદદની મોટી આશા હતી. બંધીખાનેથી નિકળતાંજ એણે નિઝામ–ઉલ–મુલ્કના નિમેલા કર્ણાટકના નવાબ અનવરૂદ્દીનને હાંકી કાઢી તે જગ્યાનો પોતે નવાબ થવાનો વિચાર કર્યો. આ કારણને માટે એ હૈદ્રાબાદની ગાદીના બીજા વારેસ મુજફ્ફરજંગ સાથે મળી ગયો, અને ફ્રેન્ચ લોકની મદદથી અનવરૂદ્દીનને ૧૭૫૦માં અંબૂરની બીજી લડાઇમાં હરાવી પોતે કર્ણાટકનો નવાબ થયો. અનવરૂદ્દીનનો છોકરો મહમદઅલ્લી આ હાર થયાથી ત્રિચિનાપોલી નાસી ગયો, અને અંગ્રેજોની મદદ લઇ ચંદા સાહેબ સામો લડયો ચંદા સાહેબ આખરે, તંજોરનું લશ્કર જે મહમદઅલ્લીની મદદે આવ્યું હતું, તેના સરદારને શરણ થયો, જેણે એને વિશ્વાસઘાત કરીને મારી નાંખ્યો ૧૭૫૨. મહમદઅલ્લી આ પછી કર્ણાટકનો નવાબ થયો.(૧૭૫૨).

હૈદરઅલ્લી.

હૈદર ઇ. સ. ૧૭૦૨ માં જન્મ્યો હતો. એ મ્હૈસૂરમાં હિંદુ રાજાના ઘોડે સ્વાર લશ્કરના એક અમલદારનો છોકરો હતો. મ્હૈસૂરના રાજાની નોકરીમાં એ ૨૧ વરસની વયે દાખલ થયો. થોડા વખતમાં એ પોતાની ચાલાકીથી ઉંચી પદવીએ ચઢયો. લૂંટ, લુચાઇ, અને દગાઇથી એણે મોટું લશ્કર અને ઘણા પૈસા એકઠા કરી મ્હૈસૂરના પ્રધાન નન્દરાજ જેના હાથ નીચે એ નોકરી કરતો હતો, તેને દુર કર્યો, અને રાજા તેમજ નન્દરાજને વરસ દહાડે ચોકસ રકમ આપવા કહીને પોતે મ્હૈસૂરનો ધણી થયો ઇ. સ. ૧૭૬૧. ૧૭૬૩માં એણે બેદનોરનો કિલ્લો લીધો. ચોથા પેશ્વા માધવરાવે એનું બળ ઘણું વધતું જોઇને એના ઉપર એક મોટું લશ્કર લઇ એને સખત હાર આપી, જેથી એને મરેઠાઓને ૩૨ લાખ રૂપીઆ આપવા પડ્યા. ૧૭૬૬માં એણે કાલિકટ જીત્યું. આ ફતેહથી નિઝામ અને મરેઠાઓએ સંપ કરી હૈદરનું સઘળું રાજ લઇ લેવાનો વિચાર કર્યો; પણ હૈદર તેમને લાંચ આપી બચી ગયો. હૈદરે હવે અંગ્રેજોના રાજ ઉપર હુમલો કર્યો, પણ કર્નલ સ્મીથે તેને (૧૭૬૭

માં ચંગામ અને ત્રિનોમાલી આગળ હરાવ્યો. અબૂરગઢ ઉપર પણ હુમલો કરવામાં હૈદર હારી ગયો. આવી હાર થયાથી એ એક મોટું લશ્કર લઇ કર્ણાટક પાયમાલ કરી છેક મદ્રાસ તરફ વધી ગયો અને અંગ્રેજી લશ્કરને મારી વિખેરી નાંખ્યું. આ ફતેહથી હૈદરે હવે મરેઠાની જુસરીમાંથી નિકળી જવાની તૈયારી કરી, પણ ઇ. સ. ૧૭૭૧માં ચેરકુલીની લડાઇમાં મરેઠા સરદાર ત્રિંબકરાવે તેને સખત હાર ખવાડી, જેથી તેને મરેઠાઓને ૩૬ લાખ રૂપીઆ અને કેટલીક જગ્યાઓ આપવી પડી. જ્યારે મરેઠાઓ એના રાજ્ય પર ચઢી આવ્યા ત્યારે એણે ૧૭૬૯ ની મદ્રાની સંધી પ્રમાણે અંગ્રેજોની મદદ માગી, પણ તેઓએ તેનું કંઇ સાંભળ્યું નહીં; આથી હૈદર તેમનો કટ્ટો દુશમન થયો. મરેઠાઓની માંહોમાંહેની લડાઇથી હૈદરે પાંચ વરસમાં પોતાની ખોએલી સઘળી જગ્યા પાછી જીતી લીધી, અને એક ઘણું મોટું લશ્કર લઇ અંગ્રેજોની સામો પાછો ગયો. કર્નલ બેલી એની સામો લડવા આવ્યો પણ પાલીલોરની પેહેલી લડાઇમાં તે હારી ગયો, અને કેદ પકડાયો ઇ. સ. ૧૭૮૦. ૧૭૮૧ માં આયરકુટ સરદારે પોર્ટોનોવો અને પછી શોલિંગરની લડાઇમાં હૈદરને હરાવ્યો. હૈદરે ૧૭૮૨ માં તેલીચરિ ઉપર હુમલો કર્યો, પણ ત્યાંના રેહેવાસીઓએ બહાદુરીથી ૧૮ માસ સુધી ટકાવ કર્યો, અને પછી મદદ મળતાંજ હૈદરના લશ્કર પર હુમલો કરી તેને હરાવ્યો, અને તેના ૧૨૦૦ માણસને બંધીવાન કીધાં. આ વગર ભણેલો પણ શૂરો માણસ ૧૭૮૨ માં પોતાની ૮૦ વરસની ઉમરે ચિતોડમાં મરણ પામ્યો.

ટીપુ.

હૈદરનો છોકરો ટીપુ ઇ. સ. ૧૭૪૯ માં જન્મ્યો હતો. ૧૭ વરસની વયે તે ૫૦૦૦ માણસનું લશ્કર લઇ લૂટફાટ કરતો છેક મદ્રાસ સુધી વધી આવ્યો હતો. ૧૭૮૨ માં ટીપુએ કર્નલ બેલીના લશ્કરને દગાઇથી ઘેરી લીધું, અને તેને ભારે દુઃખ દીધું. પોતાના બાપના મરણ વિશે સાંભળતાંજ તે તુરત પાછો કર્ણાટક ગયો, અને ૧૭૮૨ માં રાજ્યાભિષેક થયો. આ વખતે જેનરલ મેથ્યુસે વગર હરકતે બેદનોરનો કિલ્લો જીતી લીધો; પણ આ સાંભળતાંજ ટીપુ ત્યાં ગયો, અને તે કિલ્લો પાછો જીતી લેઇ મેથ્યુસને બંધીવાન કર્યો. પછી કર્નલ ફુલર્ટન એક મોટું લશ્કર લઇ મ્હૈસૂર ઉપર ચઢી ગયો, પણ ફ્રેન્ચો તરફથી ટીપુને મદદ ન મળવાથી તેણે અંગ્રેજો સાથે સંધી કરી ૧૭૮૪. આ સંધી કર્યા પછી ટીપુએ કનેરા અને કુર્ગ પર ચઢાઇ કરી એક લાખ

માણસોને પકડી જોરજુલમથી મુસલમાન કર્યા. ટીપુની આ ફતેહથી નિઝામ અને મરેઠાઓએ તેને હરાવી તેનું સઘળું રાજ્ય લેઇ લેવાને પાછો એકસંપ કર્યો. આ વખતે ટીપુ તેમની સાથે બાહદૂરીથી લડયો; પછી આ હરીફો વચ્ચે સલાહ થઇ.ઇ. સ. ૧૭૮૮ માં કોચિનના નાયર લોકને હરાવી ઘણાએકોને એણે મુસલમાન કર્યા. જેઓએ એ ધર્મ કબુલ ન કર્યો તેઓને એણે કાપી નાંખ્યા, અને પુષ્કળ દેહેરાં લૂટયાં. એક વરસ પછી ત્રાવણકોરના રાજ્ય પર હુમલો કર્યો, પણ એ રાજા અંગ્રેજોનો મિત્ર હોવાથી એ ટીપુની સામો થયો, અને તેને મારી પાછો કાઢયો. આ હારથી એ ઘણો ચિડાઇ ગયો, અને ત્રણ માસમાં એક મોટું લશ્કર લઇ પાછો ત્રાવણકોર ઉપર હુમલો કર્યો. ગવર્નર જેનરલ લોર્ડ કાર્નવોલિસે નિઝામ, અને મરેઠાના પ્રધાન નાના ફડનવીસ સાથે એક સંપ કરી ટીપુના રાજ પર કુચ કરી, બેંગ્લોર લીધું, અને ટીપુને અરિકેરાની લડાઇમાં હરાવ્યો–૧૭૯૧. એક વરસ પછી લોર્ડ કોર્નવોલિસે શ્રીરંગપટણ પર હુમલો કર્યો. અંગ્રેજોની મદદે મરેઠા સરદાર હરિપંત અને નિઝામ લશ્કર લઇ આવ્યા. ટીપુ આથી ધભરાઇ ગયો અને સલાહ કરી, જેથી તેને પોતાનું અડધું રાજ અને ત્રણ કરોડ ત્રીસ લાખ રૂપીઆ તેમજ તેના બે છોકરાને અંગ્રેજની ઓળમાં આપવા પડ્યા. લોર્ડ કોર્ન-વોલિસને આ પરાક્રમોને માટે "માર્કિવસનો" ખેતાબ મળ્યો ૧૭૯૨. ૭ વરસ પછી અંગ્રેજોએ ટીપુના બન્ને છોકરાઓને તેના બાપ આગળ પાછા મોકલ્યા. આવી સખત હાર ખાવા છતાં ટીપુ નિરાશ થયો નહીં, ને ફ્રેન્ચ લોકો સાથે છુપાં કાવત્રાં કરવા લાગ્યો. ગવર્નર જેનરલે તેને સમજાવ્યો, પણ જ્યારે તેણે કંઇ સાંભળ્યું નહીં ત્યારે અંગ્રેજો પાછા લડવા તૈયાર થયા. એક મોટું લશ્કર ભેગું કરી તેની સરદારી લોર્ડ હેરિસને આપી. સીડાસૂર, માલ્વની, અને પછી શ્રીરંગપટણ આગળ ૧૭૯૯માં લડાઇઓ થઇ, તેમાં ટીપુ હાર્યો, અને છેલ્લી લડાઇમાં ટીપુની લાસ મડદાંના ઢગલામાંથી મળી આવી. જે અંગ્રેજ કેદીઓ પેહેલાં પકડાયા હતા તે સઘળાને ટીપુએ મારી નખાવ્યા હતા. આ પ્રમાણે આ નિર્દય પાદશાહનો અંત આવ્યો. ટીપુના રાજનો ત્રીજો ભાગ જે હિંદુ રાજા પાસેથી હૈદરે રાજ લઇ લીધું હતું તેના પાંચ વરસના બાળક રાજાને અંગ્રેજોએ આપ્યો. એ બાળકનું નામ કૃષ્ણરાજ હતું. એ એની મા સાથે ગરીબી હાલતમાં કોઇ ગામડાંમાં રેહતો હતો.

કલાઇવ.

કલાઇવ ઈ સં ૧૭૨૫ ના વરસમાં જન્મ્યો હતો. તે તેની ૧૯ વરસની વયે હિંદુસ્તાનમાં એક કારકુન તરીકે આવ્યો હતો. પણ

થોડા વખતમાં લખવાનું કામ છોડીને લશ્કરમાં જોડાયો. આ વખતે ફ્રેન્ચ લોકો હિંદુસ્તાનમાં ઘણા પ્રબળ ગણાતા હતા. તેઓએ આર્કટના નવાબ ચંદા સાહેબની સાથે મળીને અંગ્રેજના મળતિયા મહમદઅલીપર જ્યારે હુમલો કર્યો, ત્યારે તેણે મદ્રાસના હાકેમ મિ૦ સોન્ડર્સને પોતાનો વિચાર એમ જણાવ્યો કે આવાં મોટાં લશ્કર સામે લડવા કરતાં આપણે ચંદા સાહેબની રાજધાની આર્કટ ઉપર હલ્લો કરવો, જેથી કરીને તે પોતાનાં લશ્કર સહિત તે શેહેરનો બચાવ કરવા પાછો ફરશે. આ વિચાર વાજબી જણાયાથી ક્લાઇવને થોડું લશ્કર આપી આર્કટ મોકલ્યો. તેણે મોરારિરાવ નામના એક મરેઠી સરદારની મદદથી ત્યાંનો કિલ્લો જીતી લીધો, અને ચંદા સાહેબના છોકરા રાજા સાહેબને આર્નિ આગળ ૧૭૫૧ માં હરાવ્યો. ત્યાંથી પાછા ફરતાં ડુપ્લીનો બંધાવેલો સ્તંભ એણે તોડી નાંખી ફ્રેન્ચ લોકોને અપમાન કર્યું. આથી કરીને ચદા સાહેબ પોતે બધું લશ્કર લઇ ત્રિચિપોલીમાંથી પાછો ફર્યો, અને મહમદઅલી બચ્યો. ત્યાર પછી એણે ફ્રેન્ચ લોકોના હાથમાંથી કંજીવરમ લઇ, તેમને ૧૭૫૨ માં બાહૂરની લડાઇમાં હરાવ્યા. અને ૧૭૫૩ માં એ ઇંગ્લાન્ડ ગયો. ત્રણ વરસ પછી ક્લાઇવ ફોર્ટસેન્ટ દેવિડનો હાકેમ થઇ હિંદુસ્તાન પાછો આવ્યો, અને તુરત તુલાજી આંગરિઆ નામના એક ચાંચિયાને હરાવી તેનો ઘેરિયાગઢ હસ્તગત કરી લીધો. એણે ૨૦ મી૦ જુન ૧૭૫૬ માં ફોર્ટસેન્ટ દેવિડના હાકેમ તરીકે સઘળો અખત્યાર પોતાના હાથમાં લીધો. એજ દિવસે બંગાળાના નવાબ સુરાજાદોલાએ ૧૪૬ અંગ્રેજોને પકડી અંધારી કોટડીમાં બંધ કર્યા હતા, જેમાં અતિ ત્રાસદાયક દુઃખ ખમીને તેમાંના ૧૨૩ માણસ એકજ રાતમાં મરણ પામ્યાં. આ ક્રુર કામને માટે તે નવાબને સજા કરવાને ક્લાઇવને મદ્રાસ સરકારે હુકમ કર્યો. ક્લાઇવે ૧૭૫૭માં સુરાજાદોલાને હરાવ્યો. કલકત્તા પાછું જીત્યું, અને નવાબને પાછી સલાહ કરવાની જરૂર પાડી; પણ એ સલાહ લાંબો વખત રહી નહીં. સુરાજાદૌલા ફ્રેન્ચો સાથે અંગ્રેજોને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવાને છુપાં કાવત્રાં કરતો માલમ પડયો. ક્લાઇવે પેહેલાં ફ્રેન્ચ લોકોનું ચંદ્રનગર લઇ લીધું, અને એ નવાબને સખત સજા કરવાની તૈયારી કરી. એ નવાબનાજ કેટલાક મુખ્ય સરદારો એની સામે કાવત્રાં કરવા લાગ્યા, અને ક્લાઇવે તેમને ઉત્તેજન આપ્યું. આ સરદારોમાં મુખ્ય મિરજાફર, જે એના લશ્કરનો સેનાપતિ હતો તે, અને રાય દુર્લભ, જે મુખ્ય ખજાનચી હતો, તે હતા. લડાઇની બધી જોઇતી તૈયારીઓ થઇ રહી, ત્યારે અમિચંદ નામનો એક શ્રીમંત વેપારી જે અંગ્રેજો

સાથે આ કાવત્રાં કરવામાં સામિલ હતો, તેણે કલાઇવને કહ્યું કે જો તમો મને ૩૦ લાખ રૂપીઆ આપવા કબુલ નહીં કરશો તો હું આ સઘળાં કાવત્રાં સુરાજાદૌલા આગળ ઉઘાડાં પાડીશ. આ સાંભળી કલાઇવે તેને ધીરજ આપવા એક ખોટો દસ્તાવેજ લખી તેપર પોતાને હાથે એડમિરલ વોટસનની સહી કીધી. અમિચંદે આ ખોટો દસ્તાવેજ છે એમ જાણ્યું નહીં, અને પૈસા મેળવવાની આશામાં મુગો બેઠો કલાઇવે સઘળી તૈયારી થયા પછી સુરાજાદૌલા પર એક કાગળ લખી જણાવ્યું કે ફ્રેન્ચ લોકો સાથના તારાં કાવત્રાંથી તેમજ સલાહ તોડવાથી અમોને જે નુકસાન થયું છે તે તારે બધું ભરી આપવું, નહીં તો હમો તારાં રાજ્ય ઉપર ચઢાઇ કરીશું. આથી નવાબ ચિડાયો, અને એક મોટું લશ્કર લઇ પોતે અંગ્રેજોની સામે ગયો. કલાઇવે થોડાં લશ્કરથી તેને ૧૭૫૭ માં પ્લાસીની લડાઇમાં હરાવ્યો. સુરાજાદૌલા નાસી ગયો, પણ તુરત પાછો પકડાયો, અને તેને મિરજાફરના છોકરા મિરાને મારી નાંખ્યો ૧૭૫૭. એ નવાબ મરણ પામ્યો ત્યારે એની ઉમર માત્ર ૨૦ વરસની હતી. અમિચંદે જ્યારે કલાઇવના કાવત્રાં જાણ્યા ત્યારે તે મુર્છાગત થયો, અને પછી ગાંડો બની ગયો. જ્યારે શાહઆલમ અને સુજાદૌલાએ પટના પર ઘેરો ઘાલ્યો ત્યારે કલાઇવે મિરજાફરને મદદ કરી, જેથી નવાબે કલકત્તાની આસપાસની જગ્યાનું ભાડું જે તેને મળતું હતું તે કલાઇવને આપી દીધું. ૧૭૬૦ માં કલાઇવ બીજી વાર ઇંગ્લાન્ડ ગયો, જ્યાં તેને ઘણું માન મળ્યું. એના ગયા પછી હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજો પોતાની સત્તાનો ખોટો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા, અને બંગળામાં ઘણું અંધેર ચાલવા લાગ્યું, તેથી ૧૭૬૫ માં કલાઇવને સુધારા કરવાને હિંદુસ્તાન પાછો મોકલ્યો. એણે બંગાળા, બહાર, અને ઓરસા અંગ્રેજી રાજ્ય સાથ જોડી દીધાં, સરકારી નોકરોને પગાર વધારી આપ્યો અને એવા બીજા સુધારા કર્યા, અને હિંદુસ્તાનમાં પાછી શાંતી કરી. ૧૭૬૭ માં એ પાછો ઇંગ્લાન્ડ ગયો, ત્યાં એના દુશ્મનોએ એના ઉપર ઘણાએક વાંકો મેલ્યા પણ તે સાબિત થયા નહીં. એ ૧૭૭૪ માં એના હિંદુસ્તાનના હરીફ દુપ્લી પછી દશ વરસે મરણ પામ્યો.

મેજર લોરેન્સ.

મેજર લોરેન્સ ઇસ્ટઇન્ડિઆ કમ્પનીની નોકરીમાં એક સરસ સરદાર હતો. તે ૧૭૪૮ માં હિદુસ્તાનમાં આવ્યો, અને તુરત ફ્રેન્ચ લોકો સાથે લડાઇમાં ગુંતાયો. આ લડાઇમાં પેહેલાં અંગ્રેજ લોકો હાર્યા,

અને મેજર લોરેન્સ કેદ પકડાયો; પણ પાછળથી અંગ્રેજો ફતેહ પામ્યા. ૧૭૪૯ માં એણે તંજોરના રાજા શાહુ જેને તેના ભાઇ પ્રતાપસિંહે ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મેલ્યો હતો, તેને મદદ કરી પાછી ગાદી અપાવી, તેથી તેની મેહેનતના બદલામાં શાહુએ અંગ્રેજોને દેવિકોટ આપ્યું ઇ. સ. ૧૭૪૯. એજ વરસમાં એ મદ્રાસનો હાકેમ નિમાયો; અને એક વરસ પછી પોતાને સ્વદેશ ગયો. ૧૭૫૨ માં તે તેના મિત્ર ક્લાઇવ સાથે હિંદુસ્તાન પાછો આવ્યો. ક્લાઇવને જે વખતે તેની બહાદુરીને માટે ઇસ્ટઇન્ડિઆ કમ્પનીએ ૫૦૦૦ રૂપીઆની તરવાર બક્ષિસ આપી, ત્યારે તેણે કહ્યું કે જ્યાં સુધી મારા મિત્ર લોરેન્સને એવુંજ માન મળે નહીં, ત્યાં સુધી મારાથી કંઇ પણ બક્ષિસ કબુલ થાય નહીં, કારણકે એની બાહાદુરીને માટે એને પણ એવુંજ માન ઘટેછે. લોરેન્સે ૧૭૫૨ માં ફ્રેન્ચ લોકોને બાહુરની લડાઇમાં હરાવી તેમને શ્રિરંગામના કિલ્લામાં ઘેરી લીધા. ૧૭૫૫ માં ફ્રેન્ચ લોકોએ ત્રિચિનાપોલી પર ઘેરો ઘાલ્યો, પણ લોરેન્સે તેમને મારી પાછા હઠાવ્યા. ૧૭૫૮ માં ફ્રેન્ચ લોકે કૌન્ટડીલાલીની સરદારી નીચે મદ્રાસ પર ઘેરો ઘાલ્યો, ત્યારે પણ એ સરદારે એવીજ બહાદુરી દેખાડી. ૧૭૫૯ માં લોરેન્સ બિમારીને લીધે ઇંગ્લાન્ડ પાછો ગયો, જ્યાં તે ૧૭૭૫ માં તેની ૭૮ વરસની વયે મરણ પામ્યો.

લોર્ડ લેક.

આ નામાંકિત અંગ્રેજ સરદાર ૧૭૪૪ માં જન્મ્યો હતો. યુરોપની તેમજ અમેરિકાની લડાઇઓમાં એણે ઘણી બાહાદુરી બતાવી હતી. ૧૭૯૩ તથા ૧૭૯૪ માં હોલાન્ડમાં મોટી લડાઇઓ એ જીત્યો હતો. ૧૮૦૦ ની સાલમાં એ હિંદુસ્તાનમાં સેનાપતિ નિમાયો; આ વખતે અંગ્રેજો અને મરેઠા વચ્ચે જબરી લડાઇ થવાની તૈયારીઓ થતી હતી. લોર્ડ લેકે પેહેલાં દોલતરાવ સિંધિઆ અને તેના મદદગાર વરાડના રાજા રાઘોજી ભોંસલે સાથે લડાઇઓ ચલાવી. આ શૂરા સરદારે તેમને અલિગઢ, દિલ્હી, અને લાસવારી (૧૮૦૩) ની લડાઇમાં હરાવ્યા. દિલ્હીની લડાઇમાં એણે એ જગ્યાના પાદશાહ શાહઆલમ, જેને મરેઠાઓએ પકડી કેદ કર્યો હતો, તેને છુટો કીધો, અને પછી આગ્રા જીત્યું. સિંધિઆના લશ્કરનો સેનાપતિ પેરન નામે એક ફ્રેન્ચ સરદાર હતો. તે પણ અલિગઢની લડાઇમાં કેદ પકડાયો. આ લડાઇઓ પછી જસવંતરાવ હોલ્કર અને તેના મદદગાર ભરતપુરના રાજા સાથે લડાઇ ચલાવી. લોર્ડ લેકે તેમને ફતેહગર (ફરૂકાબાદ) ની

લડાઇમાં (૧૮૦૪) હરાવ્યા, અને દીગ કિલ્લો જીતી લીધો. ૧૮૦૫ માં લોર્ડ લેકે ભરતપુરના કિલ્લા પર હુમલો કર્યો, પણ એ ઘણો મજબુત હોવાથી તે લઇ શકાયો નહીં. (૧૮૨૬ માં એજ કિલ્લો અંગ્રેજ સરદાર લોર્ડ કામ્બર્મિઅરે જીત્યો હતો). ૧૮૦૭ માં એ પાછો વિલાયત ગયો જ્યાં તેને મોટું માન અને માર્ક્વિસનો ખેતાબ મળ્યો. આ બાહાદુર લડવૈયો ૧૮૦૯ માં મરણ પામ્યો.

સર ઇ. કુટ.

આ પ્રખ્યાત સરદાર આયરલેન્ડમાં ૧૭૨૬માં જન્મ્યો હતો. એણે પોન્ડિચરી (૧૭૬૧) અને ચંદ્રનગર (૧૭૫૭)ના ઘેરામાં તેમજ પ્લાસી (૧૭૫૭) અને વોન્ડિવાશ (૧૭૬૦)ની લડાઇમાં મોટું નામ કાઢયું. જે વખતે હૈદર સાથે અંગ્રેજો લડાઇ ચલાવતા હતા, અને હૈદરે કર્નલ બેલીને પોલિલોરની પેહેલી લડાઇમાં હરાવ્યો હતો (૧૭૮૦), તે વખતે કુટ જેને બંગાળાનો સેનાપતિ નિમ્યો હતો, તેને તુરત લશ્કર સહિત હૈદર સામે લડવા મોકલ્યો. તેણે પોર્ટોનોવો આગળ ૧૭૮૧માં હૈદરને હરાવ્યો; ત્યારપછી કુટે ઘણી ચાલાકીથી પોતાનું લશ્કર પિઅર્સ સરદારના લશ્કર સાથે જોડી દીધું, અને પોલિલોર આગળ લડયો, પણ તેમાં એકે પક્ષની હાર કે જીત થઇ નહીં. કુટે પાછો એજ વરસમાં શોલિંગર આગળ તેને હરાવ્યો. જ્યારે ફ્રેન્ચ સરદાર બુસિ એક મોટું લશ્કર લઇ હિંદુસ્તાન આવ્યો, ત્યારે કુટને તેની સામે લડવા મોકલ્યો. તે મદ્રાસમાં પોતાના લશ્કર સહીત આવી પોંહોંચ્યો, પણ ત્યાં બે દિવસ પછી મરણ પામ્યો ઇ. સ. ૧૭૮૩.

રોબર્ટસેલ.

રોબર્ટસેલ જે "જલાલાબાદનો પેહેલવાન" કરી કેહવાય છે, તે ૧૭૯૫ માં માત્ર ૧૫ વરસની ઉમરે ઇસ્ટઇન્ડિઆ કમ્પનીમાં નોકર રહ્યો હતો. આ સરદાર અફગાન લોક સાથની પેહેલી લડાઇમાં ઘણો પ્રખ્યાત થયો. આ લડાઇની અગાઉ એ ૧૭૯૯ માં શ્રીરંગપટણના ઘેરામાં, ૧૮૧૬ ત્રાં મોરિશિયસમાં, અને ૧૮૨૪ માં રંગુનમાં લડયો હતો. રંગુનના કિલ્લા ઉપર ચઢી જવામાં એ સર્વેથી પેહલો હતો. એણે ૧૮૪૦ માં દોસ્ત મહમદને પરવાનની લડાઇમાં હરાવ્યો. ૧૮૪૨ માં એણે જલાલાબાદમાં ઘણા શૂરવીર પણે દોસ્ત મહમદના છોકરા અકબર ખાનની સામે ટકાવ કર્યો ને તેને હરાવી બીજા સરદારો સાથે મળીને કાબુલ જીત્યું, અને પોતાની સ્ત્રી તથા છોકરી જેઓને બીજાઓ સાથે અકબરખાને બંધીવાન કર્યા હતાં, તેમને છોડવ્યાં. ૧૮૪૫ માં

પંજાબની પેહેલી લડાઇમાં મુદકી આગળ શીખ લોકો સાથે લડતાં તેની ૬૫ વરસની વયે તે મરણ પામ્યો.

રણજીતસિંહ.

રણજીતસિંહ એક બુદ્ધિવાન પણ અભણ માણસ હતો. એ ઇ. સ. ૧૭૮૦માં જન્મ્યો હતો. એના વખતમાં પંજાબમાં ૧૨ સ્વતંત્ર જૂદાં જૂદાં રાજો હતાં, અને તેઓ માંહોમાંહે લડી મરતાં. આ જોઇ રણજી-તસિંહે એ બધાં રાજનું એકજ પ્રબળ રાજ કરવાનો વિચાર કીધો, અને છુટાં છુટાં રાજપર હુમલો કરતો ગયો. આથી કેટલાક શીખ સરદારોએ અંગ્રેજોની મદદ માગી. લોર્ડ મિન્ટોએ ૧૮૦૯માં મેટકાફને રણજીતસિંહ સાથે સંધી કરવા મોકલ્યો, જે સંધી તેણે જીવ્યો ત્યાં સુધી તોડી નહીં. અહમદશા અબદલીના પૌત્ર ઝમાનશાહ જે અફગા-નિસ્તાનમાં રાજ કરતો હતો, અને જેના હાથમાં પંજાબ હતું, તેણે રણજીતસિંહને તેના બાહાદુર કામો જોઇ લાહોરનો હાકેમ નિમ્યો હતો. આ વખતે તેની ઉમર માત્ર ૧૮ વરસની હતી. રણજીતસિંહ પોતાની બાહાદુરીથી રફતે રફતે તે જગ્યાનો ધણી થયો. એનું લશ્કર ફ્રેન્ચ તથા ઇટલિયન અમલદારોથી કવાયત પામ્યું હતું. ૧૮૩૧માં લોર્ડ બેન્ટિક રણજીતસિંહની મુલાકાતે ગયો, જ્યાં તેને ઘણો આવકાર અને આદરમાન મળ્યાં. રણજીતસિંહ પાસે ૮૨૦૦૦ માણસનું લશ્કર અને ૩૭૬ તોપો હતી. એને "પંજાબનો સિંહ" કરી કેહછે. એણે અફગા-નીસ્તાનની લડાઇની વખતે અંગ્રેજોને ઘણી મદદ કરી હતી. આ બાહાદુર રાજા ઇ. સ. ૧૮૩૯માં મરણ પામ્યો.

હિંદુસ્તાનમાં થએલી લડાઇઓ તથા તેમના સાલ અને પરિણામ.

વરસ.	લડાઇનાં નામ.	કોણુની વચ્ચે.	પરિણામ.
ઇ.સ.પૂર્વે			
૫૦૦	પાણીપતની લડાઇ	કૌરવ અને પાંડવ વચ્ચે...	પાંડવનો જય થયો
૩૨૭	જેલમ ,, ...	સિકંદર તથા પોરસ રાજા ,,	પોરસની હાર થઇ.
ઇ. સ.			
૯૭૭	પેશાવર ,, ...	જયપાળ અને સબક્તગીન,,	જયપાળની હાર થઇ.
૧૦૨૪	સોમનાથ ,, ...	મહમદ ગિઝનવી અને ભીમદેવ ,,.........	ગુજરાતનો રાજા ભીમદેવ હાર્યો.
૧૧૯૧	પાણીપત (બીજી)	મહમદ ઘોરી અને પૃથુરાજ ,,	મહમદ ઘોરી હારી ગયો.
૧૧૯૩	સ્થાનેશ્વર ,, ...	મહમદ ઘોરી અને પૃથુરાજ ,,	પૃથુરાજનો પરાજય થયો.
૧૨૯૩	એલિચપુર ,,...	અલાઉદ્દીન ખિલજી અને રાજા રામદેવ ,, ...	રાજા રામદેવનો પરાજય થયો.
૧૫૨૬	પાણીપત (ત્રીજી)	બાબર તથા ઇબ્રાહીમ લોદી ,,	ઇબ્રાહીમ હાર્યો.
૧૫૨૭	સિક્રિ ,, ...	બાબર તથા મેવાડના રાણાસંગ	સંગની હાર થઇ.
૧૫૪૦	કનોજ ,, ...	હુમાયું અને શિરશાહ ,,...	હુમાયુનો પરાજય થયો.
૧૫૫૬	સરહિંદ ,,......	હુમાયું અને સિકંદર ,,...	સિકંદરની હાર થઇ.
૧૫૫૬	પાણીપત (ચોથી)	હેમુ તથા બેરામખાં ,,...	હેમુનો પરાજય થયો.
૧૬૫૭	કાશી ,, ...	દારા અને સુજા...... ,,...	સુજાની હાર થઇ.
૧૬૫૮	ઉજ્જન ,,......	મુરાદ તથા ઔરંગજેબ, અને જસવતસિંહ ,, ...	જસવંતસિંહ હાર્યો.
૧૬૫૮	આગ્રા ,, ...	મુરાદ તથા ઔરંગજેબ, અને દારા ,, ...	દારા હારી ગયો.
૧૬૫૯	કજવા ,, ...	ઔરંગજેબ અને સુજા ,,...	સુજાનો પરાજય થયો.
૧૭૦૭	આગ્રા (બીજી) ,,	મોઆજીમ અને આજમ ,,	આજમ હાર્યો.
૧૭૦૮	હૈદ્રાબાદ ,, ...	મોઆજીમ અને કામબક્ષ ,,	કામબક્ષનો પરાજય થયો.
૧૭૧૩	આગ્રા (ત્રીજી) ,,	જહાંદારશાહ તથા ફરૂખશિર ,,	જહાંદારશાહ હારી ગયો.

વરસ.	લડાઇનાં નામ.	કોણની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૭૨૦	શાહાપુરની લડાઇ	સૈયદ અબદલ્લા અને નિઝામ વચ્ચે	અબદલ્લાની હાર થઇ.
૧૭૩૪	ડભોઇ „ ...	બાજીરાવ તથા ત્રિંબકરાવ ડાભાડે વચ્ચે „ ...	ડાભાડે હાર્યો અને માર્યો ગયો.
૧૭૩૬	ભોપાળ „ ...	બીજા પેશ્વા બાજીરાવ અને અને નિઝામ „	નિઝામ ઉલમુલ્ક હાર્યો.
૧૭૩૮	કર્નાલ „ ...	નાદિરશાહ અને મોગલ ફોજ „	મોગલ ફોજ હારી ગઇ.
૧૭૪૧	અંબુર „ ...	દોસ્તઅલ્લી અને મરેઠા „...	દોસ્તઅલ્લી હારી ગયો.
૧૭૪૮	સરહિંદ „ ...	મોગલ અને અહમદશાહ „	અહમદશાહ અબદલી હારી ગયો.
૧૭૫૦	ત્રિચિનાપોલી „	નાઝિરજંગ અને મુજફ્ફરજંગ	નાઝિરજંગ હાર્યો.
૧૭૫૦	અંબુર (બીજી).	મુજફ્ફરજંગ, ચંદાસાહેબ તથા ફ્રેન્ચ, બીજી તરફ અનવરૂદ્દીન „	અનવરૂદ્દીન હાર્યો.
૧૭૫૧	આર્નો „ ...	રાજા સાહેબ અને કલાઇવ „	ચંદા સાહેબનો છોકરો રાજા સાહેબ હાર્યો.
૧૭૫૨	કોવેપાકની „...	રાજા સાહેબ તથા ફ્રેન્ચ, અને કલાઇવ „	રાજા સાહેબ હાર્યો.
૧૭૫૨	સ્રિરંગામ „...	લોરેન્સ તથા ફ્રેન્ચ લોક „	ફ્રેન્ચ લોક હાર્યા.
૧૭૫૨	બાહુર „ ...	મેજર લોરેન્સ અને ફ્રેન્ચ લોક „	ફ્રેન્ચ લોક હાર્યા.
૧૭૫૭	પ્લાસી „ ...	કલાઇવ અને સુરાજાદૌલા „	સુરાજાદૌલાનો પરાજય થયો.
૧૭૫૮	કન્ડોર „ ...	કર્નલ ફોર્ડ, અને ફ્રેન્ચ લોક	ફ્રેન્ચ લોક હાર્યા.
૧૭૫૯	વાંડીવાશ „ ...	કર્નલ કુટ, અને ફ્રેન્ચ સરદાર લાલી તથા બુસ્સિ „	ફ્રેન્ચ લોક હાર્યા અને બુસ્સી કેદ પકડાયો.
૧૭૫૯	ચિન્સુરા „ ...	અંગ્રેજ અને વલંડા „..	વલંડા હાર્યા.
૧૭૬૦	ઉદગીર „ ...	નિઝામ અને મરેઠા સરદાર સદાશિવ રાવ „......	નિઝામનો પરાજય થયો.

વરસ.	લડાઇનાં નામ.	કોણુની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૭૬૦	પટનાની લડાઇ.	અંગ્રેજ અને મિરકાસિમ વચ્ચે	મિર કાસિમ હારી ગયો.
૧૭૬૧	પાણીપતની લડાઇ (પાંચમી).	મરેઠા અને અહમદશાહ અબદલી „	મરેઠા હાર્યા.
૧૭૬૩	ઘેરિઆ „ ...	અંગ્રેજ અને મિરકાસિમ „	મિરકાસિમનો પરાજય થયો.
૧૭૬૪	પટના, બક્ષાર અને કરાની „	મિરકાસિમ, સુજા દૌલા, અને શાહ આલમ, અને બીજી બાજુએ અંગ્રેજ સરદાર મન્રો અને કર્નાક „...	મિરકાસિમ, સુજાદૈલા અને શાહઆલમનો પરાજય થયો.
૧૭૬૭	અમ્બૂરની લડાઇ	હૈદર અને અંગ્રેજ સરદાર સ્મિથ „	હૈદર હાર્યો.
૧૭૬૭	ચંગામ અને ત્રિનોમાલી „	હૈદર અને અંગ્રેજ સરદાર સ્મિથ „	હૈદરનો પરાજય થયો.
૧૭૭૨	ચરકુલીની લડાઇ	હૈદર અને મરેઠા સરદાર ત્રિંબકરાવ „	હૈદરની હાર થઇ.

હેસ્ટિંગ્સ ગવર્નર જેનરલ થયો ૧૭૭૪–૧૭૮૫.

૧૭૭૪	કટરા(રામપુર) ની લડાઇ	રોહિલા અને અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ ચેમ્પિઅન „	રોહિલા હારી ગયા.
૧૭૭૫	આરાસ. „ ...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર કિટિંગ „ ...	મરેઠાનો પરાજય થયો.
૧૭૭૯	તલેગામ. „ ...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર કોકબર્ન „......	કર્નલ કોકબર્ન હારી ગયો.
૧૭૮૦	પોલીલોર(પેહેલી)	હૈદર અને અંગ્રેજ સરદાર બેલિ „............	કર્નલ બેલિનો પરાજય થયો.
૧૭૮૧	ચિલાંમબ્રમ. „	હૈદર અને ઇ. કુટની વચ્ચે.	કુટનો પરાજય થયો.
૧૭૮૧	પોર્ટોનોવો „ ...	હૈદર અને કુટ „.........	હૈદર હાર્યો.
૧૭૮૧	પોલીલોર(બીજી).	હૈદર અને કુટ „.........	હૈદરની હાર થઇ.
૧૭૮૧	શોલિંગર „ ...	હૈદર અને કુટ „.........	હૈદરનો પરાજય થયો.
૧૭૮૨	પનિઆની „...	ટીપુ અને મેજર. એબિંગ્ટન	ટીપુની હાર થઇ.

લોર્ડ કોર્નવોલિસ ૧૭૮૬–૧૭૯૩.

૧૭૯૧	સિમોગાની લડાઇ	ટીપુ અને અંગ્રેજો વચ્ચે...	ટીપુનો પરાજય થયો.
૧૭૯૧	અરિકેરા „ ...	ટીપુ અને લોર્ડ કોર્નવોલિસ	ટીપુની હાર થઇ.

સર જોન શોર ૧૭૯૩–૧૭૯૮.

વરસ.	લડાઇનાં નામ.	કોણની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૭૯૫	કુર્દલાની લડાઇ.	નાના ફડનવીસ અને નિઝામ અલી વચ્ચે.	નિઝામઅલી હાર્યો.

લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન (માર્કવિસ વેલેસ્લિ) ૧૭૯૮–૧૮૦૫.

૧૭૯૯	સદાસિર(સીડસ્લૂર ની લડાઇ....	ટીપુ અને અંગ્રેજ સરદાર સ્ટુઅર્ટ વચ્ચે.	ટીપુનો પરાજય થયો.
૧૭૯૯	માલ્વેલી „ ...	ટીપુ અને અંગ્રેજ સરદાર હેરિસ „	ટીપુની હાર થઇ.
૧૭૯૯	શ્રીરંગપટણ „	ટીપુ અને અંગ્રેજ સરદાર હેરિસ „	ટીપુ હાર્યો અને તે રણમાં પડયો.
૧૮૦૧	પુના „	હોલ્કર અને પેશ્વા „......	પેશ્વા હારી ગયો.
૧૮૦૩	એસે „	દોલતરાવ સિંધીઆ તથા રાઘોજી ભોંસલે, અને અંગ્રેજ સરદાર વેલેસ્લિ „...	મરેઠી ફોજ હારી.
૧૮૦૩	અલિગઢ „ ...	મરેઠા, અને અંગ્રેજ સરદાર લેક „.........	મરેઠા લોકનો પરાજય થયો.
૧૮૦૩	દિલ્હી „	મરેઠા, અને અંગ્રેજ સરદાર લેક „	મરેઠા હાર્યા.
૧૮૦૩	લાસવારી „ ...	મરેઠા, અને અંગ્રેજ સરદાર લેક „	મરેઠાનો પરાજયથયો
૧૮૦૩	આર્ગામ „ ...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર વેલેસ્લિ „	મરેઠા હાર્યા.
૧૮૦૩	ગાવિલગઢ „...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર વેલેસ્લિ „	મરેઠા હાર્યા.
૧૮૦૪	મુકંદ્રા „......	હોલ્કર અને અંગ્રેજ સરદાર મોન્સન „	અંગ્રેજી ફોજ હારી.
૧૮૦૪	દિલ્હી „......	હોલ્કર અને અંગ્રેજ „...	હોલ્કર હાર્યો.
૧૮૦૪	ફરકાબાદ „ ...	હોલ્કર અને અંગ્રેજ સરદાર-લેક, „	હોલ્કરનો પરાજય થયો.
૧૮૦૪	દીગ „	હોલ્કર અને અંગ્રેજ સરદાર ફ્રેઝર „	જસવંતરાવ હોલ્કર હાર્યો.

લોર્ડ મિન્ટો ૧૮૦૭–૧૮૧૩.
મોઇરાનો અર્લ (માર્કવિસ ઓફ હેસ્ટિંગ્સ) ૧૮૧૪–૧૮૨૩.

વરસ.	લડાઇનાં નામ.	કોણની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૮૧૫	મલૂનની લડાઇ.	અંગ્રેજ અને ગુરખા વચ્ચે.	ગુરખાનો પરાજય થયો.
૧૮૧૬	મકવાનપુર ,, ...	અંગ્રેજ સરદાર ઓક્ટર્લોની અને ગુરખા ,, ...	ગુરખા હાર્યા.
૧૮૧૬	હરિહરપુર ,, ...	અંગ્રેજ સરદાર ઓક્ટર્લોની અને ગુરખા ,, ...	ગુરખાનો પરાજય થયો.
૧૮૧૭	ખડકી ,, ...	અંગ્રેજ અને બાજીરાવ પેશ્વા	બાજીરાવ હાર્યા.
૧૮૧૭	સિતાબલ્દી ,, ...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર ફિટઝરલ્ડ ,, ...	આપા સાહેબનો પરાજય થયો.
૧૮૧૭	નાગપુર ,, ...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર સ્કોટ અને ફિટઝરલ્ડ ,,	આપા સાહેબનો પરાજય થયો.
૧૮૧૭	જબલપુર ,, ...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર હાર્ડિમેન ,, ...	આપા સાહેબ હાર્યો
૧૮૧૭	માહિદપુર ,, ...	હોલ્કરના સરદારો અને અંગ્રેજ સરદાર હિસ્લોપ ,,	હોલ્કરના સરદારો હાર્યા.
૧૮૧૮	કોરેગામ ,, ...	પેશ્વા અને અંગ્રેજ સરદાર સ્ટોન્ટન વચ્ચે.........	પેશ્વા હર્યો.
૧૮૧૮	અશટેની ,, ...	અંગ્રેજ અને મરેઠા સરદાર ગોખલે ,, ...	મરેઠાનો પરાજય થયો

લોર્ડ આમ્હર્સ્ટ ૧૮૨૩–૧૮૨૮.

વરસ.	લડાઇનાં નામ.	કોણની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૮૨૪	રંગુનની લડાઇ.	અંગ્રેજ અને બ્રહ્મીઓ વચ્ચે	બ્રહ્મીલોકો હાર્યા.
૧૮૨૫	પ્રોમની ,, ...	અંગ્રેજ અને બ્રહ્મીઓ ,,	બ્રહ્મીલોકોનો પરાજય થયો.
૧૮૨૬	પગામ ,, ...	બ્રહ્મીઓ અને અંગ્રેજ સરદાર સર આર્ચિબોલ્ડ કેમ્પબેલ ,, ...	બ્રહ્મીલોક હાર્યા.

લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિક ૧૮૨૮–૧૮૩૫.
લોર્ડ ઓકલેન્ડ ૧૮૩૬–૧૮૪૨.

વરસ.	લડાઇનાં નામ.	કોણની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૮૪૦	પરવાનની લડાઇ.	દોસ્ત મહમદ અને અંગ્રેજ સરદાર સેલ વચ્ચે......	દોસ્તમહમદ હાર્યો.

લોર્ડ એલેનબરો ૧૮૪૨–૧૮૪૪.

વરસ.	લડાઇનાં નામ.	કોણની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૮૪૨	ટેઝીન ઘાટની લડાઇ	અફગાન લોક અને અંગ્રેજ સરદાર પોલક વચ્ચે...	અફગાનલોકો હાર્યા.
૧૮૪૨	નોની ,, ...	સમસુદ્દીન અને અંગ્રેજ સરદાર નોટ ,, ...	સમસુદ્દીન હાર્યા.
૧૮૪૨	નેદાન ,, ...	સમસુદ્દીન અને અંગ્રેજ સરદાર નોટ ,,......	સમસુદ્દીનનો પરાજય થયો.
૧૮૪૩	મિયાની ,, ...	સિંધ અમીરો અને અગ્રેજ સરદાર સર ચાર્લ્સ નેપિઅર ,, ...	અમીરો હાર્યા.
૧૮૪૩	હૈદ્રાબાદ ,, ...	સિંધના અમીરો અને સર ચાર્લ્સ નેપિઅર ,, ...	અમીરો હાર્યા.
૧૮૪૩	મહારાજપુર ,,	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર સર હ્યુ ગોફ ,,.........	મરેઠાનો પરાજય થયો.
૧૮૪૩	પનિઆર ,, ...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર ગ્રે ,, ...	મરેઠા હાર્યા.

સર હેન્રિ હાર્ડિંજ ૧૮૪૪–૧૮૪૭.

વરસ.	લડાઇનાં નામ.	કોણની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૮૪૫	મુદકીની લડાઇ.	શીખલોક અગે અંગ્રેજ સરદાર સર હ્યુ ગોફની વચ્ચે	શીખલોક હાર્યા.
૧૮૪૫	ફિરોજ શેહેર ,,	અંગ્રેજ અને શીખ લોક ,,	શીખલોકનો પરાજય થયો.
૧૮૪૬	બદ્દીવાલ ,, ...	ગુલાબસિંહ અને અંગ્રેજ સરદાર સર હેરિસ્મિથ ,,	અંગ્રેજોને હાનિ પહોંચી.
૧૮૪૬	અલિવાલ ,, ...	શીખલોક અને અંગ્રેજ સરદાર હેરિસ્મિથ ,, ...	શીખલોક હાર્યા.
૧૮૪૬	સોબ્રોન ,,......	શીખલોક અને સર હેરિસ્મિથ	શીખલોક હાર્યા.

અર્લ ઓફ ડેલ હૌસી ૧૮૪૮–૧૮૫૬.

વરસ.	લડાઇનાં નામ.	કોણની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૮૪૮	કિનેરીની લડાઇ.	શિખલોક અને અંગ્રેજ સરદાર ર્કોર્ટલેન્ટ ,,	શીખ લોકોનો પરાજય થયો.
૧૮૪૮	સદુસેન ,, ...	લાલ મુળરાજ અને અંગ્રેજ સરદારો એડવર્ડસ, અને ર્કોર્ટલેન્ટ ,,	લાલ મુળરાજનો પરાજય થયો.

વરસ.	લડાઇનાં નામ.	કોણુની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૮૪૯	રામનગરનીલડાઇ	શેરસિંગ અને ગોફની વચ્ચે	શેરસિંગ હાર્યો.
૧૮૪૯	ચિલિઅનવાલા ,,	શેરસિંગ અને ગોફની ,, ...	શેરસિંગ હાર્યો પણ અંગ્રેજોને બહુ ખમવું પડયું.
૧૮૪૯	ગુજરાતની ,,	શીખલોકો, અને લોર્ડ ગોફ તથા વિશની વચ્ચે.	શીખલોકનો પરાજય થયો.
૧૮૫૨	રંગુનની લડાઇ.	બ્રહ્મીલોક અને અંગ્રેજો ,,	બ્રહ્મીલોક હાર્યો.
૧૮૫૨	પેગુની લડાઇ.	બ્રહ્મીલોક અને અંગ્રેજો ,,	બ્રહ્મીલોકને પરાજય થયો.

અર્લ કેનિંગ ૧૮૫૬–૧૮૬૧.

હિંદુસ્તાનમાં જાણવા લાયક બનેલી મુખ્ય બીનાઓ—વરસ સાથે.

વરસ.	બીનાઓ.
ઇ. સ. પૂર્વે.	
૧૩૦૮	મિસર દેશના સિસોસ્ત્રિસ રાજાની હિંદુસ્તાન પર ચઢાઇ.
૫૧૮	ઇરાનના રાજા દારાએ હિંદુસ્તાન પર ચઢાઇ કીધી.
૩૨૭	મહાન સિકંદરની ચઢાઇ.
૩૨૩	મહાન સિકંદર મરણ પામ્યો.
૩૧૨	સેલ્યુકસે મગધના રાજા ચંદ્રગુપ્ત જોડે સંધી કરી.
ઇ. સ.	
૫૭૦	મુસલમાનોનો પેગમ્બર હજરત મહમદ જન્મ્યો.
૬૩૨	મહમદ મરણ પામ્યો.
૬૬૪	અરબ લોકો કાબુલ સુધી વધી આવ્યા.
૭૧૨	મહમદ કાસિમે સિંધ જીત્યું.
૯૭૬	અલપ્તગીને ગિઝનીમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું.
૯૭૭	અલપ્તગીન મરણ પામ્યો; સબક્તગીન ગાદીએ બેઠો.
૯૯૭	સબક્તગીન મરણ પામ્યો; મહમદ ગિઝનવી ગાદીએ બેઠો.

વરસ. ઇ. સ.	બીનાઓ.
૧૦૦૧	મહમદ ગિઝનવીની પેહેલી ચઢાઇ—લાહોરના રાજા જયપાળ ઉપર
૧૦૦૪	,, ,, બીજી ચઢાઇ—ભાટીઆના રાજા વિજયરાય ઉપર.
૧૦૦૫	,, ,, ત્રીજી ચઢાઇ—અબદુલ ફ્રાતલોદી ઉપર.
૧૦૦૮	,, ,, ચોથી સ્વારી—લાહોરના અનંગપાળ ઉપર.
૧૦૧૦	,, ,, પાંચમી સ્વારી—મુલતાન પર.
૧૦૧૧	,, ,, છઠી સ્વારી—થાણેશ્વર પર.
૧૦૧૪–૧૦૧૫	,, સાતમી તથા આઠમી સ્વારી—કાશમીર પર.
૧૦૧૯	,, ,, નવમી સ્વારી—કનોજ પર.
૧૦૨૨–૧૦૨૩	,, દસમી તથા અગીઆરમી સ્વારી—કલીંજર પર.
૧૦૨૪	,, ,, બારમી સ્વારી—સોમનાથ ઉપર.
૧૦૩૦	મહમદ ગિઝનવી મરણ પામ્યો.
૧૧૫૨	અલાઉદ્દીન ઘોરીએ ગિઝની બાળી નાંખ્યું.
૧૧૮૬	ગિઝની વંશની સમાપ્તિ થઇ.
૧૧૮૬	મહમદ ઘોરીએ લાહોર જીતી લીધું.
૧૧૯૪	મહમદ ઘોરીએ કનોજ તથા બનારસ જીતી લીધાં.
૧૨૦૬	મહમદ ઘોરીને ગખકર લોકે મારી નાંખ્યો—ઘોરી વંશની સમાપ્તિ થઇ.
૧૨૦૬	કુતબુદ્દીન સુલતાન થયો.
૧૨૧૦	,, મરણ પામ્યો—આરામ ગાદીએ બેઠો.
૧૨૧૧	અલ્તમસ ગાદીએ બેઠો.
૧૨૧૭	મોગલ સરદાર જેંધિસખાંની ચઢાઇ.
૧૨૩૬	રૂકનુદ્દીન ગાદીએ બેઠો.
૧૨૩૬	રજીઆબેગમ ગાદીએ બેઠી.
૧૨૩૯	બેરામ ગાદીએ બેઠો.
૧૨૪૧	મસુદ ગાદીએ બેઠો.
૧૨૪૬	નાસિરદ્દીન ગાદીએ બેઠો.
૧૨૬૫	ગ્યાસુદ્દીન બલબન ગાદીએ બેઠો.
૧૨૭૯	બંગાળામાં બંડ.
૧૨૮૭	કૈકુબાદ ગાદીએ બેઠો.
૧૨૯૦	જલાલુદ્દીન ખિલજી ગાદીએ બેઠો—ગુલામ વંશની સમાપ્તિ થઇ.
૧૨૯૪	અલાઉદ્દીને દક્ષિણપર ચઢાઇ કરી.
૧૨૯૫	અલાઉદ્દીન બાદશાહ થયો.

વરસ. ઇ. સ.	બીનાઓ.
૧૨૯૭	અલાઉદ્દીને ગુજરાત જીત્યું,
૧૨૯૮	મોગલ લોકના સરદાર કતલગખાંને અલાઉદ્દીને હરાવ્યો
૧૩૦૦	અલાઉદ્દીને રણસ્થંભોરનો કિલ્લો જીત્યો.
૧૩૦૩	,, ચિતોડનો કિલ્લો જીતી લીધો.
૧૩૦૬–૧૩૧૨	મલિક કાફુરે દક્ષિણપર ચઢાઇ કરી.
૧૩૧૫	અલાઉદ્દીન મરણ પામ્યો; ઉમર ગાદીએ બેઠો.
૧૩૧૬	મલિક કાફુરનું ખુન થયું.
૧૩૨૦	ખુશરૂખાં ગાદીએ બેઠો. ખિલજીવંશની સમાપ્તિ થઇ.
૧૩૨૦	ગ્યાસુદ્દીન તઘલખ ગાદીએ બેઠો.
૧૩૨૫	મહમદ તઘલખ ગાદીએ બેઠો.
૧૩૪૭	બાહ્મણી વંશની સ્થાપના.
૧૩૫૧	મહમદ તઘલખ ઠઠ્ઠા શેહેરમાં મરણ પામ્યો. ફિરોજશા ગાદીએ બેઠો.
૧૩૮૮	ગ્યાસુદ્દીન બીજો ગાદીએ બેઠો.
૧૩૮૯	અબુબકર ગાદીએ બેઠો.
૧૩૮૯	નાસિરૂદ્દીન ગાદીએ બેઠો.
૧૩૯૨	સિકંદર ગાદીએ બેઠો.
૧૩૯૨	મહમદશાહ ગાદીએ બેઠો.
૧૩૯૮	તૈમૂરલંગની ચઢાઇ.
૧૪૧૨	મહમદશાહ મરણ પામ્યો તઘલખ વંશની સમાપ્તિ થઇ.
૧૪૧૨	દોલતખાં લોદીએ દિલ્હીમાં ૧૫ માસ રાજ્ય ચલાવ્યું.
૧૪૧૪	સૈયદ ખીજરખાં ગાદીએ બેઠો.
૧૪૨૧	,, મુબારક ગાદીએ બેઠો.
૧૪૩૫	,, મહમદ ગાદીએ બેઠો.
૧૪૪૪	,, આલમ ગાદીએ બેઠો.
૧૪૫૦	બહલોલ લોદી દિલ્હીનો ધણી થઇ પડયો. સૈયદ વંશની સમાપ્તિ થઇ.
૧૪૬૯	શીખ લોકનો ધર્મ સ્થાપનાર નાનક જન્મ્યો.
૧૪૮૨	બાબર જન્મ્યો.
૧૪૮૭	બાર્થોલોમોડિયાસે કેપ ઓફ ગુડ હોપની પ્રદક્ષિણા કરી.
૧૪૮૮	સિકંદર લોદી ગાદીએ બેઠો.
૧૪૯૨	કોલમ્બસે અમેરિકા શોધી કાઢયો.

વરસ ઇ. સ.	બીનાઓ.
૧૪૯૪	બાબર કાબુલની ગાદીએ બેઠો.
૧૪૯૮	વાસ્કોડિગામા કાલિકટ બંદરે ઉતર્યો.
૧૫૦૦	ક્રબ્રાલે બ્રાઝિલ શોધી કાડયો.
૧૫૦૨	વાસ્કોડી—ગામાએ બીજી સફરમાં વેપાર અર્થે કોચિન અને કાનાનોર પસંદ કર્યાં.
૧૫૦૫-૧૫૦૯	ફ્રાન્સિસ્કો અલ્મૈડા પેહેલો પોર્ટુગીઝ સૂબો નિમાયો.
૧૫૦૯-૧૫૧૫	અલ્ફોન્સો અલ્બુકર્ક સૂબો નિમાયો.
૧૫૦૭	હુમાયું જન્મ્યો.
૧૫૧૦	અલ્ફોન્સો અલબુકર્કે ગોવા જીત્યું.
૧૫૧૦	,, ,, ઓર્મઝ બેટ જીતી લીધો.
૧૫૧૧	,, ,, મલાયાદ્વિપકલ્પમાં મલાક્કા જીતી લીધો.
૧૫૧૫	આલ્ફોન્સો અલબુકર્ક ગોવા આગળ મરણ પામ્યો.
૧૫૧૭	ઇબ્રાહિમ લોદી ગાદીએ બેઠો.
૧૫૨૬	બાબર ગાદીએ બેઠો-લોદી વંશની સમાપ્તિ. મોગલ વંશ સ્થાપ્યો.
૧૫૨૮	ચંદેરિનો ઘેરો.
૧૫૨૯	બાબરે બંગાળા અને બહાર પ્રાંતો જીત્યા.
૧૫૩૦	બાબર મરણ પામ્યો. હુમાયું ગાદીએ બેઠો.
૧૫૩૪	હુમાયુંએ ચાંપાંનેરનો કિલ્લો જીતી લીધો.
૧૫૩૯	શિરશાહે પટણા અને કાશી વચ્ચે હુમાયુંને ઘેરી લીધો.
૧૫૩૯	નાનક મરણ પામ્યો.
૧૫૪૦	શિરશાહ ગાદીએ બેઠો.
૧૫૪૩	અકબર અમરકોટ આગળ જન્મ્યો.
૧૫૪૪	હુમાયું ઇરાન ગયો.
૧૫૪૫	શિરશાહ કલિંજરને ઘેરો ઘાલતાં મરણ પામ્યો. સલિમશાહ ગાદીએ બેઠો.
૧૫૪૭	હુમાયુંએ કાબુલ તથા કંદહાર જીતી લીધાં.
૧૫૫૩	હુમાયુંએ પોતાના ભાઇ કામરાનની આંખો ફોડાવી નાંખી.
૧૫૫૩	ફિરોઝ ગાદીએ બેઠો.
૧૫૫૩	મહમદ આદિલશાહ ગાદીએ બેઠો.
૧૫૫૬	હુમાયુંએ ગાદી પાછી મેળવી.
૧૫૫૬	હુમાયું મરણ પામ્યો—અકબર ગાદીએ બેઠો.
૧૫૬૦	અકબરે એના પ્રધાન બેરામખાનના હાથમાંથી સત્તા છિનવી લીધી.

વરસ. ઇ. સ.	બીનાઓ.
૧૫૬૦	બેરામને કોઇ પઠાણે મારી નાંખ્યો.
૧૫૬૭	અકબરે ચિતોડ જીતી લીધો.
૧૫૭૩	અકબરે ગુજરાત વશ કર્યું.
૧૫૭૬	,, બંગાળા પાછું જીતી લીધું.
૧૫૭૯	સ્ટિવન્સ પેહેલો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો.
૧૫૮૬	અકબરે કાસ્મિર સર કર્યું.
૧૫૯૨	,, ઓઢીઆ તાબે કર્યું.
૧૫૯૨	,, સિંધ જીત્યું.
૧૫૯૪	અકબરે કંદહાર પાછું મેળવ્યું.
૧૫૯૫	અકબરે અહમદ નગર જીતવા લશ્કર મોકલ્યું.
૧૫૯૬	હૌટમેને સુમાત્રામાં કોઠી ઘાલી.
૧૫૯૯	અકબરનો છોકરો મોરાદ મરણ પામ્યો.
૧૫૯૯	અહમદ નગરની ચાંદબીબી મરણ પામી.
૧૬૦૦	"ઇસ્ટ ઇન્ડિસમાં વેપાર કરનારી કમ્પની અને અધીકારી" ઉભી થઇ.
૧૬૦૧	અકબરે ખાનદેશ જીતી લીધો.
૧૬૦૪	અકબરનો છોકરો ડેનિઅલ મરણ પામ્યો.
૧૬૦૫	અકબર મરણ પામ્યો; સલીમ ગાદીએ બેઠો.
૧૬૦૭	ઇસ્ટ ઇન્ડિઆ કમ્પની તરફથી કેપ્ટન હોકિન્સ સલીમની દરબારમાં આવ્યો.
૧૬૧૦	ડચલોકે પોર્ટુગીઝલોક પાસેથી મસાલાના બેટ જીતી લીધા.
૧૬૧૧	જહાંગીર નુરજહાં સાથ પરણ્યો.
૧૬૧૫	ઇગ્લાંડના પેહેલા જેમ્સ રાજા તરફથી સર ટામસરો જહાંગીરની દરબારમાં આવ્યો.
૧૬૧૬	અંગ્રેજોએ બેન્ડમમાં કોઠી ઘાલી.
૧૬૨૧	સલીમનો છોકરો ખુશરૂ મરણ પામ્યો.
૧૬૨૩	અમ્બોઇનાના ટાપુમાં વલંદા લોકે અંગ્રેજોને મારી નાંખ્યા.
૧૬૨૩	શાહજહાંએ જહાંગીર સામે બંડ કર્યું.
૧૬૨૬	જહાંગીરનો છોકરો પરવીઝ મરણ પામ્યો.
૧૬૨૬	મોહોબતખાંએ જહાંગીરને કેદ કર્યો.
૧૬૨૬	મલિક અંબર મરણ પામ્યો.
૧૬૨૭	જહાંગીર મરણ પામ્યો. શાહજહાં ગાદીએ બેઠો.

વરસ. ઇ. સ.	બીનાઓ.
૧૬૨૭	શિવાજી સ્યુનરીના કિલ્લામાં જન્મ્યો.
૧૬૨૯	ખાંજહાં લોદીએ શાહજહાં સામે બંડ ઉઠાવ્યું.
૧૬૩૦	અહમદનગરનું રાજ્ય મોગલ રાજ્ય સાથે જોડાઇ ગયું.
૧૬૩૧	શાહજહાંએ બંગાળામાનાં પોર્ટુગીઝ થાણાં લેઇ લીધાં.
૧૬૩૭	શાહજહાંએ અહમદનગર ખાલસા કર્યું.
૧૬૩૯	અંગ્રેજલોકે ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ કિલ્લો બાંધ્યો.
૧૬૪૦	ડચ લોકે મલાક્કા જીતી લીધો.
૧૬૪૬	નુરજહાં મરણ પામી.
૧૬૫૭	શાહજહાં માંદો પડયો.
૧૬૫૭	બીડરનું રાજ્ય મોગલ રાજ્ય સાથે જોડાઇ ગયું.
૧૬૫૮	ઔરંગજેબે શાહજહાંને કેદ કરી પોતાના નામની દુવાઇ ફેરવી.
૧૬૫૯	,, દારાને મારી નાંખ્યો.
૧૬૫૯	શિવાજીએ અફઝલખાંને મારી નાંખ્યો.
૧૬૬૦	સુજા આરાકાન આગળ મરણ પામ્યો.
૧૬૬૧	મુરાદને ઔરંગજેબે મારી નાંખ્યો.
૧૬૬૧	અંગ્રેજોને પોર્ટુગલના રાજા પાસેથી મુંબઇ મળ્યું.
૧૬૬૩	શિવાજીએ સુરત લૂટયું.
૧૬૬૪	શાહજી મરણ પામ્યો.
૧૬૬૮	શિવાજીએ બિજાપુર અને ગોવળકોંડાના રાજા પાસેથી ખંડણી લીધી
૧૬૬૮	શાહજહાં મરણ પામ્યો.
૧૬૬૮	કમ્પનીને મુંબઇ મળ્યું.
૧૬૭૪	શિવાજીને રાયગઢમાં રાજ્યાભિષેક થયો.
૧૬૭૪	ફ્રેન્ચ સરદાર માર્ટિને પોન્ડિચરી વસાવ્યું.
૧૬૭૬	નારોળમાં બંડ.
૧૬૭૬	શિવાજીએ કર્ણાટક પર ચઢાઇ કરી.
૧૬૭૭	જોધપુરનો જસવંતસિંહ મરણ પામ્યો.
૧૬૮૦	શિવાજી મરણ પામ્યો. સંભાજી ગાદીએ બેઠો.
૧૬૮૬	ઔરંગજેબે બિજાપુર જીત્યું.
૧૬૮૭	,, ગોવળકોંડા જીત્યું.
૧૬૮૮	ફ્રેન્ચ લોકે ચંદ્રનગર વસાવ્યું.
૧૬૮૯	ઔરંગજેબે સંભાજીને મારી નખાવ્યો. રાજારામ ગાદીએ બેઠો.
૧૬૯૧	અંગ્રેજ લોકે ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ બાંધ્યો.

વર્ષ. બીનાઓ.
ઇ. સ.

૧૭૦૦ ઔરંગઝેબે સતારા જીત્યું.
૧૭૦૦ અંગ્રેજ લોકે ફોર્ટ વિલ્યમ બાંધ્યો.
૧૭૦૦ રાજારામ મરણ પામ્યો શિવાજી ૨ જો ગાદીએ બેઠો.
૧૭૦૧ અંગ્રેજ એલચી સર વિલિયમ નોરિસે ઔરંગઝેબની ભેટ લીધી.
૧૭૦૨ હૈદર જન્મ્યો.
૧૭૦૭ ઔરંગઝેબ અહમદનગરમાં મરણ પામ્યો. શાહ આલમ ૧ લો ગાદીએ બેઠો.
૧૭૦૮-૧૭૪૮ શાહુ મોગલ લોકના હાથમાંથી છુટો થયો અને ગાદીએ બેઠો.
૧૭૦૯ બન્ને કમ્પનીઓ જોડાઇ ગઇ અને "યુનાઇટેડ ઇસ્ટઇન્ડિઆ કમ્પની" થઇ.
૧૭૧૨ જહાંદારશાહ ગાદીએ બેઠો.
૧૭૧૩ ફરૂખશિર ગાદીએ બેઠો.
૧૭૧૪-૨૦ બાલાજી વિશ્વનાથ પેહેલો પેશ્વા થયો.
૧૭૧૬ ફરૂખશિરે હેમિલ્ટનને જાગીર આપી.
૧૭૧૯ મહમદશાહ ગાદીએ બેઠો.
૧૭૨૦-૪૦ બાજીરાવ બીજો પેશ્વા થયો.
૧૭૨૪ નિઝામ-ઉલ-મુલ્ક દક્ષિણમાં સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરવા લાગ્યો.
૧૭૨૫ કલાઇવ જન્મ્યો.
૧૭૨૫ ફ્રેન્ચ લોકે માહી વસાવ્યું.
૧૭૩૨ હેસ્ટિંગ્સ જન્મ્યો.
૧૭૩૮ નાદિરશાહની દિલ્હી પર ચઢાઇ.
૧૭૩૯ મરેઠા લોકે પોર્ટુગીઝ લોક પાસેથી વસાઇ જીતી લીધું.
૧૭૪૦-૧૭૬૧ ત્રીજો પેશ્વા બાલાજી બાજીરાવ.
૧૭૪૦ અલિવર્દીખાં બંગાળાનો ધણી થયો.
૧૭૪૧ મરેઠા લોકે ચંદા સાહેબને સતારામાં કેદ કર્યો.
૧૭૪૨ ડુપ્લી પોન્ડિચરીનો હાકેમ થયો.
૧૭૪૪ કલાઇવ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો.
૧૭૪૪ અલીમહમદે રોહિલખંડમાં સ્વતંત્ર રાજ સ્થાપ્યું.
૧૭૪૬ ફ્રેન્ચ લોકે ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ તથા દેવિડ પર હુમલો કર્યો.
૧૭૪૮ અહમદશાહ અબદલીની બીજી સ્વારી.
૧૭૪૮-૧૭૭૭ રામરાજા ગાદીએ બેઠો.

વરસ. બીનાઓ.
ઇ. સ.

૧૭૪૮–૧૭૫૪ અહમદશાહ ગાદીએ બેઠો.
૧૭૪૮ દુપ્લીએ ચંદા સાહેબને છોડવ્યો.
૧૭૪૮ નિઝામ–ઉલ–મુલ્ક મરણ પામ્યો.
૧૭૪૮ "એક્સલા શાપેલનું" તહનામું (યુરોપમાં)
૧૭૪૮ અંગ્રેજોને દેવિકોટ મલ્યું.
૧૭૫૦ હૈદ્રાબાદ તેમજ આર્કટમાં ગાદી બાબત લડાઇ ચાલી.
૧૭૫૧ ક્લાઇવે આર્કટ છાપો મારી લેઇ લીધું.
૧૭૫૧ દુપ્લીએ "દુપ્લી ફતેહ આબાદ" વસાવ્યું.
૧૭૫૧ ક્લાઇવે કંજીવરમ જીતી લીધું.
૧૭૫૨ ચંદાસાહેબને તંજોરના લશ્કરે મારી નાંખ્યો.
૧૭૫૨ ક્લાઇવે કોવેલોંગ અને ચિંગલપટ જીતી લીધાં.
૧૭૫૩ લાબોર્ડોને મરણ પામ્યો.
૧૭૫૪ દુપ્લીને ફ્રાન્સ પાછો બોલાવ્યો.
૧૭૫૫ ગોડ્યુ ગવર્નર નિમાયો.
૧૭૫૪–૫૯ આલમગિર ૨ જો ગાદીએ બેઠો.
૧૭૫૬ સુરાજાદૌલા બંગાળા બાહાર અને ઓડિઆનો નવાબ થયો,
૧૭૫૬ મરેઠાલોકે શ્રીરંગપટણને ઘેરો ઘાલ્યો.
૧૭૫૬ સુરાજાદૌલાએ કાસીમબજાર લુટયું.
૧૭૫૬ સુરાજાદૌલાએ ફોર્ટ વિલ્યમ જીતી લીધો.
૧૭૫૬ અંધારી કોટડી (બ્લેક હોલ).
૧૭૫૬ ક્લાઇવે તુલાજી અંગરિઆનો ઘેરિઆગઢ જીતી લીધો.
૧૭૫૭ ક્લાઇવે ચંદ્રનગર જીતી લીધું.
૧૭૫૭ અહમદશાહ અબદલીએ દિલ્હીપર પાછી ચઢાઇ કરી.
૧૭૫૭ સુરાજાદૌલાને મિરાને મારી નાંખ્યો.
૧૭૫૮ ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ ફ્રેન્ચલોકે તોડી નાંખ્યો.
૧૭૫૮ ક્લાઇવ બંગાળાનો હાકેમ નિમાયો.
૧૭૫૯–૧૮૦૬ શાહાઆલમ ૨ જો ગાદીએ બેઠો,
૧૭૫૯ કર્નલ ફોર્ડે ડચ લોકને હરાવ્યા.
૧૭૫૯ મછલીપટમ જીતી લીધું.
૧૭૬૦ મિરજાફરનો છોકરો મિરાન મરણ પામ્યો.
૧૭૬૦ બુસ્સિ કેદ પકડાયો.
૧૭૬૧ હૈદર મ્હૈસૂરનો ધણી થયો.

વરસ.	બીનાઓ.
ઇ. સ.	
૧૭૬૧–૧૭૭૨	ચોથો પેશ્વા માધવરાવ.
૧૭૬૧	અંગ્રેજલોકે પોન્ડિચરી જીતી લીધું.
૧૭૬૧	થિઆગઢ અને ગિંજી કિલ્લા જીતી લીધા.
૧૭૬૩	હૈદરે બેડનોરનો કિલ્લો જીતી લીધો.
૧૭૬૩	પટણામાં અંગ્રેજોને કાપી નાંખ્યા.
૧૭૬૩	અંગ્રેજ લોકે મોંગિર જીત્યું.
૧૭૬૪	મેજર મન્રોના હાથનીચના સિપાઇઓએ બંડ કર્યું.
૧૭૬૪	ડુપ્લી મરણ પામ્યો.
૧૭૬૫	ક્લાઇવના બંગાળામાં સુધારા.
૧૭૬૫	મિરજાફર મરણ પામ્યો.
૧૭૬૬	કોન્ટ-ડી-લાલીને ફાંસી દીધી.
૧૭૬૬	હૈદરે કાલિકટ જીત્યું.
૧૭૬૭	કલાઇવ છેલીવાર હિંદુસ્તાન છોડી ગયો.
૧૭૬૮	કર્નલ પીચે નિઝામના રાજ્યપર હુમલો કર્યો.
૧૭૬૯	મદ્રાસમાં સંધી.
૧૭૭૧	મરેઠા લોકે લલિતખાંને હરાવી દિલ્હી તાબે કર્યું,
૧૭૭૨–૧૭૭૩	નારાયણરાવ પાંચમો પેશ્વા થયો.
૧૭૭૩	"રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ" પસાર થયો.
૧૬૭૪	ક્લાઇવ મરણ પામ્યો.
૧૭૭૪	હેસ્ટિંગ્સ પેહેલો ગવર્નર જેનરલ નિમાયો.
૧૭૭૪	બંગાળામાં નવા સુધારા.
૧૭૭૪	રોહિલા લોકને હેસ્ટિંગ્સે હાંકી કાઢયા.
૧૭૭૪–૧૭૯૫	માધવરાવ નારાયણ છઠો પેશ્વા થયો.
૧૭૭૫	સુરતમાં રઘુનાથરાવે અંગ્રેજો સાથે સંધી કરી.
૧૭૭૫	મેજર લોરેન્સ મરણ પામ્યો.
૧૭૭૬	પુરંધર મુકામે તહનામુ.
૧૭૭૬	નંદકુમારને ફાંસી દીધી.
૧૭૭૭–૧૮૧૮	શાહુ ૨ જો ગાદીએ બેઠો.
૧૭૭૯	વરગામની સંધી.
૧૭૮૦	અંગ્રેજ લોકે વસાઇ જીતી લીધું.
૧૭૮૦	રણજીતસિંહ જન્મ્યો.
૧૭૮૦	કર્નલ ગોડાર્ડે ડભોઇ અને અમદાવાદ જીતી લીધાં.

વરસ. ઇ. સ.	બીનાઓ.
૧૭૮૦	કર્નલ પોફ્રેમે લાહર નગર અને ગ્વાલિયર જીતી લીધાં.
૧૭૮૦	કર્નલ બેલીનો પરાજય.
૧૭૮૧	અંગ્રેજ લોકે ડચ લોકના નેગાપટણ અને ત્રિંકોમાલી જીતી લીધાં.
૧૭૮૨	સાલબઇની સલાહ.
૧૭૮૨	કર્નલ બ્રેથ્વેટનો પરાજય.
૧૭૮૨	હૈદર ચિતોડમાં મરણ પામ્યો.
૧૭૮૩	જેનરલ મેથ્યુસનો પરાજય.
૧૭૮૩	બુસ્સિ મરણ પામ્યો.
૧૭૮૩	સર ઇ. કુટ મરણ પામ્યો.
૧૭૮૪	મેંગ્લોરનું કર્નલ કેમ્પબેલે સંરક્ષણ કર્યું.
૧૭૮૪	મેંગ્લોર મુકામે સલાહ.
૧૭૮૪	મિ૰ ફોક્સનું બિલ.
૧૭૮૪	મિ. પિટનું બિલપસાર થયું.
૧૭૮૫	હેસ્ટિંગ્સ ઇંગ્લાન્ડ ગયો.
૧૭૮૬-૯૩	લોર્ડકોર્ન વોલિસ.
૧૭૮૮-૧૭૯૫	હેસ્ટિંગ્સની તપાસ.
૧૭૮૯	ટીપુએ ત્રાવણકોરપર હુમલો કર્યો.
૧૭૯૦	લોર્ડ કોર્નવોલિસે બેંગ્લોર છાપો મારી લેઇ લીધું.
૧૭૯૧	અંગ્રેજ લોકો નંદીદુર્ગ જીતી લીધું
૧૭૯૧	અંગ્રેજલોકે સિમોગા જીતી લીધું.
૧૭૯૨	સ્રિરંગપટણ આગળ સલાહ.
૧૭૯૩-૯૮	સર જોનશોર.
૧૭૯૪	માધુજી સિંધિઆ મરણ પામ્યો.
૧૭૯૫-૧૮૧૮	બાજીરાવ ૨ જો સાતમો પેશ્વા થયો.
૧૭૯૮	રણજીતસિંહ પંજાબનો હાકેમ થયો.
૧૭૯૮-૧૮૦૫	લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન.
૧૭૯૯	ટીપુ મરણ પામ્યો.
૧૮૦૦	લોર્ડ લેક હિંદુસ્તાનમાં સેનાધિપતિ નિમાયો.
૧૮૦૦	નાના ફડનવીસ મરણ પામ્યો.
૧૮૦૧	નિઝામ સાથે તહેનામુ.
૧૮૦૧	કર્ણાટક અંગ્રેજોનું ખાલસા થયું.
૧૮૦૧	અયોધ્યામાં સુધારો.

વરસ. બીનાઓ.
ઇ. સ.

૧૮૦૧ જસવંતરાવ હોલ્કરે પેશ્વા બાજીરાવ ૨ જા ને પુનામાંથી નસાડી મુકયો.
૧૮૦૨ વસાઇની સંધી.
૧૮૦૩ પેશ્વાને અંગ્રેજોએ પાછો ગાદીએ બેસાડ્યો.
૧૮૦૩ વેલેસ્લિએ અહમદનગર જીત્યું.
૧૮૦૩ દિલ્હીના પાદશાહને છોડવ્યો.
૧૮૦૩ અંગ્રેજોએ જાલના જીત્યું.
૧૮૦૩ દેવગામ આગળ સંધી.
૧૮૦૩ સિરજી અર્જેગામની સંધી.
૧૮૦૪ કર્નલ મોન્સન મુકંદ્રાની નાળમાં ઘેરાઇ ગયો.
૧૮૦૪ અંગ્રેજોએ દીગ શેહેરે જીત્યું.
૧૮૦૫ લોર્ડ કોર્નવોલિસ ગાઝિપુરમાં મરણ પામ્યો.
૧૮૦૫–૧૮૦૭ સર જોર્જ બાર્લો.
૧૮૦૫ ભરતપુરનો ઘેરો.
૧૮૦૫ ભરતપુરના રાજાસાથે સંધી.
૧૮૦૫ હોલ્કર તથા સિંધિઆ સાથ સંધી.
૧૮૦૬–૩૭ અકબર ૨ જો ગાદીએ બેઠો.
૧૮૦૬ વેલોર, સિકંદ્રાબાદ, વલજાબાદ, અને નંદીદુર્ગમાં બંડ.
૧૮૦૭–૧૩ લોર્ડ મિન્ટો.
૧૮૦૭ મદ્રાસમાં બંડ.
૧૮૦૯ લોર્ડ મિન્ટોએ રણજીતસિંહ સાથે સંધી કરી.
૧૮૦૯ લોર્ડ લેક મરણ પામ્યો.
૧૮૦૯ અંગ્રેજોએ જાવા, બુર્બોન અને આઇલ ઓફ્ ફ્રાન્સ જીત્યાં
૧૮૧૦ મોરિશિયસ અંગ્રેજોએ જીત્યું.
૧૮૧૩ ગંગાધર શાસ્ત્રીને પંઢરપુરમાં મારી નાંખ્યો.
૧૮૧૪–૨૩ મોઇરાનો અર્લ.
૧૮૧૫ અંગ્રેજોએ મલુન રામગઢ, અને અલ્મોરાના કિલ્લા જીત્યા.
૧૮૧૬ સિગાઉલીની સંધી.
૧૮૧૭ હોલ્કરના સરદારોનું બંડ.
૧૮૧૭ પેશ્વાસાથે નવું તહનામું.
૧૮૧૮ મંદેસરનું તહનામુ.
૧૮૧૮–૪૦ પ્રતાપસિંહ ગાદીએ બેઠો.

વરસ. બીનાઓ.

ઇ. સ.

૧૮૧૮ પેશ્વાનો છેલ્લો પ્રયત્ન.

૧૮૧૮ હેસ્ટિંગ્સ મરણ પામ્યો.

૧૮૧૮ અંગ્રેજોએ સતારા જીતી લીધું.

૧૮૧૯ આશીરગઢ જીત્યો.

૧૮૨૩–૨૮ લોર્ડ આમ્હર્સ્ટ.

૧૮૨૩ બ્રહ્મીલોકે શાહપુરીનો બેટ કબજે કર્યો.

૧૮૨૪ અંગ્રેજોએ રંગુન તથા કેમેન્ડિન જીત્યાં.

૧૮૨૫ ,, માર્ટાબાન, ડોનાબ્યુ, પ્રોમ, અને આરાકાન જીત્યા.

૧૮૨૫ બરાખપુરમાં બંડ.

૧૮૨૫ બ્રહ્મી લોકનો સરદાર મહાબંદુલા ડોનાબ્યુની લડાઇમાં માર્યો ગયો.

૧૮૨૬ યન્ડબુની સલાહ.

૧૮૨૬ ભરતપુરનો કિલ્લો જીત્યો.

૧૮૨૭ દોલતરાવ સિંધિઆ મરણ પામ્યો.

૧૮૩૪ કુર્ગનું રાજ્ય ખાલસા થયું.

૧૮૩૬–૪૨ લોર્ડ ઓકલેન્ડ.

૧૮૩૭–૬૨ મોગલવંશનો છેલ્લો રાજા મહમદ બાહાદુરશાહ ગાદીએ બેઠો.

૧૮૩૯ અંગ્રેજોએ કરાંચી જીતી લીધું.

૧૮૩૯ રણજીતસિંહ મરણ પામ્યો.

૧૮૩૯ અંગ્રેજોએ ગિઝની જીત્યું.

૧૮૩૯ શાહસુજાને અંગ્રેજોએ પાછો ગાદીએ બેસાડયો.

૧૮૪૦ દોસ્ત મહમદ મેકનોટનને શરણ થયો.

૧૮૪૦ આપાસાહેબ મરણ પામ્યો.

૧૮૪૧ કાબુલમાં દંગો.

૧૮૪૧ મોકનોટન અને બર્ન્સને મારી નાંખ્યા.

૧૮૪૨ શાહસુજાને બળવાખોરોએ મારી નાંખ્યો.

૧૮૪૨ અંગ્રેજોએ ઇસ્તલિફ લૂંટયું.

૧૮૪૩ સિંધ ખાલસા થયું.

૧૮૪૪–૪૭ સર હેન્રિ હાર્ડિંજ.

૧૮૪૫ રોબર્ટ સેલ મરણ પામ્યો.

૧૮૪૫ રાણી ચાંદ કુંવરે પોતાના છોકરા ધુલીપસિંહના નામની દુવાઇ ફેરવી.

૧૮૪૬ લાહોરની સલાહ.

વરસ. ઇ. સ.	બીનાઓ.
૧૮૪૮–૫૬	અર્લ ઑફ ડેલહૌસી.
૧૮૪૯	પંજાબ ખાલસા થયું.
૧૮૪૯	સતારા ખાલસા થયું.
૧૮૪૯	લાલમુળરાજને કેદ કર્યો.
૧૮૫૧	પંજાબ ખાલસા થયું.
૧૮૫૨	પેગુ જીતી લીધો.
૧૮૫૩	નાગપુર ખાલસા થયું.
૧૮૫૩	છેલ્લો પેશ્વા બાજીરાવ ૨ જો મરણ પામ્યો,
૧૮૫૬–૬૧	અર્લ કેનિંગ.
૧૮૫૬	અયોધ્યા અને તંજોર ખાલસા થયું.
૧૮૫૬	ઇરાન સાથ લડાઇ–બુશાયર જીત્યું.
૧૮૫૭	હિંદુસ્તાનમાં બળવો.
૧૮૫૭	કંતાન જીત્યું.
૧૮૫૮	હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય ઇગ્લાન્ડના ગાદીપતિને સ્વાધીન થયું.
૧૮૬૦	લોર્ડ ડેલહૌસી મરણ પામ્યો.
૧૮૬૨	મહમદ બાહાદુરશાહ રંગુનમાં મરણ પામ્યો—મોગલ વંશની સમાપ્તિ થઇ.
૧૮૬૨	લોર્ડ કેનિંગ મરણ પામ્યો.
૧૮૬૩	દોસ્ત મહમદ મરણ પામ્યો.
૧૮૬૩	લોર્ડ એલ્જીન મરણ પામ્યો.
૧૮૬૯–૭૦	ડયુક ઑફ એડિન્બરો આવ્યો.
૧૮૭૨	લોર્ડ મેઓનું ખુન.
૧૮૭૫	મલ્હારાવને પદભ્રષ્ટ કર્યો.
૧૮૭૫–૭૬	પ્રિન્સ ઑફ વેલ્સ આવ્યો.
૧૮૭૯	લોર્ડ લોરેન્સ મરણ પામ્યો.

મુંબઇ : "સ્ટેન્ડર્ડ પ્રીંટીંગ" પ્રેસ, ના૦ ૧૭ તથા ૧૮, પારસી બજાર સ્ટ્રીટ, કોટ.